



ISSN: 2786-8591 (Print)

ISSN: 2786-8605 (Online)

ГУМАНІТАРНИЙ ФОРУМ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ТОМ 3 № 2, 2025

HUMANITARIAN FORUM

SCIENTIFIC JOURNAL

VOL. 3 № 2, 2025

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
ГУМАНІТАРНИЙ ФОРУМ

Том 3, № 2, 2025

SCIENTIFIC JOURNAL
HUMANITARIAN FORUM

Vol. 3, № 2, 2025

УДК 001
UDC 001
DOI 10.60022/3(2)

*Засновник, редакція та видавець:
Наукова установа «Науково-дослідний центр сталого розвитку»
Рік заснування: 2022
Періодичність: 2 рази на рік*

*Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з економічних наук
(категорія «Б», наказ Міністерства освіти і науки України від 24.02.2025 № 349).
Спеціальність: С4 Психологія*

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Наукової установи «Науково-дослідний центр сталого розвитку»
(протокол № 16/1 від 27 листопада 2025 року)*

*Founder, Editorial and Publisher:
Centr for Sustainable Development
Year of foundation: 2022
Frequency: 2 times a year*

*Recommended for publication by the Academic Council
of Centr for Sustainable Development
(Minutes № 16/1 of November 27, 2025)*

В журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем сучасної науки.
Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.
Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.
У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими

The journal publishes scientific articles on topical issues of modern science.
The materials are published in the original language in the author's edition.
The editors do not always share the opinions and views of the author. The authors of the publications are responsible for the accuracy of facts, names, place names, quotations, figures and other information.
In accordance with the Law of Ukraine "On Copyright and Related Rights", when using the scientific ideas and materials of this collection, references to the authors and publications are mandatory.

© Автори статей, 2025
© Authors of articles, 2025

ISSN: 2786-8591 (Print) | 2786-8605 (Online)

Головний редактор

Мачинська Наталія Ігорівна – доктор педагогічних наук, професор, Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна

Редакційна колегія

§ Освітні науки

Біляковська Ольга Орестівна – доктор педагогічних наук, професор, Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна

Галія Олена Іванівна – доктор педагогічних наук, професор, Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна

Квас Олена Валеріївна – доктор педагогічних наук, професор, Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна

Смолінська Олесь Євгенівна – доктор педагогічних наук, професор, Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького, Україна

Otilia Clira – доцент, професор, доктор філософії (PhD), Університет Стефана Чел Маре, Румунія

§ Професійна освіта

Мачинська Наталія Ігорівна – доктор педагогічних наук, професор, Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна

Козубцов Ігор Миколайович – доктор педагогічних наук, кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, Військовий інститут телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут, Україна

Кристочук Тетяна Євгенівна – доктор педагогічних наук, професор, Відокремлений структурний підрозділ «Рівненський фаховий коледж Національного університету біоресурсів і природокористування України», Україна

§ Психологія

Андросович Ксенія Анатоліївна – доктор психологічних наук, старший дослідник, заклад вищої освіти «Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая», Україна

Колодяжна Алла Володимирівна – кандидат психологічних наук, доцент, Київський національний університет технологій та дизайну, Україна

Олійник Марія Іванівна – доктор педагогічних наук, професор, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна

Оверчук Вікторія Анатоліївна – доктор економічних наук, кандидат психологічних наук, професор, Донецький національний університет імені Василя Стуса, Україна

Радчук Галина Кіндратівна – доктор психологічних наук, професор, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Україна

Садова Ірина Ігорівна – доктор педагогічних наук, професор, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Україна

Субашкевич Ірина Романівна – доктор педагогічних наук, професор, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Україна

Editor-in-Chief

Machynska Nataliia – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

Editorial Team

§ Educational Sciences

Bilyakovska Olha – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

Halian Olena – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

Kvas Olena – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

Smolinska Olesia – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies, Ukraine

Otilia Clipa – Associate Professor, Professor, Stefan cel Mare University, Romania

§ Vocational Education

Machynska Nataliia – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

Kozubtsov Ihor – Doctor of Pedagogical Sciences, Candidate of Technical Sciences, Senior researcher, Military Institute of telecommunications and informatization named after Heroes of Krut, Ukraine

Krystopchuk Tetiana – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Lecturer of Humanities Separated structural subdivision «Rivne Professional College of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine», Ukraine

§ Psychology

Androsovych Kseniia – Doctor of Psychological Sciences, Senior Researcher, Higher Educational Institution «Academician Yuriy Bugay International Scientific and Technical University», Ukraine

Kolodyazhna Alla – PhD in Psychology, Associate Professor, Kyiv National University of Technologies and Design, Ukraine

Oliinyk Mariia – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Pedagogy and Psychology of Preschool Education Department, Ukraine

Overchuk Victoria – Doctor of Economics, Candidate of Psychological Sciences, Professor, Vasyl' Stus Donetsk National University, Ukraine

Radchuk Halyna – Doctor of Psychological Sciences, Professor, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ukraine

Sadova Iryna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ukraine

Subashkevych Iryna – Candidate of Psychological Sciences, Docent, Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

ГУМАНІТАРНИЙ ФОРУМ

Том 3, № 2 / 2025

Зміст

Андрончик Ю. М. Вплив позитивної психології на ментальне здоров'я моряків.....	7
Дашко І. М., Михайліченко Л. В., Бузід А. М. Психологія самопожертви: мотивація українських воїнів у боротьбі за незалежність.....	14
Павлов В. Г. Психологічні особливості морального розвитку та професійно-етичної компетентності майбутніх практичних психологів.....	22
Рисинець Т. П., Паращук Є. О., Гринчук Д. С., Потоцька І. С. Психологічне консультування та психотренінг як ефективний спосіб едукції підлітків із низьким рівнем емоційного інтелекту.....	30
Рисинець Т. П., Лойко Л. С., Шатайло Н. В. Соціально-психологічний тренінг як засіб формування навичок конструктивного вирішення міжособистісних конфліктів у підлітковому віці.....	36
Субашкевич І. Р. Медіа-стереотипи у сприйнятті соціальних груп: вплив на міжособистісні стосунки.....	45
Хамазюк О. М. Принципи викладання словацької мови за професійним спрямуванням.....	52
Розвод Є. В. Мовна свідомість в епоху штучного інтелекту: психолінгвістичний аспект асоціативного експерименту.....	59
Савчук В. О., Дунаєвська Т. О., Поленкова М. В. Психологія лідера та командоутворення.....	67
Стасюк В. В. Критичне мислення як інструмент ухвалення управлінських рішень офіцерами в умовах воєнних конфліктів.....	77
Ляшенко Б. Ю., Штученко І. Є. Порівняльний аналіз ціннісних орієнтацій і мотивації досягнення у студентських групах, результати за методиками Шварца та Мехрабіана.....	86
Стояцька Г. М., Батовська Т. О. Феномен задрості та залежність від соціальних мереж: психологічні механізми та кореляти.....	94
Жилін М. В. Інтеграція теорії Поля Курта Левіна в сучасні моделі прийняття рішень.....	104
Корчак О. С., Сербова О. В. Експлікація конфлікту ролей супервайзера та ментора: психологічний аналіз неможливості їх поєднання у відносинах субординації.....	115
Жванія Т. В. Ціннісна орієнтація в цифрових психотехнологіях арт-терапії.....	129
Гога Н. П. Ціннісні орієнтації як посередники у формуванні соціальної ідентичності.....	135
Пилипенко О. С. Аналіз зарубіжного та вітчизняного досвіду у підходах до розвитку професійно важливих якостей майбутніх операторів безпілотних літальних апаратів в умовах навчально-професійної діяльності.....	141

HUMANITARIAN FORUM

Vol. 3, № 2 / 2025

Contents

Andronchuk Yu. The impact of positive psychology on the mental health of seafarers.....	7
Dashko I., Mykhailichenko L., Buzid A. Psychology of self-sacrifice: motivation of Ukrainian soldiers in the struggle for independence.....	14
Pavlov V. Psychological features of moral development and professional ethical competence of future practical psychologists.....	22
Rysynets T., Parashchuk Ye., Hrynychuk D., Pototska I. Psychological counseling and psycho-training as an effective method of educating adolescents with low emotional intelligence.....	30
Rysynets T., Loiko L., Shataylo N. Socio-psychological training as a means of developing constructive interpersonal conflict resolution skills in adolescence.....	36
Subashkevych I. Media stereotypes in the perception of social groups: impact on interpersonal relationships.....	45
Khamaziuk O. Principles of teaching slovak language for professional purposes.....	52
Rozvod E. Language consciousness in the age of artificial intelligence: a psycholinguistic aspect of the associative experiment.....	59
Savchuk V., Dunaievskaya T., Polenkova M. The leader psychology and team building.....	67
Stasiuk V. Critical thinking as a tool for making management decisions by officers in military conflict conditions.....	77
Lyashenko B., Shtuchenko I. Comparative analysis of value orientations and achievement motivation in student groups, results using the methods of Schwartz and Mehrabian.....	86
Stoyatska G., Batovska T. Envy and social media addiction: psychological mechanisms and correlates.....	94
Zhylin M. Integration of kurt lewin's field theory into modern decision-making models.....	104
Korchak O., Serbova O. Explication of the conflict between the roles of supervisor and mentor: psychological analysis of the impossibility of their combination in subordinate relations.....	115
Zhvania T. Value orientation in digital psychotechnologies of art therapy.....	129
Hoha N. Value orientations as mediators in the formation of social identity.....	135
Pylypenko O. The analysis of foreign and domestic experience in approaches to the development of professionally important qualities of future unmanned aerial vehicle operators in the context of educational and professional training.....	141

УДК 159,942

Андрончик Юлія Миколаївна

старший викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін

ВСП «Дунайський інститут водного транспорту

Національного транспортного університету», Україна

Andronchuk Yuliia

Senior Lecturer at the Department of Social Sciences and Humanities

Separated Structural Unit «Danube Institute of Water Transport of National Transport University», Ukraine

ORCID: 0000-0002-0511-6411

[https://doi.org/10.60022/3\(2\)-1-GF](https://doi.org/10.60022/3(2)-1-GF)

ВПЛИВ ПОЗИТИВНОЇ ПСИХОЛОГІЇ НА МЕНТАЛЬНЕ ЗДОРОВ'Я МОРЯКІВ

THE IMPACT OF POSITIVE PSYCHOLOGY ON THE MENTAL HEALTH OF SEAFARERS

***Анотація.** Стаття присвячена аналізу впливу позитивної психології на ментальне здоров'я моряків. Особлива увага приділяється в умовах освітніх змін, методів і стратегій, які рекомендуються, щоб зосередитися на позитивних аспектах покращення ментального здоров'я. Мета дослідження – визначити ключові напрямки навчання позитивної психології моряків, яке є одним з основних засобів підвищення професійної підготовки спеціалістів, що дає змогу позитивно впливати на роботу, особисте життя, досліджуючи посередницьку роль психологічного благополуччя, щастя та довіри, адже позитивна психологія робить наголос на індивідуальному розвитку, функціональній компетентності та загальному задоволенні життям, мотивувати здобувачів на швидше досягнення результатів, активувати їх здатність до самонавчання, навчити їх усвідомлення власної автентичної особистості, яка сприяє благополуччю душі, стану задоволеності та щастя.*

У ході наукового дослідження використовувалися загальнонаукові методи пізнання, зокрема кількісний та якісний аналіз, аналіз літератури, порівняння, узагальнення та системний підхід.

Результати дослідження показують, що робота на морі пов'язана з характерними психічними, психосоціальними та фізіологічними стресовими факторами, які неможливо порівняти з професіями на суші. Добробут і щастя моряків мають фундаментальне значення для безпечного та ефективного судноплавства. Є багато факторів, які можуть вважатися такими, що підривають психічне здоров'я та благополуччя моряків. Деякі з них можна розглядати як фактори, які є загальними для професії, а інші більше стосуються одних посад на кораблі, ніж інших. У крайніх випадках слабе психічне здоров'я та наявність депресії можуть призвести до самогубства серед моряків.

Досліджено, що стратегії підтримки доброго психічного здоров'я мають бути орієнтовані на проактивні, спрямовані на стимулювання позитивної соціальної адаптації та гнучкості, а також на покращення можливостей для моряків розслабитися, відновити сили та підняти настрій.

***Ключові слова.** Позитивна психологія, позитивний досвід, депресія, щастя, психологічне здоров'я, ментальне здоров'я.*

***Abstract.** The article is devoted to the analysis of the impact of positive psychology on the mental health of seafarers. Particular attention is paid in the context of educational changes, methods and strategies that are recommended to focus on the positive aspects of improving mental health. The purpose of the study is to identify key areas of teaching positive psychology to seafarers, which is one of the main means of improving the professional training of specialists, which allows for a positive impact on work, personal life, exploring the mediating role of psychological well-being, happiness and trust, because positive psychology emphasizes individual development, functional competence and overall life satisfaction, motivate applicants to achieve results faster, activate their ability to self-study, teach them to realize their own authentic personality, which contributes to the well-being of the soul, a state of satisfaction and happiness.*

In the course of the scientific study, general scientific methods of cognition were used, in particular, quantitative and qualitative analysis, literature analysis, comparison, generalization and a systematic approach.

The findings of the study show that working at sea is associated with specific mental, psychosocial and physiological stressors that cannot be compared to land-based occupations. The well-being and happiness of seafarers are fundamental to safe and efficient shipping. There are many factors that can be considered to undermine the mental health and well-being of seafarers. Some of these can be seen as factors that are common to the profession, while others are more specific to some positions on a ship than others. In extreme cases, poor mental health and the presence of depression can lead to suicide among seafarers.

It has been shown that strategies to support good mental health should be proactive, aimed at promoting positive social adaptation and flexibility, as well as improving opportunities for seafarers to relax, rejuvenate and improve their mood.

Keywords: *Positive psychology, positive experience, depression, happiness, psychological health, mental health.*

Постановка проблеми. Важливість для моряків психологічного благополуччя, організаційного щастя та сприйняття довіри у формуванні їхнього досвіду під час служби на морі не викликає питань. Адже, незважаючи на низку намірів від компаній, зроблених зацікавленими сторонами, потрібно приділяти набагато більше уваги проактивним заходам, спрямованим на поліпшення умов праці та життя моряків.

Враховуючи обмеження, з якими стикаються дослідники, які намагаються вивчити ступінь психічного розладу здоров'я моряків, рівень самогубств серед моряків і частку випадків психічного розладу, виявлених серед репатрійованих моряків, це дослідження спрямоване на вирішення проблеми за допомогою іншого підходу, а саме за допомогою позитивної психології, яка з'явилася наприкінці 20-го століття та офіційно визнана як самостійна галузь досліджень наприкінці 1990-х років завдяки працям таких вчених, як Мартін Селігман і Міхай Чиксентміхайі, що досліджує позитивні аспекти людського досвіду, а також те, як вони можуть сприяти покращенню якості життя, як впливають на благополуччя людини.

Головна ціль позитивної психології – це виявлення та зміцнення людських сильних сторін, які роблять життя значущим та вартим проживання. Вона ґрунтується на емпіричних даних і зосереджується на вимірюванні тих аспектів людського стану, які сприяють щастю, самореалізації та процвітанню.

Позитивна психологія, відходячи від виключного акценту на проблемах, розладах і дисфункціях, зосереджується на добробуті, здоров'ї та оптимальному функціонуванні, тому проблеми ментального здоров'я моряків можуть бути ефективніше розглянуті. Адже головна мета позитивної психології полягає в тому, що дослідження здоров'я, успішності та благополуччя заслуговує на таку ж увагу, як і вивчення хвороб, дисфункцій і страждань, що знайшло відгук як в академічному середовищі, так і серед широкої аудиторії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Позитивна психологія детально висвітлена в міжнародній науковій літературі та поступово набирає впливу в освітній сфері (Louis & Murphy, 2018) [6]. Проте, як зазначає Й. Бурке (J. Burke)[4], менше ніж 10% наукових досліджень, присвячених освітньому лідерству, зосереджуються на позитивних аспектах цього явища. Таким чином, ми маємо більше знань про проблеми булінгу, відсіву, професійного вигорання та неуспішності, ніж про те, як створити позитивний клімат у навчальних закладах і як допомогти педагогічному колективу налагодити гармонійні стосунки (Burke, 2020). Позитивна психологія, на відміну від проблемно-орієнтованого підходу, акцентує увагу на благополуччі та задоволенні як на основних складових успіху (Schreiner, 2015) [10].

Теоретичну основу для розуміння феномену позитивної психології формують роботи таких вчених, як Крістофер Петерсон, Мартін Селігмен, Міхай Чиксентміхайі, Ед Дінер, Уейн К. Хой та інших[1, с.123].

Метою статті є розкриття впливу позитивної психології на ментальне здоров'я моряків в умовах довготривалих рейсів та зміну фокусу психології від виправленням найгірших проблем до розвитку позитивних якостей.

Виклад основного матеріалу. Сфера позитивної психології на суб'єктивному рівні – це цінний суб'єктивний досвід: благополуччя, задоволеність, надія і оптимізм (в майбутньому); потік і щастя (в сьогодні). На індивідуальному рівні йдеться про позитивні індивідуальні риси: здатність до любові та покликання, сміливість, вміння спілкуватися, естетичне чуття, наполегливість, прощення,

оригінальність, спрямованість на майбутнє, духовність, високий талант і мудрість. На груповому рівні йшлося про громадянські чесноти та інституції, які рухають людей до кращого громадянства: відповідальність, виховання, альтруїзм, ввічливість, поміркованість, толерантність і трудова етика.

До психологічного благополуччя відносять особистісний потенціал, який залежить від життєвих ситуацій, зокрема від рівня соціальної підтримки [9, с. 719]. Безпека та комфорт домашнього середовища; атмосфера любові, що проявляється у сімейних radoщах, близькості та гармонії; відкритість і довіра у міжособистісних стосунках; батьківська активна участь у житті дітей; відчуття значущості в родині; а також сімейна підтримка у стосунках з іншими людьми та в діяльності дітей поза межами сім'ї – це все соціальні та психологічні чинники, що впливають на ментальне здоров'я [3, с. 128].

Унікальність позитивної психології полягає в одночасній корекції трьох кластерів ставлень особистості: до себе, до світу та до інших. Це досягається шляхом вирішення 3 конфлікти: базового, актуального та ключового. Ці конфлікти створюють простір внутрішньоособистісних протиріч і є об'єктами психотерапевтичного впливу [2, с. 185].

Позитивна психологія може суттєво вплинути на формування зрілої особистості, підтримку здоров'я та розвиток відчуття психологічного, фізичного, соціального і суб'єктивного благополуччя. На сьогодні виділяють три основні фундаментальні принципи, на яких базуються дослідження в цій галузі: вивчення ролі позитивних емоцій, у забезпеченні ефективного функціонування людини; важливість аналізу індивідуальних відмінностей у рисах особистості, які сприяють позитивному функціонуванню, а також дослідження інституційних ініціатив, спрямованих на популяризацію ідей позитивної психології.

Дослідження тенденції впровадження позитивної психології у процес підготовки майбутніх моряків в умовах вищого навчального закладу ґрунтується на комбінації кількісного та якісного аналізів. На підставі теоретичного аналізу літератури з'ясовано, що позитивна психологія займається позитивними психологічними станами, рисами, стосунками, сприянням добробуту та створенням задовільного життя, наповненого сенсом, задоволенням, залученням, позитивними стосунками та досягненнями.

Останній індекс щастя моряків Mission to Seafarers демонструє зниження рівня щастя, опустившись до 6,91 у 4 кварталі 2024 року. Це перший спад за чотири квартали, причому обмежувальна політика портів була визнана суттєвою перешкодою для добробуту моряків. За даними Місії у справах моряків, зростає розуміння того, що якщо порт не проявляє активності в підтримці відпусток на берег, то він виступає в ролі бар'єру на шляху до них [11].

Як зазначає, індекс SEAFiT для здоров'я екіпажу також знизився до 72,5%, порівняно з 74,2% у 2023 році. Задоволеність як психічним благополуччям, так і фізичним здоров'ям знизилася, причому індекс фізичного благополуччя показав найзначніше падіння. Основні проблеми, з якими стикаються члени екіпажу, включають неадекватне медичне обслуговування для психічного здоров'я (58,9%), відсутність вказівок щодо стратегій подолання (59,9%) та недостатню інформацію про симптоми психічного здоров'я (58,1%). Крім того, 91% респондентів підкреслили важливість надійного доступу до Інтернету для підтримки емоційних і розважальних зв'язків зі своїми близькими [11].

У світлі досліджень, які вказують на те, що моряки є професійною групою серед тих, хто піддається найвищому ризику стресу та пов'язаних із ним розладів психічного здоров'я, дослідники закликають до адекватного дослідження, вимірювання та лікування психологічного здоров'я моряків. Морська діяльність продовжує асоціюватися з безліччю психічних, психосоціальних і фізичних стресів, які включають авторитетне керівництво, велике розумове і фізичне навантаження, тривалий робочий день, відсутність фізичних вправ і часто нездорове харчування, розлука з родиною, самотність на борту, втома, дефіцит сну, багатонаціональність, обмежені можливості для відпочинку та стресові фактори навколишнього середовища, включаючи рух судна, шум і вібрацію, сприймаються як стресові, особливо під час сну.

У дослідженні, проведеному Маркусом Ольденбургом та ін., охоплюючи вибірку з 134 моряків-чоловіків, респонденти повідомили про найбільш значущі стресові фактори на борту, як розлука з родиною, нестача часу, довгі робочі дні, спека в робочих місцях, а також недостатня кваліфікація підлеглої бригади. Дійсно, багато факторів стресу, яких відчувають моряки, можуть мати хронічний характер [8, с. 249].

Як наголошують Марія Єжевська та її колеги, люди, які працюють на морі, відчувають стрес, пов'язаний зі специфічними умовами праці, значними службовими обов'язками та психосоціальними факторами, що породжує проблеми зі здоров'ям та психологією. У дослідженні, проведеному за участю моряків торгового флоту Данії, виявили, що більшість вимог до роботи та робочих ресурсів, які сприймаються моряками, були психологічними, а не організаційними факторами, такими як

міжособистісні стосунки з екіпажем [5, с. 66].

Захворюваність моряка, кількість смертей через самогубство свідчить про те, що психічне здоров'я моряків залишається дуже поганим, і є заклик до дій, щоб вирішити це питання тим, хто працює в галузі морського судноплавства.

Незважаючи на те, що багато моряків, здається, напрочуд добре справляються зі складними психосоціальними проблемами на борту, у них значно більше шансів почуватися щасливими вдома, ніж у морі. Переважна більшість моряків визначає низку сфер, де оператори суден можуть надати ресурси, які підтримають психічне благополуччя моряків на борту.

Дивлячись на морський сектор, окрім впливу внутрішніх факторів на психологічне благополуччя, існує багато зовнішніх факторів, які негативно впливатимуть на стан благополуччя. На здоров'я моряка впливають різноманітні зовнішні фактори, включаючи тип судна, на якому він працює, тривалість рейсу, ділова культура, відповідність його колегам, погодні умови та умови моря, сімейні відносини та технічний стан судна. Ці фактори прямо чи опосередковано впливають на психологічний стан моряка. З цієї причини дуже важливо інформувати кожен екіпаж судна, незалежно від його обов'язків, про складні ситуації, підвищувати обізнаність про психологічне благополуччя та показувати, як вони можуть впоратися з проблемами, які можуть виникнути в їхньому морському житті. стійкість; це позитивна психологічна здатність, яка дозволяє людям успішно долати зміни, труднощі та ризиковані ситуації. Таким чином, люди з високою психологічною стійкістю, як у повсякденному житті, так і в бізнесі, можуть багато разів вистояти, не здаючись. Таким чином, дуже важливо, щоб моряки були поінформовані про психологічне благополуччя та стійкість і плавали з кроками, вжитими для їх покращення, з точки зору мирного середовища на судні.

З професійної точки зору моряків, благополуччя і щастя цікавлять переважно з двох точок зору. По-перше, це стосується загального стану моряків у глобальній робочій силі, вказуючи на те, якою мірою є їхній загальний душевний стан, на відміну від досліджень несприятливих наслідків психічного здоров'я, які радше зосереджуються на поширеності патологічних діагнозів, а не на загальному настрої. Другою причиною вивчення благополуччя і щастя з точки зору моряків є зв'язок між цими двома станами і безпекою.

Малколм Маклахлан і його колеги закликали до застосування позитивної психології в морському секторі з метою розробки унікальних програм охорони праці та продуктивності, придатних для життя на борту [7, с.20].

Дослідники закликають спеціалістів у сфері охорони здоров'я та професій у морській галузі більш ефективно використовувати характеристики морської роботи для розробки програм втручання, які стимулюють сильні сторони, здоров'я та хорошу продуктивність моряків. У таблиці 1 наведено приклади втручань, які зазвичай використовуються в позитивній психології, і їх потенційне значення для морського здоров'я.

Таблиця 1

Втручання, описані в остаточному відборі досліджень та оглядів з доказової бази

Фізичне здоров'я	Загальне зміцнення здоров'я: спеціальні медичні втручання, наприклад, стоматологія, дієта, втручання щодо способу життя, короткострокові втручання, психологічно обґрунтована фізична терапія, програми допомоги працівникам.
Психологічне благополуччя	Загальні програми підтримки: інформування про психічне здоров'я, психосоціальні втручання, підтримка однолітків, скринінг психічного здоров'я - прямиї та дистанційний, програми допомоги працівникам.
Консультації та терапія	Короткострокова терапія. Підвищення життєстійкості. Тренінги з управління стресом. Підтримка та втручання після травми. Втручання з позитивної психології. Усвідомленість. Підтримка механізмів подолання стресу
Навчання	Тренінг із запобігання самогубствам; з культурної обізнаності; для лінійного керівництва; з розвитку лідерства; з протидії насилля та домаганням
Цифрові інструменти	Телемедицина: інструменти прогнозування, наприклад, прогнозування втоми; текстові інформаційні кампанії та кампанії з підвищення обізнаності; хмарні бази даних, наприклад, дані про психічне здоров'я
Навколишнє середовище	Практики партисипативного проектування. Оцінка вимог до роботи. Зміна графіку роботи та ротація

Джерело: складено автором

Знайомий вислів «щасливий корабель» це рівень задоволеності від роботи, який може бути вирішальним елементом у морських організаціях. Розвиток позитивних емоцій на морі має доведену користь для здоров'я та благополуччя моряка. Наприклад, позитивний погляд на життя допомагає більш

ефективно та автономно протистояти викликам.

Основи психології базуються на покращенні добробуту та якості життя моряка і можуть бути розділені на п'ять основних напрямків:

1. Позитивні емоції: виявлення позитивних емоцій у всіх сферах життя та навколишнього середовища є ключем до досягнення щастя.

2. Відданість: щоб досягти повноцінного життя, важливо зосередитися на собі, зосередитися на своїх сильних сторонах і шукати збагачувальний досвід.

3. Позитивні стосунки: ключ до гармонії з навколишнім середовищем полягає в покращенні нашої здатності соціально взаємодіяти та встановлювати хороші стосунки з іншими.

4. Мета: пошук сенсу, мети та причини нашого існування та присутності в цьому світі допомагає нам невпинно прагнути до благополуччя.

5. Досягнення: задоволення від досягнення особистих цілей сприяє особистій реалізації та самореалізації.

Деякі з методів і стратегій, які експерти рекомендують, щоб зосередитися на позитивних аспектах:

- самопідкріплення: мотивація нашого настрою позитивними думками та виразами, зосередженими на добрих речах, які ми здатні зробити;

- сміхотерапія: використання переваг гумору та сміху як інструменту для покращення психічного та емоційного здоров'я та благополуччя;

- зміна думок і атрибутцій: навчитися визначати песимістичні думки та замінювати їх на більш оптимістичні та корисні;

- візуалізація: досягнення стану фізичного розслаблення, з якого можна подумки візуалізувати цілі, яких ми хочемо досягти;

- запис позитивних речей: усвідомлення речей, які змушують нас почуватися добре, і розуміння джерела цих емоцій;

- визначення сильних сторін: усвідомлення наших позитивних особистих якостей з метою активного застосування їх у повсякденних ситуаціях [12].

Теорія позитивної психології припускає, що спираючись на позитивні аспекти дій або ситуацій, можна створити умови для загалом щасливішого та повноцінного життя. Проте щастя не можна побудувати лише на посиленні приємних вражень або на залученому житті, а й на тому, щоб жити життям, наповненим ціллю та сенсом.

Позитивні психологічні втручання впливають на деякі біологічні та поведінкові процеси, пов'язані з хорошим здоров'ям. Наприклад, викликання позитивних емоцій прискорює відновлення серцево-судинної системи після стресової події. Навчання медитації усвідомленості може посилити імунну функцію. Тренування психосоціальної стійкості, спрямоване на позитивні емоції, когнітивну гнучкість, соціальну підтримку, сенс життя та активне подолання, знижує загальний рівень холестерину серед дорослих людей середнього віку. Позитивний вплив і афірмація впливають на фізичну активність і дотримання ліків серед пацієнтів з ішемічною хворобою серця, астмою, та гіпертонією.

Позитивна психологія вчить, як використовувати силу зміни власної перспективи, щоб максимізувати потенціал щастя в багатьох наших щоденних діях, сприяє покращенню ефективності роботи, адже одна позитивна людина чи команда можуть мати хвилиний ефект, який поширюється на весь екіпаж; маленькі прості дії можуть мати великий вплив на наше щастя, тобто не потрібно багато, щоб захопити своє робоче місце стати щасливими і позитивними.

Однією з переваг практики позитивного психологічного світогляду є, кажучи в широкому сенсі, успіх! Мало того, що успіх робить нас щасливішими, відчуття щастя та переживання позитивних емоцій насправді збільшують наші шанси на успіх.

Висновки. На сьогоднішній день застосування концепцій позитивної психології, заходів і навчання в морському контексті вивчено лише в обмеженій мірі.

Позитивна психологія — це «наука, що досліджує позитивний суб'єктивний досвід, позитивні індивідуальні якості та позитивні інститути, які можуть покращити якість життя» і запобігти різним патологіям. Вона зосереджується на таких аспектах людського досвіду, таких як позитивні емоції, щастя, вдячність, любов, емпатія, оптимізм, стійкість, а також на тому, як ці позитивні елементи можуть бути використані для поліпшення якості життя. Крім того, вона аналізує силу волі, задоволеність життям, усвідомленість та інші чинники, що сприяють нашому благополуччю.

Існує кілька рекомендацій для судноплавних компаній щодо заохочення та покращення добробуту і щастя серед їхнього екіпажу. На основі результатів цього дослідження пропонується зосередитися на факторах, пов'язаних з роботою, наприклад навантаження можна регулювати за допомогою регулярного моніторингу та оцінювання, щоб запобігти стресу та вигорання. Обов'язки на борту можуть бути

реорганізовані, а рівномірно і справедливо розподілити завдання між членами екіпажу. Для зменшення навантаження також важливо, щоб зміни в екіпажі відбувалися своєчасно, запровадити розумні години відпочинку, періоди відпочинку, графіки ротації та збільшення кількості членів екіпажу.

Застосування позитивної психології для моряків може бути складною справою, але це робиться з найкращими намірами та турботою про них. Загалом, цілі позитивної психології у морській галузі такі: позитивно вплинути на життя моряків — ця мета понад усі інші, і всі інші опосередковано живляться в цій меті; збільшити переживання позитивних емоцій у моряків; допомогти визначити та розвинути свої сильні сторони та унікальні таланти; підвищення здібностей моряків до цілепокладання та досягнення цілей; побудувати почуття надії в перспективі; культивувати у моряків відчуття щастя та благополуччя; виховувати у моряків почуття вдячності; допомогти морякам будувати та підтримувати здорові, позитивні стосунки з іншими; заохочувати зберігати оптимістичний світогляд; допомогти морякам навчитися насолоджуватися кожним позитивним моментом.

Інвестиції в навчання і розвиток навичок можуть підвищити компетентність і впевненість моряків, а отже, полегшити робоче навантаження. Також важливо, щоб моряки мали збалансовані і правильні очікування від роботи в морі. Переконайтеся, що моряки розуміють свої ролі та обов'язки, і заохочуйте їх до зворотного зв'язку, а також до того, щоб вони ділилися своїми побоюваннями і досвідом. Добробут і щастя моряків впливають на їхню роботу, безпеку і задоволеність. Надаючи пріоритет цим факторам, пов'язаним з роботою, судноплавні компанії можуть створити більш здорове і сприятливе робоче середовище для свого екіпажу.

Список використаних джерел

1. Антонюк О. Позитивна психологія як важлива складова освітнього лідерства. Український педагогічний журнал. 2022. № 4. С. 121-130. <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-4-121-130>.
2. Сердюк Л.З. Позитивна психотерапія в сприянні психологічному благополуччю особистості / Л.З. Сердюк, В.В. Завірюха // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка. Том IX, Загальна психологія. Історія психології. Етнічна психологія. Випуск 11. Київ; Ніжин : ПП Лисенко, 2018. С. 185-193
3. Сердюк Л.З. Структура та функція психологічного благополуччя особистості / Л.З. Сердюк // Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том V: Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія. Вип. 17. Київ, 2017. С. 124-133.
4. Burke, J. (2020). Positive Psychology and School Leadership: The New Science of Positive Educational Leadership. NOVA. <https://doi.org/10.52305/MQVH3498>
5. Jezewska, M., Leszczynska, I., & Jaremin, B. (2006). Work-related stress at sea self estimation by maritime students and officers. *International Maritime Health*, 57(1–4), 66–75. PMID: 17312695.
6. Louis, K. S., & Murphy, J. F. (2018). The Potential of Positive Leadership for School Improvement. *Nordic Journal of Comparative and International Education (NJCIE)*, 2(2-3), 165–180. <https://doi.org/10.7577/NJCIE.2790>.
7. Malcolm MacLachlan (ed.): *Maritime psychology: research in organizational & health behavior at sea*: Springer, 2017, pp. 241.
8. Oldenburg, M., Baur, X., & Schlaich, C. (2010). Occupational risks and challenges of seafaring. *Journal of Occupational Health*, 52(5), 249–256. DOI: 10.1539/joh.k10004
9. Ryff, C.D. The contours of positive human health / C. D. Ryff & B. Singer // *Psychological Inquiry*. 1998. Vol. 9. P. 719-727. DOI:10.1207/s15327965pli0901_1
10. Schreiner, L. A. (2015). Positive psychology and higher education. In J. C. Wader, L. I. Marks, & R. D. Hetzel (Eds.), *Positive psychology on the college campus* (pp. 1–25). Oxford University
11. Seafarers Happiness Index Q42024: Year closes with decline URL: <https://safety4sea.com/seafarers-happiness-index-q42024-year-closes-with-decline/>
12. What is positive psychology? *Medicine and Health*. URL: <https://universidadeuropea.com/en/blog/positive-psychology>.

References

1. Antoniuk O.pozytyvna psykhohohiia yak vazhlyva skladova osvithnoho liderstva. Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal. 2022. № 4. S. 121-130. <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-4-121-130>.
2. Serdiuk L.Z.pozytyvna psykhoterapiia v spryanni psykhohohichnomu blahopoluchchiu osobystosti / L.Z. Serdiuk, V.V. Zaviriukha // Aktualni problemy psykhohohii: Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykhohohii imeni H.S. Kostiuka. Tom IKh, Zahalna psykhohohiia. Istoriia psykhohohii. Etnichna psykhohohiia. Vypusk

11. Kyiv; Nizhyn : PP Lysenko, 2018. S. 185-193

3. Serdiuk L.Z. Struktura ta funktsiia psykhologichnoho blahopoluchchia osobystosti / L.Z.Serdiuk // Aktualni problemy psykholohii. Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Tom V: Psykhofiziolohiia. Psykholohiia pratsi. Eksperymentalna psykholohiia. Vyp. 17. Kyiv, 2017. S. 124-133.

4. Burke, J. (2020). Positive Psychology and School Leadership: The New Science of Positive Educational Leadership. NOVA. <https://doi.org/10.52305/MQVH3498>

5. Jezewska, M., Leszczynska, I., & Jaremin, B. (2006). Work-related stress at sea self estimation by maritime students and officers. *International Maritime Health*, 57(1–4), 66–75. PMID: 17312695.

6. Louis, K. S., & Murphy, J. F. (2018). The Potential of Positive Leadership for School Improvement. *Nordic Journal of Comparative and International Education (NJCIE)*, 2(2-3), 165–180. <https://doi.org/10.7577/NJCIE.2790>.

7. Malcolm MacLachlan (ed.): *Maritime psychology: research in organizational & health behavior at sea*: Springer, 2017, pp. 241

8. Oldenburg, M., Baur, X., & Schlaich, C. (2010). Occupational risks and challenges of seafaring. *Journal of Occupational Health*, 52(5), 249–256. DOI: 10.1539/joh.k10004

9. Ryff, C.D. The contours of positive human health / C. D. Ryff & B. Singer // *Psychological Inquiry*. 1998. Vol. 9. P. 719-727. DOI:10.1207/s15327965pli0901_1.

10. Schreiner, L. A. (2015). Positive psychology and higher education. In J. C. Wader, L. I. Marks, & R. D. Hetzel (Eds.), *Positive psychology on the college campus* (pp. 1–25). Oxford University

11. Seafarers Happiness Index Q42024: Year closes with decline URL: <https://safety4sea.com/seafarers-happiness-index-q42024-year-closes-with-decline/>

12. What is positive psychology? *Medicine and Health*. URL: <https://universidadeuropea.com/en/blog/positive-psychology>.

УДК: 316.628:172.15(=161.2-057.36):355.01

Дашко Ірина Миколаївна

доктор економічних наук, професор
професор кафедри управління персоналом і маркетингу
Запорізький національний університет, Україна

Dashko Iryna

Doctor of Economic Sciences, Professor
Professor of the Department of Human Resources and Marketing
Zaporizhzhia National University, Ukraine
ORCID: 0000-0001-5784-4237

Михайліченко Любомир Володимирович

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
Запорізький національний університет, Україна

Mykhailichenko Lubomir

PhD Student
Zaporizhzhia National University, Ukraine
ORCID: 0000-0003-3545-0805

Бузід Ася Мохамедівна

здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, Україна

Buzid Asia

PhD Student
H. S. Kostiuk Institute of Psychology
of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Ukraine
ORCID: 0009-0008-2490-3956

[https://doi.org/10.60022/3\(2\)-2-GF](https://doi.org/10.60022/3(2)-2-GF)

ПСИХОЛОГІЯ САМОПОЖЕРТВИ: МОТИВАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ВОЇНІВ У БОРОТЬБІ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ

PSYCHOLOGY OF SELF-SACRIFICE: MOTIVATION OF UKRAINIAN SOLDIERS IN THE STRUGGLE FOR INDEPENDENCE

Анотація. Розкрито феномен самопожертви українських військовослужбовців у контексті триваючої війни з РФ, зокрема через призму психоемоційного стану військових. Проаналізовано самопожертву не лише як фізичний акт героїзму, а як глибокий психологічний процес, що супроводжується емоційною втратою, психічним виснаженням і почуттям внутрішнього розриву. Обґрунтовано, що військова служба часто супроводжується «обміном миру» на особисте благополуччя, особливо у випадку представників вразливих соціальних груп.

Вступ. Тривале виконання військовослужбовцями службових обов'язків у складних та екстремальних умовах може призводити до дезадаптації, зниження опірності організму, нервово-психічної перенапруги та виникнення в них стійких негативних психічних станів, тому проблема мотивації військовослужбовців у боротьбі за незалежність є надзвичайно значущою, оскільки від такої готовності залежить не тільки ефективність службової діяльності військовослужбовців, але й їх особиста безпека.

Мета. Визначити психологію самопожертви українських військовослужбовців в умовах війни з РФ та обґрунтування доцільності впровадження спеціалізованого тренінгу профілактики психоемоційного виснаження.

Матеріали і методи. Джерельна база складається з праць зарубіжних та українських дослідників. Застосовано методи спостереження, аналізу, узагальнення, статистичного оброблення даних.

Результати. Проведено оцінювання їхнього психоемоційного стану за 10 ключовими показниками на основі авторського дослідження, яке охопило 250 українських військових. Аналіз результатів засвідчив наявність помірного рівня психологічного навантаження у більшості військовослужбовців, а також виявлено один випадок вираженої психологічної самопожертви, що є тривожним сигналом. Проаналізовано, що основними факторами ризику стали ПТСР, хронічна тривожність, емоційне вигорання та відсутність соціальної підтримки. Зважаючи на результати дослідження, у статті обґрунтовано доцільність розробки спеціалізованого психологічного тренінгу для попередження деструктивної самопожертви. Доведено, що розроблений у статті авторський тренінг має включати модулі роботи з травмою, відновлення психологічного ресурсу, розвиток адаптивних копінг-стратегій та зміцнення соціальних зв'язків.

Перспективи. Подальше дослідження теми передбачає, що своєчасна психологічна підтримка військових є не лише необхідною умовою збереження їхнього психічного здоров'я, а й важливим елементом відновлення національної стійкості після війни., а впровадження авторського тренінгу є одним із можливих способів уникнення випадків із самопожертви у лавах ЗСУ.

Ключові слова: самопожертва, військовослужбовці, психоемоційний стан, депресія, емоційне вигорання, психологічна підтримка, мотивація, тренінг, ментальне здоров'я.

Abstract. *The article reveals the phenomenon of self-sacrifice of Ukrainian servicemen in the context of the ongoing war with Russia, in particular through the prism of the psycho-emotional state of the military. The author analyzes self-sacrifice not only as a physical act of heroism, but also as a deep psychological process accompanied by emotional loss, mental exhaustion and a sense of internal rupture. It is substantiated that military service is often accompanied by an "exchange of peace" for personal well-being, especially in the case of representatives of vulnerable social groups.*

Introduction. The prolonged performance of military duties in difficult and extreme conditions can lead to maladjustment, reduced body resistance, neuropsychological overstrain and the emergence of persistent negative mental states, so the problem of motivating military personnel in the fight for independence is extremely important, since not only the effectiveness of military service, but also their personal safety depends on such readiness.

Objective. To determine the psychology of self-sacrifice of Ukrainian servicemen in the conditions of war with the Russian Federation and to justify the feasibility of introducing a specialized training for the prevention of psychoemotional exhaustion.

Materials and Methods. The source base consists of the works of foreign and Ukrainian researchers. Methods of observation, analysis, generalization, and statistical data processing were used.

Results. The author assessed their psycho-emotional state according to 10 key indicators based on the author's research, which covered 250 Ukrainian military personnel. The analysis of the results showed a moderate level of psychological stress in most servicemen, and one case of pronounced psychological self-sacrifice was identified, which is an alarming signal. It is analyzed that the main risk factors are PTSD, chronic anxiety, emotional burnout and lack of social support. Given the results of the study, the article substantiates the feasibility of developing a specialized psychological training to prevent destructive self-sacrifice. It is proved that the author's training developed in the article should include modules for working with trauma, restoring psychological resources, developing adaptive coping strategies and strengthening social ties.

Prospects. Further research on the topic suggests that timely psychological support for the military is not only a necessary condition for maintaining their mental health, but also an important element in restoring national resilience after the war. and the implementation of the author's training is one of the possible ways to avoid cases of self-sacrifice in the ranks of the Armed Forces.

Keywords: self-sacrifice, military personnel, psycho-emotional state, depression, emotional burnout, psychological support, motivation, training, mental health.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної війни РФ проти України питання самопожертви українських військових набуває особливого значення, не лише як прояв героїзму, а й як людський вибір, зумовлений прагненням захистити свою державу, родину та право на свободу. Сучасний український воїн позиціонується не просто захисником територіальної цілісності своєї країни, а є символом моральної відданості та свідомого вибору між особистим спокоєм і суспільним благом. Саме тому, особливо актуальним є питання формування моральних цінностей українських

військових як основи їхньої самопожертви у боротьбі за свободу держави та її громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження психології самопожертви військових були здійснені наступними науковцями та дослідниками, такими як: Маккаллерс А. [1], Сванн, Вільям Б., Бурместер, Майкл Д., Гомес, Анхель, Джеттен, Йоланда, Бастіан, Брок, Васкес, Александра, Аріанто, Амаріна, Беста, Томаш, Кріст, Олівер, Кюї, Ліхуан, Фінчілеску, Джилліан, Гонсалес, Роберто, Гото, Нобухіко, Хорнсі, Метью, Шарма, Сушама, Сусіанто, Гаррі, Чжан, Айронг [2], Таджфел, Анрі, Тернер, Джон С., Остін, Вільям Г., Ворчел, Стівен [3], Васкес, Александра, Гомес, Анхель, Сванн, Вільям Б. [4], Уайтхаус, Харві [5] та інші.

Мета статті полягає у вивченні психології самопожертви українських військовослужбовців в умовах війни з РФ та обґрунтування доцільності впровадження спеціалізованого тренінгу профілактики психоемоційного виснаження.

Виклад основного матеріалу. Самопожертва українських захисників не зводиться лише до фізичних втрат чи поранень, а охоплює також глибокі психологічні зрушення такі як посттравматичний стрес, тривожні розлади та емоційне вигорання. На основі американського досвіду визначено [1], що військова служба для представників маргіналізованих спільнот часто ставала «обміном миру» на особисте благополуччя.

Самопожертва військовослужбовця являється не лише фізичним ризиком чи тілесною втратою, але й глибоко психологічним актом, який розгортається у внутрішньому світі особистості. Зарубіжні автори у своїх дослідження визначили, що прагнення до миру на рівні суспільства часто супроводжується втратою особистого миру в житті військових, особливо тих, хто походить з маргіналізованих верств населення [2-4]. В їхніх роботах самопожертва розглядається як подвійний процес – внутрішньої трансформації та структурної несправедливості. З одного боку, мотивацією до служби часто є прагнення захистити свою спільноту, забезпечити стабільність і гідне життя. З іншого боку, ці прагнення реалізуються через систему, яка не завжди гарантує справедливу винагороду чи підтримку після завершення служби, що створює стан психологічної амбівалентності – гордість за виконаний обов'язок поєднується з болем, втратою, відчуттям відчуження та самотності.

У військових із малозабезпечених та вразливих соціальних груп (до прикладу афроамериканські спільноти в США або українські воїни з сільських регіонів) самопожертва часто розглядається не як героїзм, а як єдиний реалістичний шлях до гідності та виживання [5-6]. Служба стає актом соціального спротиву, але її ціна – тривалий психоемоційний тягар, який нерідко закінчується посттравматичними розладами, ізоляцією та погіршенням якості життя.

Не менш важливим дослідженням є напрацювання щодо «ілюзії миру», тобто уявленні про збройні сили як безумовну силу добра, що приховує глибші соціальні нерівності [7-9]. Самопожертва військового у такому контексті стає асиметричним обміном, адже держава отримує безпеку, тоді як окремих солдат втрачає частину себе – психічно, морально або фізично. Власне такий підхід може бути застосований і до сучасного українського контексту, адже вони жертвують своїм психічним і фізичним здоров'ям заради майбутнього покоління [10]. Але на відміну від ілюзорного миру, нав'язаного ззовні, українська боротьба має чітке моральне підґрунтя – боротьбу за справжню незалежність, гідність та безпеку.

Проаналізувавши психоемоційний стан українських військових, з метою більш точного дослідження психології самопожертви [11], зокрема опитавши 250 військовослужбовців і на основі них провівши оцінювання за 10-ти бальною шкалою (рис. 1) було визначено, що за більшістю психоемоційних показників спостерігається помірний рівень навантаження.

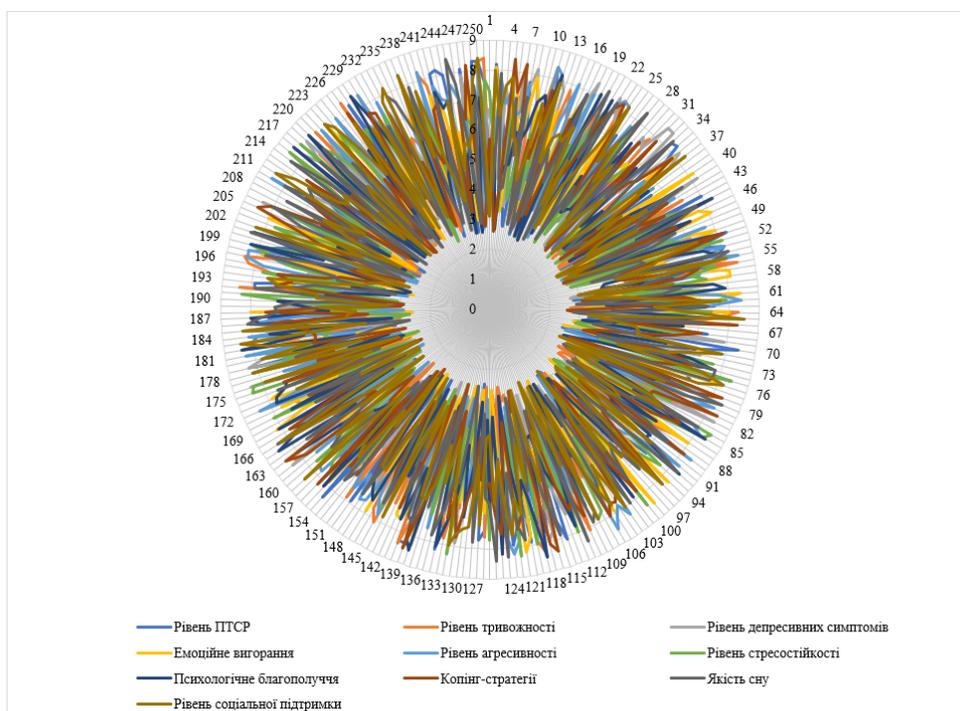


Рис. 1. Психоемоційних стан українських військових в період війни з РФ
Джерело: сформовано авторами

Показники рівня ПТСР, тривожності, депресивних симптомів та емоційного вигорання коливаються в межах 5–6 балів за 10-бальною шкалою, що свідчить про наявність хронічної напруги, внутрішньої втоми та психотравматизації, що є типовою картиною для умов тривалого перебування у зоні бойових дій та в постстресовому стані після ротації.

Рівень стресостійкості та копінг-стратегій також перебуває у середньому діапазоні, що вказує на наявність психологічних ресурсів, однак їх недостатньо для ефективної компенсації тривалого стресу. Якість сну та рівень соціальної підтримки є одними з найчутливіших маркерів, а зниження цих показників посилює вразливість до ПТСР, депресії та емоційного виснаження.

Отримані результати свідчать про те, що українські військові знаходяться у стані напруженого внутрішнього балансу, а їхня самопожертва – це не лише ризик на полі бою, а й щоденне подолання внутрішніх психоемоційних бар’єрів. Умовна «ціна» самопожертви проявляється в психологічних витратах, які можуть мати довгострокові наслідки для здоров’я, адаптації після служби та загального життєвого благополуччя віськовослужбового.

Проаналізуємо кількість випадків самопожертви серед опитаних військовослужбовців (рис. 2).

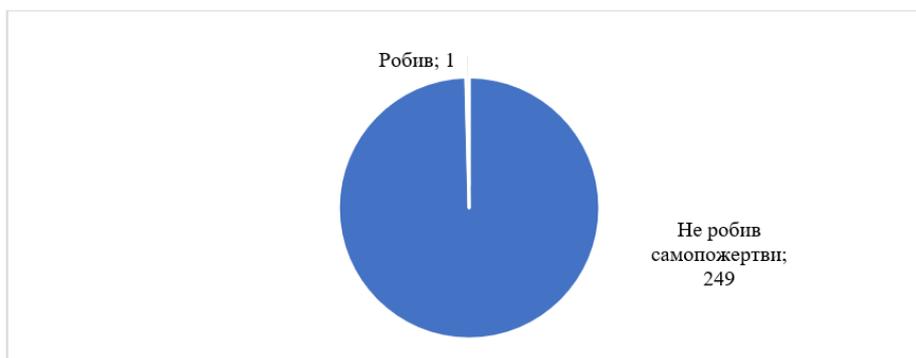


Рис. 2. Кількість випадків із самопожертви українських військових в період війни з РФ
Джерело: сформовано авторами

Аналізуючи рис. 2, видно, що більшість опитаних військових, попри наявність помірного психоемоційного навантаження, все ж не перебувають у стані глибокої психологічної кризи, яка

могла б призвести до гострих проявів самопожертви. Власне такі результати свідчать про достатній адаптаційний ресурс, підтримку з боку побратимів та стабільні особистісні риси.

Водночас навіть один випадок вираженої самопожертви є сигналом тривоги, адже він підтверджує, що в середовищі військовослужбовців можуть існувати «приховані зони» глибокого психоемоційного виснаження, які не завжди помітні зовні. Такий стан, якщо не виявлений вчасно, може мати критичні наслідки, такі як саморуйнування, відмова від допомоги, ізоляція або навіть суїцидальні тенденції. Отже, наявність навіть одного випадку самопожертви підкреслює важливість системної психологічної підтримки, регулярного скринінгу психоемоційного стану та створення середовища, в якому військові не боятимуться звертатися по допомогу.

Визначивши причини, які вплинули на самопожертву військовослужбовця (рис. 3), слід відзначити, що найбільш впливовими чинниками є ПТСР, відсутність соціальної підтримки, хронічна тривожність і глибока депресія.

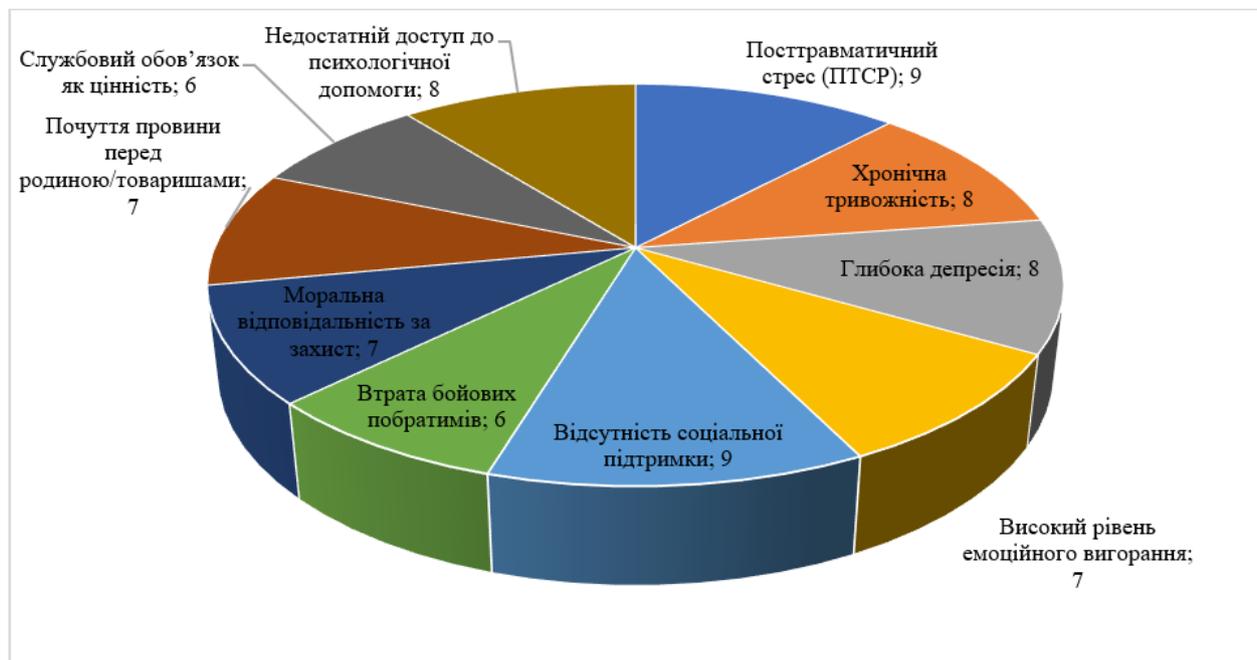


Рис. 3. Перелік причин самопожертви українського військового
Джерело: сформовано авторами

Ці стани тісно пов'язані між собою та формують замкнене коло психоемоційного виснаження, в якому військовий може відчувати себе беззахисним, непочутим і психологічно ізольованим. Значну роль також відіграє емоційне вигорання, коли внутрішні ресурси вичерпуються, а сили протистояти новим труднощам практично не залишаються.

Окремо слід відзначити такі чинники, як моральна відповідальність за захист держави, почуття провини перед побратимами та родиною, втрата близьких на війні, які хоч і мають емоційно-вартісний характер, але при цьому посилюють тиск на психіку. Вони підштовхують до глибоких внутрішніх конфліктів, де військовий може почати ставити під сумнів власну цінність, ефективність або навіть право на відпочинок і відновлення.

На основі вищезазначеного аналізу пропонуємо спеціалізований психологічний тренінг для військовослужбовців, метою якого є не лише зниження симптомів ПТСР чи тривожності, а й формування глибокого розуміння внутрішніх процесів, які призводять до самопожертви як до деструктивного вибору. Такий тренінг має навчати військових виявляти критичні сигнали виснаження, розвивати навички саморегуляції, формувати ефективні копінг-стратегії та відновлювати зв'язки з близькими та соціумом. Візуалізація схеми даного тренінгу наведена на рис. 4.

Наведена на рис. 4. блок-схема рекомендованого тренінгу показує послідовний і комплексний підхід до попередження випадків самопожертви серед військовослужбовців.

Запропонований тренінг охоплює ключові психоемоційні ризики від ПТСР і вигорання до втрати соціальної підтримки та пропонує дієві інструменти для їх подолання. Основна мета тренінгу полягає у відновленні внутрішніх ресурсів, формуванні навичок саморегуляції, усвідомленні власних меж та активізації підтримувальних зв'язків. Слід відзначити, що такий підхід не тільки допомагає знижувати

ризиків руйнівної самопожертви, а й сприяє зміцненню життєстійкості та збереженню психічного здоров'я військових у довготривалій перспективі.

Таким чином, вчасна психологічна підтримка і профілактика самопожертви здатні не лише зберегти психічне здоров'я військового, а й запобігти довготривалим наслідкам війни. Розробка та впровадження такого тренінгу є інвестицією у збереження людського ресурсу армії та у відновлення держави після війни, адже для розбудови нашої країни потрібно психологічно стійкі люди, які розумію свою важливість та цінують власне життя.

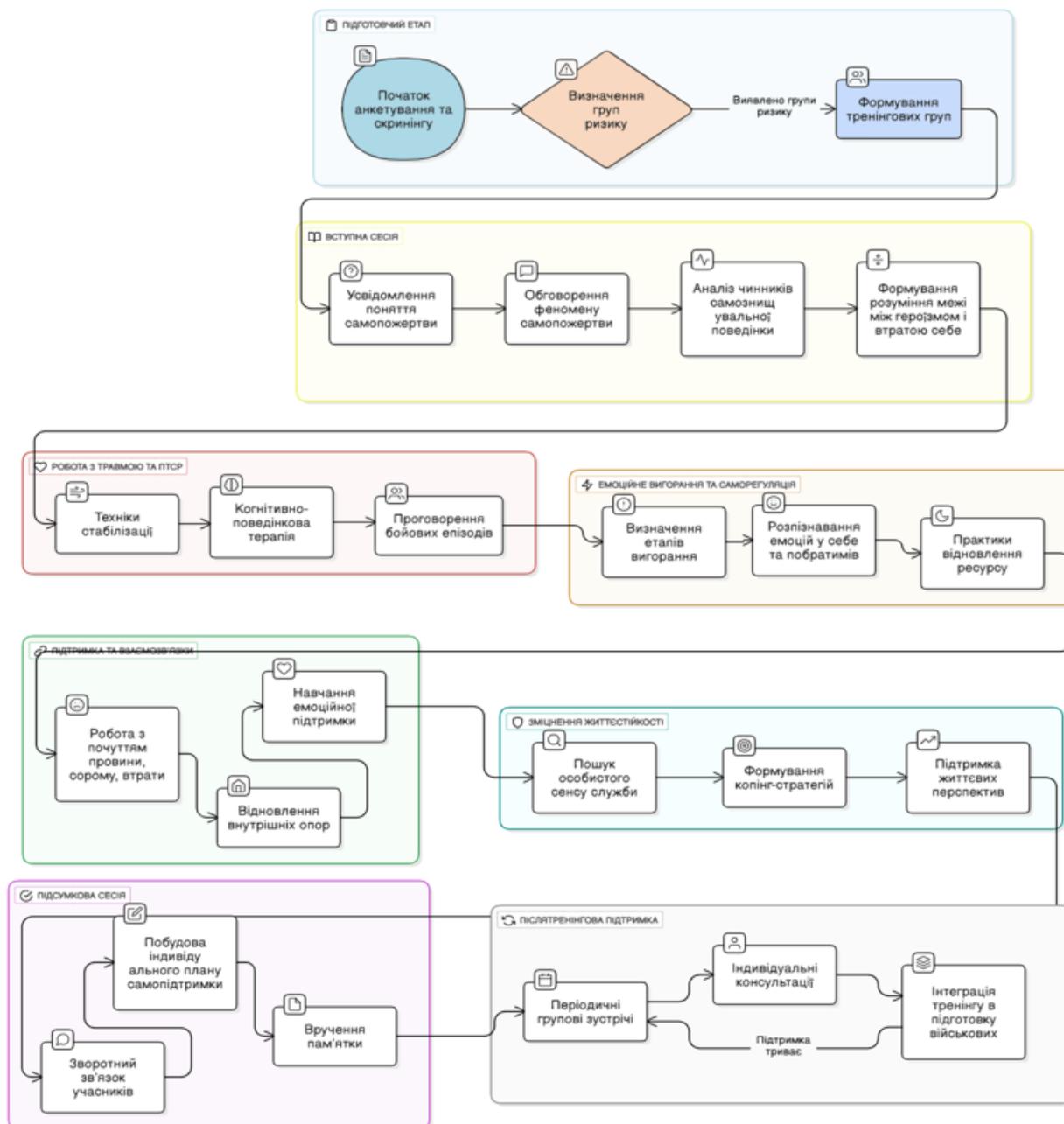


Рис. 4. Блок-схема психологічного тренінгу з попередження випадків самопожертви серед українських військових

Джерело: сформовано авторами

Висновки. Самопожертва українських військовослужбовців у війні виходить далеко за межі фізичних втрат. Вона охоплює складний комплекс психологічних навантажень, зокрема посттравматичний стрес, тривожність, депресію та емоційне вигорання. Аналіз міжнародного досвіду засвідчує, що військова служба часто стає обміном особистого благополуччя на безпеку держави, і така ціна надто висока, якщо держава не забезпечує повноцінної психологічної підтримки.

Результати проведеного дослідження на основі опитування 250 військових показують на потребу в негайних профілактичних діях. Найчастішими факторами ризику виявлено ПТСР, тривожні розлади, соціальну ізоляцію та відсутність психологічного ресурсу. Відтак, розробка та впровадження цільового психологічного тренінгу є критично важливим для запобігання подібним станам і який має бути спрямований на відновлення внутрішнього ресурсу, посилення життєстійкості та усвідомлення особистої цінності військовослужбовця як громадянина та захисника, що в підсумку не лише допоможе зберегти життя, а й зміцнить психічне здоров'я нації в цілому.

Список використаних джерел

1. McCullers A. The Peace Exchange: Physical and psychological sacrifices of military personnel from historically marginalized backgrounds. *American Journal of Public Health*, 2023. 113(2), 149–151. DOI: <https://doi.org/10.2105/AJPH.2022.307178> (дата звернення 19.07.2025)
2. Swann W., Buhrmester M., Gómez A., Jetten J., Bastian B., Vázquez A., Ariyanto A., Besta T., Christ O., Cui L., Finchilescu G., González R., Goto N., Hornsey M., Sharma S., Susianto H. and Zhang A. What makes a group worth dying for? identity fusion fosters perception of familial ties, promoting self-sacrifice. *J. Pers. Soc. Psychol*, 2014. 106(6):912–926.
3. Tajfel H., Turner J., Austin W. and Worchel S.. An integrative theory of intergroup conflict. *Organizational identity: A reader*, 1979. Pp. 56–65.
4. Vázquez A., Gómez A. and Swann W. Do historic threats to the group diminish identity fusion and its correlates? *Self and Identity*, 2017. 16(4): 480–503.
5. Whitehouse H. Dying for the group: Towards a general theory of extreme self-sacrifice. *Behav. Brain Sci*, 2018. Pp. 1–64.
6. Lynch R., Lummaa V., Loehr J. Self sacrifice and kin psychology in war : threats to family predict decisions to volunteer for a women's paramilitary organization. *Evolution and Human Behavior*, 2019. Vol. 40, no. 6, Pp. 543–550. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.evolhumbehav.2019.06.001> (дата звернення 19.07.2025)
7. Scott A., Gómez A. What motivates devoted actors to extreme sacrifice, identity fusion, or sacred values? *Behavioral and Brain Sciences*, 41, 2018.
8. Atran S., Sheikh H., Gomez A. Devoted actors sacrifice for close comrades and sacred cause. *Proc. Natl. Acad. Sci. U. S. A.*, 2014. 111(50): 17702–17703.
9. Swann W., Gómez A., Huici C., Morales F., Hixon G. Identity fusion and self-sacrifice: arousal as a catalyst of pro-group fighting, dying, and helping behavior. *J. Pers. Soc. Psychol*, 2010/ 99(5): 824–841.
10. Дашко І. М., Михайліченко Л. В. Адаптація військовослужбовців після повернення із зони бойових дій: психологічні труднощі та підтримка військовослужбовців. *Гуманітарний форум*, 2025. 3(1). DOI: [https://doi.org/10.60022/3\(1\)-4GF](https://doi.org/10.60022/3(1)-4GF) URL: <https://humanitarian.com.ua/index.php/human/article/view/25> (дата звернення 20.07.2025)
11. Арабаджи Ю. І., Дашко І. М. Психологічні особливості мотивації трудової діяльності. *Ефективна економіка*, 2014. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_4_61 (дата звернення 20.07.2025).

References

1. McCullers, A. (2023). The peace exchange: Physical and psychological sacrifices of military personnel from historically marginalized backgrounds. *American Journal of Public Health*, 113(2), 149–151. Available at: <https://doi.org/10.2105/AJPH.2022.307178> (Accessed: 19.07.2025) (in English).
2. Swann, W. B., Buhrmester, M. D., Gómez, A., Jetten, J., Bastian, B., Vázquez, A., ... & Zhang, A. (2014). What makes a group worth dying for? Identity fusion fosters perception of familial ties, promoting self-sacrifice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 106(6), 912–926. (in English).
3. Tajfel, H., Turner, J. C., Austin, W. G., & Worchel, S. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In *Organizational identity: A reader* pp. 56–65. (in English).
4. Vázquez, A., Gómez, A., & Swann, W. B. (2017). Do historic threats to the group diminish identity fusion and its correlates? *Self and Identity*, 16(4), 480–503. (in English).
5. Whitehouse, H. (2018). Dying for the group: Towards a general theory of extreme self-sacrifice. *Behavioral and Brain Sciences*, 1–64. (in English).
6. Lynch, R., Lummaa, V., & Loehr, J. (2019). Self-sacrifice and kin psychology in war: Threats to family predict decisions to volunteer for a women's paramilitary organization. *Evolution and Human Behavior*, 40(6), 543–550. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.evolhumbehav.2019.06.001> (Accessed: 19.07.2025) (in English).
7. Atran, S., & Gómez, A. (2018). What motivates devoted actors to extreme sacrifice, identity fusion,

or sacred values? *Behavioral and Brain Sciences*, 41. (in English).

8. Atran, S., Sheikh, H., & Gómez, A. (2014). Devoted actors sacrifice for close comrades and sacred cause. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 111(50), 17702–17703. (in English).

9. Swann, W. B., Jr., Gómez, A., Huici, C., Morales, J. F., & Hixon, J. G. (2010). Identity fusion and self-sacrifice: Arousal as a catalyst of pro-group fighting, dying, and helping behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 99(5), 824–841. (in English).

10. Dashko, I. M., & Mykhailichenko, L. V. (2025). Adaptatsiia viiskovosluzhbovtsiv pislia povernennia iz zony boiovykh dii: Psykholohichni trudnoshchi ta pidtrymka viiskovosluzhbovtsiv. *Humanitarnyi forum*, 3(1). Available at: [https://doi.org/10.60022/3\(1\)-4GF](https://doi.org/10.60022/3(1)-4GF) (Accessed: 20.07.2025) (in Ukrainian).

11. Arabadzhi, Y. I., & Dashko, I. M. (2014). Psykholohichni osoblyvosti motyvatsii trudovoi diialnosti. *Efektivna ekonomika*, (4). Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_4_61 (Accessed: 20.07.2025) (in Ukrainian).

УДК 159.923.2:378.046.4

Павлов Володимир Геннадійович

аспірант кафедри психології та педагогіки

НТТУ «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Україна

Pavlov Volodymyr

PhD Student of the Department of Psychology and Pedagogy

NTTU «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute», Ukraine

ORCID: 0009-0003-7344-6169

[https://doi.org/10.60022/3\(2\)-3-GF](https://doi.org/10.60022/3(2)-3-GF)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОРАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ТА ПРОФЕСІЙНО-ЕТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF MORAL DEVELOPMENT AND PROFESSIONAL ETHICAL COMPETENCE OF FUTURE PRACTICAL PSYCHOLOGISTS

Анотація. Стаття присвячена проблемі визначення психологічних особливостей морального розвитку та професійно-етичної компетентності майбутніх практичних психологів під час фахової підготовки в умовах технічного університету. Розвиток морального статусу студентів - психологів характеризується специфічними особливостями, пов'язаними з віковими характеристиками студентського періоду, особливостями професійної діяльності психолога та контекстом навчального процесу. Встановлено місце морального статусу в структурі моральної свідомості особистості, що дозволило виділити кілька груп факторів, які впливають на рівень розвитку морального статусу студентів-психологів. Мова йде про особистісні, освітні, соціальні й культурні фактори. Представлено факторну схему розвитку морального статусу особистості майбутнього практичного психолога із зазначенням факторів і компонентів, що його обумовлюють, а також рівнів морального розвитку за Л. Кольбергом та етичних систем за В. Лефевром, які його визначають. Проаналізовано теоретичні основи морального розвитку, специфіку професійної етики психологів та методи, що впливають на становлення морального статусу студентів-психологів. Визначено виклики та перешкоди в розвитку морального статусу студентів-практичних психологів. Підкреслено на необхідності викладання дисципліни «Професійна етика психолога» та вдосконаленні її навчальної програми. Наголошено на результатах пілотного дослідження стосовно визначення морального статусу студентів-практичних психологів за методикою В. Лефевра. Акцентовано увагу на динаміці рівня прояву студентами-психологами морального статусу, що певним чином залежить від розвитку їх морального мислення. Звернено увагу на важливості інтеграції етичної підготовки в навчальний процес для формування моральної і професійно-етичної компетентності зрілих фахівців. У процесі фахової підготовки студентів-психологів важливо створювати умови для активного осмислення етичних принципів, аналізу кейсів та формування стійкої внутрішньої позиції, що забезпечує дотримання високих моральних стандартів у майбутній роботі з клієнтами.

Ключові слова: моральний статус, професійна етика, студенти-психологи, фахова підготовка, моральний розвиток, етичне мислення, оцінка морального статусу.

Abstract. The article is devoted to the problem of determining the psychological characteristics of moral development and professional and ethical competence of future practical psychologists during professional training at a technical university. The development of the moral status of psychology students is characterized by specific features related to the age characteristics of the student period, the specifics of the professional activity of a psychologist, and the context of the educational process. The place of moral status in the

structure of moral consciousness of the individual has been established, which made it possible to identify several groups of factors that influence the development of the moral status of psychology students. These are personal, educational, social, and cultural factors. A factorial scheme for the development of the moral status of a future practical psychologist is presented, indicating the factors and components that determine it, as well as the levels of moral development according to L. Kohlberg and the ethical systems according to V. Lefebvre that define it. The theoretical foundations of moral development, the specifics of professional ethics for psychologists, and the methods that influence the formation of the moral status of psychology students are analyzed. The challenges and obstacles in the development of the moral status of students-practical psychologists – have been identified. The need to teach the discipline «Professional Ethics of a Psychologist» and improve its curriculum has been emphasized. The results of a pilot study on determining the moral status of students-practical psychologists – using the methodology of V. Lefebvre have been highlighted. Attention is focused on the dynamics of the level of manifestation of moral status by students who are psychologists, which in a certain way depends on the development of their moral thinking. Attention is drawn to the importance of integrating ethical training into the educational process in order to develop the moral and professional ethical competence of mature specialists. In the process of professional training of psychology students, it is important to create conditions for active reflection on ethical principles, analysis of cases, and the formation of a stable internal position that ensures adherence to high moral standards in future work with clients.

Keywords: moral status, professional ethics, psychology students, professional training, moral development, ethical thinking, assessment of moral status.

Постановка проблеми. Розуміння процесу морального розвитку і відповідного рівня морального статусу особистості є одним з фундаментальних питань психологічної науки. Сучасні виклики психологічної практики вимагають від практичних психологів не лише високого рівня професійних знань та навичок, але й розвинутого морального статусу, який забезпечує професійно-етичну компетентність у роботі з клієнтами. Моральний статус практичного психолога є комплексним утворенням, що включає систему цінностей, етичних принципів, моральних установок та здатність до рефлексії власних дій у контексті професійної діяльності.

Проблема розвитку морального статусу майбутніх психологів набуває особливої актуальності в умовах війни в Україні, процесу трансформації вищої освіти України та підвищення вимог до професійно-етичної підготовки фахівців. Недостатня увага до етичних аспектів професійної діяльності під час навчання може призвести до формування психологів, які володіють технічними навичками, але не мають достатнього рівня морального розвитку для відповідальної професійної практики.

Основне протиріччя полягає у розриві між об'єктивною необхідністю високого рівня морального розвитку випускника-психолога та відсутністю в освітній і психологічній практиці чітких, науково обґрунтованих підходів до визначення та формування його високого морального статусу. Особливість професійної діяльності психолога полягає у високому рівні довіри з боку клієнтів, необхідності дотримання конфіденційності, роботі з вразливими групами населення та прийнятті етично складних рішень. Це зумовлює необхідність глибокого розуміння психологічних механізмів розвитку морального статусу майбутніх фахівців та розробки ефективних підходів до їх професійно-етичної підготовки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В психологічній науці дослідження морального розвитку особистості має тривалу історію. Фундаментальні роботи Ж. Піаже заклали основи розуміння стадій морального розвитку дитини. Л. Кольберг запропонував теорію шести стадій морального розвитку, що охоплюють доконвенційний, конвенційний та постконвенційний рівні [10].

Продовжуючи дослідження у напрямку оцінювання моральності особистості, відомий математик і психолог В. Лефевр розробив формальні математичні моделі морального вибору та рефлексії. Лефевр створив «алгебру совісті» як математичну модель, яку назвав «Формулою людини». В моделі В. Лефевра моральний статус суб'єкта визначається якістю світу, у якому знаходиться суб'єкт; оцінкою цього світу або голосом совісті суб'єкта; готовністю суб'єкта слідувати рекомендації власної совісті, тобто рефлексією над цією рекомендацією. Модель демонструє, що існують дві етичні системи. У першій добрі наміри не виправдовують сумнівні засоби, у другій – навпаки [13].

Спираючись на основні припущення Л. Колберга, Дж. Реста та його співавтори запропонували модель морального судження (неокольбергівський підхід), використовуючи 25-річні дані, що були отримані за допомогою тесту DIT, ідеї когнітивної науки (особливо теорію схем) та розробки в галузі філософії моралі. Для стислості, ясності та більш потужних критеріїв достовірності тест DIT було переглянуто в DIT-2. Неокольбергівський підхід Реста та співавторів до морального розвитку наголошує на важливості розвитку постконвенційного морального мислення, особливо у професійному контексті

[14].

Один із співавторів Дж. Реста, М. Дж. Бебо розглядав дослідження, що вивчають вплив професійної освіти на етичний розвиток. Більшість досліджень обмежують оцінку вимірюванням моральних суджень, відзначаючи, що моральні судження стабілізуються під час навчання у професійній школі, якщо не проводяться цілеспрямовані етичне втручання, котрі можуть впливати на перехід студентів до постконвенційного мислення. Важливо, що обмеження оцінювання показниками моральних суджень ігнорує важливі аспекти морального функціонування, запропоновані Чотирьох-компонентною моделлю [6].

У психології, зокрема, М. Гендельсман, М. Готліб та С. Кнапп представляють підхід до післядипломної та професійної підготовки, що розглядає становлення етичного психолога як процес акультурації. Їх дослідження показало, що практичне навчання та наставництво грають вирішальну роль у розвитку етичної професійної ідентичності [8]. В іншому дослідженні С. Кнапп та Л. ВандеКрік зазначають про важливість використання способів позитивної етики. Позитивний підхід допомагає психологам з'ясувати, що вони цінують, розглянути, як вони повинні поводитися, і визначити, що є належною професійною поведінкою при вирішенні етичних дилем [9].

Українські психологи також долучилися до вивчення проблем професійної етики. Роботи Г. О. Балла, М. Й. Боришевського, С. Д. Максименка, Н. І. Пов'якель, В. Г. Панка, Е. О. Помиткіна, В. В. Рибалки, М. В. Савчина та інших розглядають різні аспекти професійно-етичної підготовки психологів в умовах української освітньої системи. Важливий внесок у розуміння морального розвитку професіоналів зробила М. О. Кононець [2]. О. В. Винославська дослідила етичні засади формування особистості практичного психолога, зробив акцент на тісному взаємозв'язку моральних і неморальних компонентів професійної готовності фахівця [1]. Дослідження Н. В. Чепелевої, Т. М. Титаренко, Т. С. Яценко зосереджуються на ролі рефлексії та пізнанні глибинно-психологічних проблем психіки у формуванні професійної ідентичності майбутніх психологів, що включає розвиток відповідного рівня морального статусу. Ці роботи показують важливість особистісно-орієнтованих підходів у фаховій підготовці та підтверджують ідеї Л. Кольберга і В. Лефевра про центральну роль рефлексивних процесів у моральному розвитку особистості.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні та емпіричному вивченні психологічних особливостей розвитку морального статусу майбутніх практичних психологів в процесі фахової підготовки в умовах війни в Україні.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі завдання:

1. Проаналізувати теоретичні підходи до розуміння морального розвитку і професійно-етичної компетентності особистості в контексті професійної діяльності психолога.
2. Дослідити вплив викладання дисципліни «Професійна етика психолога» на моральний розвиток майбутніх практичних психологів.
3. Визначити основні психологічні фактори, що сприяють та перешкоджають розвитку професійно-етичної компетентності в процесі фахової підготовки студентів-психологів.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні застосовано методи теоретичного аналізу та систематизації психологічних знань, методології проведення психологічного дослідження, застосування відповідного психологічного інструментарію, методи статистичного аналізу тощо. На нашу думку, моральний статус майбутнього практичного психолога можна визначити як інтегральну характеристику особистості, що включає систему етичних цінностей, моральних принципів, професійних установок та здатність до етичного прийняття рішень у професійній діяльності психолога. Цей концепт має багатокомпонентну структуру та динамічний характер розвитку.

У контексті теорії рефлексивних систем В. Лефевра, моральний статус психолога передбачає здатність до рефлексії власних етичних позицій та усвідомлення їх впливу на професійну діяльність. В. Лефевр виділив два типи етичних систем: перша система (компромісна) допускає використання «поганих» засобів для досягнення «хороших» цілей, друга система (безкомпромісна) категорично заперечує такі компроміси. Для практичного психолога важливим є усвідомлення власної етичної позиції та здатність до рефлексивного аналізу етичних дилем [13].

Професійна етика має базуватися на стійкому етичному ядрі особистості - системі фундаментальних моральних цінностей, які залишаються незмінними в різних професійних ситуаціях. Для психолога таке етичне ядро включає повагу до людської гідності, принцип «не нашкідь», відповідальність за наслідки своїх дій тощо.

Структурно моральний статус включає когнітивний компонент (знання етичних принципів та норм), емоційно-ціннісний компонент (особистісне ставлення до етичних питань), рефлексивний (самоусвідомлення змісту і суті етичних питань) та поведінковий компонент (здатність до етичної

поведінки в професійних ситуаціях). Ця структура відповідає загально-психологічним уявленням про особистісні утворення та специфічним вимогам професійної діяльності психолога.

Розвиток морального статусу майбутніх психологів відбувається в контексті професійної соціалізації та ідентифікації з професійною роллю. Цей процес включає засвоєння професійних цінностей, формування етичної чутливості, розвиток навичок етичного аналізу та прийняття рішень.

Саме у студентському віці йде активне формування світогляду та системи цінностей молодих людей. У подальших дослідженнях Л. Кольберг виділив стадію 4+, тобто перехід від четвертої стадії до п'ятої, що включає характеристики обох. Цей етап часто помилково приймають за моральний релятивізм другої стадії, оскільки індивід розглядає інтереси суспільства, що суперечать його власним інтересам, як відносні і морально невірні. Л. Кольберг зазначає, що це часто спостерігається у студентів, які вступають до коледжу. Л. Кольберг припускав наявність сьомого етапу з усвідомленням особистості трансцендентальної моральності чи космічно орієнтованої моралі, що пов'язує релігію з моральним судженням. Більшість людей, на думку Л. Кольберга, зупиняються на четвертій стадії морального вдосконалення [11].

На нашу думку, моральний статус є базовою основою в структурі моральної свідомості особистості та інтегральною характеристикою морального розвитку. Саме це дозволяє виділити кілька груп факторів, які можуть впливати на розвиток морального статусу студентів – психологів. До першої групи відносяться особистісні фактори, котрі включають індивідуальні особливості морального розвитку, ціннісні установки, рівень розвинутої емпатії, здібності до рефлексії, саморефлексії і відповідного критичного мислення. Друга група включає освітні фактори, що пов'язані з організацією навчального процесу в цілому, змістом навчальних програм, методами викладання дисципліни з професійної етики психолога. На наш погляд, важливим є інтеграція етичної підготовки в практичні компоненти освітньої програми, що дозволяє студентам застосовувати теоретичні знання в реальних або у змодельованих професійних ситуаціях.



Рис. 1. Факторна модель розвитку морального статусу особистості майбутнього практичного психолога

Джерело: сформовано автором

До третьої групи відносяться соціальні фактори, що включають вплив референтних груп, професійних спільнот, соціокультурного контексту. Важливу роль відіграє четверта група культурних факторів, до яких відносяться в цілому професійна культура та етичний клімат навчального закладу, що створює певне освітнє середовище для формування професійних етичних цінностей. Відповідно розвиток морального статусу обумовлюють когнітивний, емоційно-ціннісний, рефлексивний та поведінковий компоненти (див. схему на рис. 1).

Л. Кольберг вважав, що моральний розвиток передбачає прогресивну трансформацію когнітивних структур, які є відображенням або відбитком моральних цінностей та призводять до розширення здатності діяти з моральних міркувань (12, р. 54).

Протягом осіннього семестру 2024-2025 навчального року в НТТУ «КПІ імені Ігоря Сікорського» студентам спеціальності 053 «Практична психологія» викладалась дисципліна «Професійна етика психолога», навчальна програма якої була розроблена професором Оленою Винославською. Програма розрахована на 150 годин (5 кредитів ЕКТС) і включає 18 тем, що розподілені на 4 розділи: «Загальні уявлення про природу і сутність етики», «Моральний розвиток особистості майбутніх психологів», «Кодекси професійної етики психологів», «Етичні проблеми в консультуванні і психотерапії». В процесі викладання навчальної дисципліни нами було проведено пілотне дослідження динаміки таких параметрів як моральний статус та етична обізнаність студентів-бакалаврів. На початку вивчення дисципліни та після здачі студентами екзамену їм було запропоновано відповісти на запитання методики В. Лефевра для визначення рівня морального статусу та відповідний тест з етичної обізнаності. Результати дослідження представлені на Рис. 2 [3, с. 210-211].

З наведеного на рис. 2 ми бачимо, що після вивчення навчальної програми з дисципліни «Професійна етика психолога» у групи майбутніх практичних психологів частка студентів з низьким моральним статусом зменшилася на 8%, частка студентів з середнім (помірним) моральним статусом зменшилася на 4%, а частка студентів з високим моральним статусом відповідно збільшилася на 12%. Також частка студентів з середнім (помірним) рівнем етичної обізнаності зменшилася на 8%, а частка студентів з високим рівнем етичної обізнаності відповідно збільшилася на 8%.



Рис. 2. Діаграма порівняння рівнів прояву морального статусу і етичної обізнаності групи студентів (бакалаврів-психологів) протягом 1 курсу ФСП КПІ (у %)

Джерело: сформовано автором на основі [3, с. 211]

Для зіставлення двох вибірок стосовно високого рівня морального статусу та високого рівня етичної обізнаності за частотою зустрічальності ефекту був застосований метод F («кутове перетворення Фішера»). Цей критерій оцінює достовірність відмінностей між відсотковими частками двох вибірок та не має обмежень щодо кількості вибірок. За першим зрізом восени 2024 р. на початку вивчення навчальної програми з дисципліни «Професійна етика психолога» значення $F_{emp} = 2.121$, $p = 0.017$. За другим зрізом навесні 2025 р. після вивчення навчальної програми з дисципліни «Професійна етика психолога» значення $F_{emp} = 2.075$, $p = 0.019$. За обома зрізами приймається гіпотеза H_1 , тобто частка осіб, у яких проявляється досліджуваний ефект, у вибірці 1 (з проявом високого рівня морального статусу) більша, ніж у вибірці 2 (з проявом високого рівня етичної обізнаності) при $p \leq 0,05$. Можна сказати, що за допомогою метода «кутового перетворення Фішера» підтверджено значну достовірність вимірювання рівня морального статусу майбутніх практичних психологів за методикою В. Лефевра ніж тестового вимірювання рівня етичної обізнаності.

Ключовим поняттям у дослідженнях В. Лефевра є «моральний статус суб'єкта», який визначається через співвідношення позитивних і негативних полюсів у моральній самооцінці. Відповідно до математично обґрунтованої думки В. Лефевра у його праці «Алгебра совісті» можна виділити тільки

три моральні статуси, у математичному вимірі це: «1» (умовно «високий»); «3/4» (умовно «середній»); «1/2» (умовно «низький»). Індивіди з моральним статусом «1» здійснюють «добрі» дії у відповідь на будь-яку вимогу середовища, що їх оточує. Індивіди з моральним статусом «3/4» при надходженні «поганих» вимог здійснюють з рівною ймовірністю і «погані», і «добрі» дії. Індивіди з моральним статусом «1/2» погоджуються з будь-якою вимогою середовища, що їх оточує, незалежно від того, «добре» воно чи «погане» [13, с. 27].

Існує також думка про «моральний варіант», де моральний статус частково визначає феноменальну свідомість, що свідчить про глибокий та, можливо, двоспрямований зв'язок між цими поняттями. Моральний статус передбачає наявність підстав діяти заради сутності, які можуть бути легше визнані та реалізовані особами з вищою моральною свідомістю [7].

На підставі теоретичного аналізу та проведеного дослідження можна попередньо визначити психологічні фактори, що перешкоджають розвитку морального статусу майбутніх практичних психологів, що потребує подальших системних досліджень для підтвердження, уточнення чи часткового спростування. Це внутрішні бар'єри та риси, які гальмують або навіть деформують процес професійно-етичного становлення. Серед особистісно-мотиваційних факторів такої групи це прагматична або невротична мотивація, низький рівень емпатії, домінування психологічних захистів, надмірний перфекціонізм і страх помилки. Психолог має проявляти ширий, глибинний інтерес до іншої людини, бажання допомагати, орієнтуватися на альтруїстичні цінності, а не на владу, гроші чи вирішення власних проблем. Саме емпатія є запобіжником від байдужості та інструментального ставлення. Майбутньому психологу необхідно вчитися ставити під сумнів власні переконання, виявляти гнучкість мислення, бажання вчитися та розвиватися. Це дозволяє легше засвоювати нові етичні норми та переосмислювати старі погляди [5].

До когнітивних факторів такої групи можна віднести когнітивну ригідність та «чорно-біле» мислення, схильність до упереджень та підтверджувальної необ'єктивності. Психологу потрібно розвивати здатність аналізувати складні, неоднозначні етичні дилеми, бачити не лише правила, а й принципи, що стоять за ними (справедливість, автономія, благополуччя клієнта). Також студентам варто відмовлятися від стереотипів та упереджень, намагатися розглядати ситуацію з різних точок зору (клієнта, суспільства, професійної спільноти тощо). Варто розуміти, що в етиці не завжди є одна «правильна» відповідь. Майбутньому психологу бажано розвивати здатність витримувати напругу «сірих зон» і приймати виважені рішення в умовах браку інформації [5; 9].

Серед емоційно-ціннісних факторів такої групи слід віднести неврегульовані особистісні конфлікти та травми, емоційне вигорання, ціннісний конфлікт. Практичному психологу потрібно долати розбіжність між особистими цінностями (наприклад, прагнення до матеріального збагачення) та професійними (пріоритет інтересів клієнта). До рефлексивних факторів такої групи відзначимо низький рівень самоусвідомлення, опір супервізії тощо. Студент-психолог повинен вміти аналізувати власні мотиви, почуття, сильні та слабкі сторони, усвідомлювати свої «сліпі плями» та упередження. Майбутньому практичному психологу необхідно сприймати супервізію, інтервізію та критику не як особисту образу, а як цінний ресурс для зростання. Важливо вчитися визнавати свої помилки без самознищення і не вдаватися до захисних механізмів (як-от звинувачення клієнта чи системи) [9].

Дослідження, що були проведені у 2023 р. на базі Європейського університету (м. Київ), також підтверджують, що рівень Ясності «Я-концепції» майбутніх практичних психологів виявив чітку тенденцію до прямого зростання в залежності від набутого особистісного досвіду, рівня професійної підготовки, гармонізації структури якостей характеру та розвитку Духовного потенціалу особистості за модифікацією методики Е. О. Помиткіна, але цей процес не є лінійним [4, с. 226-227].

Висновки. 1. Моральний статус майбутнього практичного психолога є інтегральною характеристикою особистості, що включає систему етичних цінностей, моральних принципів, професійних установок та здатність до етичного прийняття рішень у професійній діяльності психолога. 2. Рівень розвитку морального статусу студента-психолога значною мірою залежить від інтеграції етичної підготовки в усі компоненти освітньої програми, використання активних методів навчання та забезпечення рефлексивного супроводу студентів. 3. Пілотне дослідження, проведене нами в процесі викладання дисципліни «Професійна етика психолога» на етапі підготовки в технічному університеті майбутніх практичних психологів, виявило тенденцію до позитивної динаміки кількості студентів щодо рівня розвитку морального статусу. Отримані результати потребують проведення подальших системних досліджень, оскільки досліджуваний процес є більш складним і нелінійним. 4. Основними психологічними факторами, що сприяють розвитку морального статусу майбутніх практичних психологів, є особистісна мотивація до професійного розвитку, якість фахової етичної освіти, підтримуюче освітнє середовище та можливості практичного застосування етичних знань.

5. Перешкодами для розвитку морального статусу можуть бути недостатність життєвого досвіду, нереалістичні професійні очікування, конфлікти між особистими та професійними цінностями, а також недосконалість існуючих програм етичної підготовки майбутніх практичних психологів.

Перспективи подальших досліджень у цьому полягають у проведенні цілісного дослідження психологічних особливостей розвитку моральної свідомості майбутніх практичних психологів за допомогою відповідного комплексу діагностичних методик.

Список використаних джерел

1. Винославська О.В. Етичні засади формування особистості практичного психолога. *Актуальні проблеми психології*. Т. 1. 2001. С. 35-44.
2. Кононець М.О. Психологія професійної моральності підприємця: теорія і сучасна практика: монографія. Київ: ДІА, 2013. 165 с.
3. Павлов В.Г., Винославська О.В. Динаміка рівня моральної свідомості та професійно-етичної компетентності майбутніх практичних психологів в процесі фахової підготовки. *Психолого-педагогічний супровід професійної підготовки та підвищення кваліфікації фахівців в умовах воєнного стану*: Матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 30 травня 2025 р. Київ: ДЗВО «УМО», 2025. С. 208–212. <https://drive.google.com/drive/folders/1Y9QpJTP7HwK-eE1cKHGyjh57UBeSVHUL?usp=sharing>
4. Родина Ю.Д., Павлов В.Г. Місце «Я-духовної» структури особистості у формуванні самосвідомості. *Психологія свідомості: теорія і практика наукових досліджень*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 5 грудня 2024 р. Львів – Торунь: Liha-Pres, 2024. С. 223-227. DOI: 10.36059/978-966-397-446-0-58
5. Barnett J. E. The Ethical Practice of Psychotherapy: Clearly Within Our Reach. *Psychotherapy*. APA. 2019. Vol. 56, No. 4. P. 431–440. DOI: 10.1037/pst0000272.
6. Bebeau M. J. The Defining Issues Test and the four component model: Contributions to professional education. *Journal of Moral Education*. 2002. No. 31(3). P. 271-295. DOI: 10.1080/0305724022000008115.
7. Gough J. Phenomenal consciousness and moral status: taking the moral option. *Philosophical Psychology*. 2024. No. 38(6). P. 2489–2516. DOI: 10.1080/09515089.2024.2339353.
8. Handelsman M. M., Gottlieb M. C., & Knapp S. (2005). Training ethical psychologists: An acculturation model. *Professional Psychology: Research and Practice*. 2005. No. 36(1). P. 59-65. DOI:10.1037/0735-7028.36.1.59.
9. Knapp S. J. & VandeCreek L. D. *Practical ethics for psychologists: A positive approach* (2nd ed.). American Psychological Association. 2012. 249 p. DOI: 10.1037/11331-000.
10. Kohlberg L. *Essays on moral development. Vol. I: The philosophy of moral development: Moral Stages and the Idea of Justice*. New York: Harper & Row. 1981. 441 p.
11. Kohlberg L. Moral Stages and Moralization: The Cognitive-Developmental Approach. *Moral Development and Behavior: Theory, Research, and Social Issues*. Ed. By T. Lickona. New York etc. 1976. P. 31–53.
12. Kohlberg L. & Hersh R. H. Moral development: A review of the theory. *Theory Into Practice*. 1977. No. 16(2). P. 53-59. DOI: 10.1080/00405847709542675.
13. Lefebvre, V. A. *Algebra of conscience*. D. Reidel Publishing Company. 1982. 2nd edition, 2001. 358 p. DOI: 10.1007/978-94-017-0691-9.
14. Rest J., Narvaez D., Bebeau M. & Thoma S. A Neo-Kohlbergian Approach to Morality Research. *Journal of Moral Education*. 2000. No. 29(4). P. 381-395. DOI: 10.1080/713679390.

References

1. Vynoslavska O.V. Ethical principles of the formation of the personality of a practical psychologist. *Current problems of psychology*. Т. 1. 2001. P. 35-44.
2. Kononets M.O. *Psychology of professional morality of an entrepreneur: theory and modern practice*: monograph. Kyiv: DIYA, 2013. 165 p.
3. Pavlov V.G., Vynoslavska O.V. Dynamics of the level of moral consciousness and professional-ethical competence of future practical psychologists in the process of professional training. *Psychological and pedagogical support of professional training and advanced training of specialists in martial law*: Materials of the XIV International Scientific and Practical Conference, Kyiv, May 30, 2025. Kyiv: DZVO “UMO”, 2025. P. 208–212. <https://drive.google.com/drive/folders/1Y9QpJTP7HwK-eE1cKHGyjh57UBeSVHUL?usp=sharing>
4. Rodina Y.D., Pavlov V.G. The place of the ‘I-spiritual’ structure of personality in the formation of self-consciousness. *Psychology of Consciousness: Theory and Practice of Scientific Research*: Proceedings of

the International Scientific and Practical Conference), Kyiv, 5 December 2024: Liha-Pres, 2024. C. 223-227. DOI: 10.36059/978-966-397-446-0-58

5. Barnett J. E. The Ethical Practice of Psychotherapy: Clearly Within Our Reach. *Psychotherapy*. APA. 2019. Vol. 56, No. 4. P. 431–440. DOI: 10.1037/pst0000272.

6. Bebeau M. J. The Defining Issues Test and the four component model: Contributions to professional education. *Journal of Moral Education*. 2002. No. 31(3). P. 271-295. DOI: 10.1080/0305724022000008115.

7. Gough J. Phenomenal consciousness and moral status: taking the moral option. *Philosophical Psychology*. 2024. No. 38(6). P. 2489–2516. DOI: 10.1080/09515089.2024.2339353.

8. Handelsman M. M., Gottlieb M. C., & Knapp S. (2005). Training ethical psychologists: An acculturation model. *Professional Psychology: Research and Practice*. 2005. No. 36(1). P. 59-65. DOI:10.1037/0735-7028.36.1.59.

9. Knapp S. J. & VandeCreek L. D. *Practical ethics for psychologists: A positive approach* (2nd ed.). American Psychological Association. 2012. 249 p. DOI: 10.1037/11331-000.

10. Kohlberg L. *Essays on moral development. Vol. I: The philosophy of moral development: Moral Stages and the Idea of Justice*. New York: Harper & Row. 1981. 441 p.

11. Kohlberg L. Moral Stages and Moralization: The Cognitive-Developmental Approach. *Moral Development and Behavior: Theory, Research, and Social Issues*. Ed. By T. Lickona. New York etc. 1976. P. 31–53.

12. Kohlberg L. & Hersh R. H. Moral development: A review of the theory. *Theory Into Practice*. 1977. No. 16(2). P. 53-59. DOI: 10.1080/00405847709542675.

13. Lefebvre, V. A. *Algebra of conscience*. D. Reidel Publishing Company. 1982. 2nd edition, 2001. 358 p. DOI: 10.1007/978-94-017-0691-9.

14. Rest J., Narvaez D., Bebeau M. & Thoma S. A Neo-Kohlbergian Approach to Morality Research. *Journal of Moral Education*. 2000. No. 29(4). P. 381-395. DOI: 10.1080/713679390.

УДК 159.937.5

Рисинець Тетяна Петрівна

доцент, кандидат психологічних наук
завідувач кафедри педагогіки та психології
Вінницький національний медичний університет ім. М. І. Пирогова, Україна

Rysynets Tetiana

Candidate of Psychological Science, Associate Professor
Head of the Department of Pedagogy and Psychology
National Pirogov Memorial Medical University, Ukraine
ORCID: 0000-0001-5855-6106

Паращук Єлизавета Олександрівна

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
кафедри педагогіки та психології
Вінницький національний медичний університет ім. М. І. Пирогова, Україна

Parashchuk Yelyzaveta

second (Master's) level higher education student
Department of Pedagogy and Psychology
National Pirogov Memorial Medical University, Ukraine

Гринчук Діана Сергіївна

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
кафедри педагогіки та психології
Вінницький національний медичний університет ім. М. І. Пирогова, Україна

Hrynychuk Diana

second (Master's) level higher education student
Department of Pedagogy and Psychology
National Pirogov Memorial Medical University, Ukraine

Потоцька Ірина Сергіївна

доцент, кандидат психологічних наук, доцент кафедри
педагогіки та психології
Вінницький національний медичний університет ім. М. І. Пирогова, Україна

Pototska Iryna

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor
Associate Professor at the Department of Pedagogy and Psychology
National Pirogov Memorial Medical University, Ukraine
ORCID: 0000-0001-7723-9587

[https://doi.org/10.60022/3\(2\)-4-GF](https://doi.org/10.60022/3(2)-4-GF)

ПСИХОЛОГІЧНЕ КОНСУЛЬТУВАННЯ ТА ПСИХОТРЕНІНГ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ СПОСІБ ЕДУКАЦІЇ ПІДЛІТКІВ ІЗ НИЗЬКИМ РІВНЕМ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ

PSYCHOLOGICAL COUNSELING AND PSYCHO-TRAINING AS AN EFFECTIVE METHOD OF EDUCATING ADOLESCENTS WITH LOW EMOTIONAL INTELLIGENCE

***Анотація.** Стаття присвячена комплексному підходу до психологічного консультування підлітків з низьким емоційним інтелектом у підлітковому віці. Теоретична частина дослідження містить огляд основних наукових підходів до розуміння емоційного інтелекту, його структури та моделей, розроблених у працях вітчизняних і зарубіжних авторів. Особлива увага приділена специфіці*

формування психотренінгу емоційного інтелекту у підлітковому віці, його зв'язку з емоційною зрілістю, адаптацією, академічною успішністю та соціальною взаємодією.

Отримані результати дозволили виявити особливості прояву емоційного інтелекту у підлітків, а також визначити фактори, що сприяють чи перешкоджають його розвитку. Доведено, що емоційний інтелект є предиктором психологічного благополуччя, стресостійкості, профілактики депресивних станів і сприяє формуванню позитивних міжособистісних відносин.

Зроблено висновки про необхідність створення спеціальних програм розвитку емоційної компетентності у шкільному середовищі, які мають враховувати вікові та індивідуальні особливості учнів і забезпечувати гармонійне поєднання когнітивного та емоційного розвитку.

Ключові слова. емоційний інтелект, підлітковий вік, емоційна зрілість, емпатія, самосприйняття, психотренінг, психологічне консультування

Abstract. The article is devoted to a comprehensive approach to psychological counseling of adolescents with low emotional intelligence in adolescence. The theoretical part of the study contains an overview of the main scientific approaches to understanding emotional intelligence, its structure and models developed in the works of domestic and foreign authors. Special attention is paid to the specifics of the formation of emotional intelligence in adolescence, its connection with emotional maturity, adaptation, academic performance and social interaction.

The results obtained made it possible to identify the features of the manifestation of emotional intelligence, as well as to identify factors that contribute to or hinder its development. It is proved that emotional intelligence is a predictor of psychological well-being, stress tolerance, prevention of depressive states and contributes to the formation of positive interpersonal relationships.

It is concluded that it is necessary to create special programs for the development of emotional competence in the school environment, which should take into account the age and individual characteristics of students and ensure a harmonious combination of cognitive and emotional development.

Keywords: emotional intelligence, adolescence, emotional maturity, empathy, self-perception, social adaptation, psychological well-being.

Постановка проблеми. Емоційний інтелект у підлітковому віці є одним із ключових чинників, що визначають здатність особистості до адаптації, побудови міжособистісних взаємин та успішної самореалізації. Підлітковий період супроводжується значними фізіологічними та психосоціальними змінами, що створюють додаткові труднощі у сфері емоційної регуляції. Низький рівень емоційного інтелекту підлітків може призводити до проблем комунікації, конфліктів у соціальному середовищі, підвищеного ризику агресивної поведінки, розвитку депресивних станів і зниження академічної успішності. У сучасних умовах освітні заклади покликані забезпечити не лише засвоєння знань, але й розвиток соціально-емоційних навичок, що сприяють психологічному благополуччю здобувачів освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика емоційного інтелекту активно вивчається у світовій та вітчизняній психології. У працях П. Саловея та Д. Майєра закладено основу для розуміння емоційного інтелекту як сукупності здібностей до сприйняття, розуміння та управління емоціями [1, с. 112–115]. Д. Гоулман розширив цю концепцію, акцентуючи увагу на таких складових, як самосвідомість, емпатія, саморегуляція, мотивація та соціальні навички [2, с. 48–50]. Вітчизняні науковці (Д. В. Люсін, Е. Л. Носенко, О. О. Коваль та ін.) підкреслюють значущість емоційного інтелекту у навчальній діяльності та формуванні гармонійної особистості [3, с. 35; 8, с. 56–59]. Н. Холл і Р. Бар-Он запропонували інструментарій для його діагностики, а сучасні емпіричні дослідження доводять тісний зв'язок емоційного інтелекту зі стресостійкістю, рівнем самооцінки та соціальною адаптацією підлітків [4, с. 102–104]. Водночас бракує робіт, які б комплексно висвітлювали емпіричні закономірності прояву емоційного інтелекту саме у старшокласників, з урахуванням впливу статевих, вікових і соціокультурних чинників [5, с. 77–80].

Метою статті було дослідити особливості прояву емоційного інтелекту у підлітковому віці, виявити його основні структурні компоненти, динаміку розвитку та фактори, що впливають на формування емоційної компетентності.

Виклад основного матеріалу. Сфера емоційного інтелекту охоплює різні рівні прояву. На суб'єктивному рівні він виявляється у відчутті благополуччя, задоволеності, оптимізму та психологічного комфорту підлітка. На індивідуальному рівні йдеться про такі риси, як здатність розпізнавати та виражати власні емоції, емпатія, самоконтроль, наполегливість, вміння налагоджувати

контакт з однолітками й дорослими [6, с. 91–93]. На груповому рівні емоційний інтелект проявляється у толерантності, співпраці, здатності долати конфлікти, що має безпосереднє значення для формування позитивного мікроклімату у класному колективі.

Психологічне благополуччя підлітків значною мірою залежить від сімейного оточення, рівня підтримки з боку однолітків та педагогів. Атмосфера довіри, прийняття та любові у сім'ї, активна участь батьків у житті дитини, адекватні соціальні зв'язки та позитивне ставлення з боку педагогів – це чинники, що суттєво впливають на розвиток емоційного інтелекту [7, с. 91–93].

Унікальність розвитку емоційного інтелекту в підлітковому віці полягає в необхідності одночасного формування трьох компонентів ставлення: до себе, до світу та до інших людей. Внутрішньоособистісні конфлікти, які виникають у цей період, стають важливим об'єктом психологічної підтримки [8, с. 119–120].

Аналіз результатів тестування за методиками Н. Холла, Роджерса – Даймонда та Меграбяна – Епштейна показав, що:

- у значній частині респондентів спостерігається середній рівень емоційного інтелекту ($\approx 54\%$);
- високий рівень мають лише близько 21% ;
- тоді як низький рівень зафіксовано у 25% підлітків.

Дисперсійний аналіз (ANOVA) продемонстрував статистично значущі відмінності між хлопцями та дівчатами за шкалою емпатії ($F=4,37$; $p<0,05$), а також вплив досвіду звернення по психологічну допомогу на рівень самосприйняття ($F=5,12$; $p<0,05$). Кореляційний аналіз підтвердив тісний зв'язок між показниками емоційного інтелекту та психологічного благополуччя ($r=0,46$; $p<0,01$).

Це дозволяє стверджувати, що низький рівень емоційного інтелекту пов'язаний із труднощами у сфері соціальної адаптації, підвищеною тривожністю, низькою самооцінкою та частішими конфліктами з однолітками.

Особливе місце у роботі з підлітками, які мають низький рівень емоційного інтелекту, посідають психотренінги. Перевага психотренінгу полягає в можливості відпрацювати соціально-емоційні вміння у безпечному середовищі, отримати підтримку та зворотний зв'язок від однолітків. У нашому дослідженні було організовано цикл із 8 групових занять тривалістю 1,5 години. Програма включала вправи «дзеркало емоцій», «у чужих черевиках», «емоційний щоденник у групі», а також ігрові методики для тренування конструктивного вирішення конфліктів.

Покращена статистика після психотренінгу:

- частка підлітків із низьким рівнем емоційного інтелекту зменшилася з 25% до 14% ;
- кількість учасників із середнім рівнем зростає з 54% до 58% ;
- частка тих, хто досяг високого рівня, збільшилася з 21% до 28% .

Додатково зафіксовано:

- зниження показників тривожності (на 18% , $p<0,05$);
- зростання середнього рівня емпатії за шкалою Н. Холла ($t=2,43$; $p<0,05$);
- позитивну динаміку у сфері самосприйняття: зменшення кількості негативних тверджень про себе майже удвічі.

Психологічне консультування підлітків із низьким рівнем емоційного інтелекту має свої особливості, які відрізняють його від звичайних форм консультування. Звичайне консультування часто зосереджується на вирішенні конкретної проблеми чи конфлікту (наприклад, труднощі у навчанні, непорозуміння з батьками, міжособистісні конфлікти), тоді як робота з підлітками із низьким емоційним інтелектом передбачає довготривалий і багаторівневий процес, спрямований на формування базових емоційних і соціальних навичок, яких їм бракує [9, с. 67–69].

Процес консультування проходить кілька етапів. Першим кроком є діагностика – виявлення рівня розвитку емоційного інтелекту, самооцінки та соціальної адаптації підлітка за допомогою психодіагностичних методик (наприклад, опитувальники Холла, Роджерса-Даймонда, Меграбяна-Епштейна, що і використовувалося у нашому дослідженні). На цьому етапі важливо створити атмосферу довіри, адже підлітки з низьким емоційним інтелектом часто мають негативний досвід у сфері спілкування й можуть сприймати дорослого як оцінювача, а не як союзника.

Другим етапом є формування емоційної обізнаності. Консультант працює над тим, щоб навчити підлітка розпізнавати власні емоції, відрізнити страх від тривоги, сум від апатії, роздратування від гніву. Використовуються техніки «щоденника емоцій», вправи на опис почуттів, малюнкові методики («намалюй свій настрій»), а також аналіз щоденних ситуацій. Це відрізняється від звичайного консультування тим, що у роботі з такими підлітками консультант починає не з когнітивної інтерпретації проблеми, а з базових відчуттів та їх усвідомлення.

Третім етапом є розвиток навичок саморегуляції. У звичайному консультуванні часто достатньо

обговорити проблему й запропонувати підлітку варіанти її вирішення. Однак у роботі з низьким емоційним інтелектом цього недостатньо – потрібне систематичне тренування контролю поведінки й емоційних реакцій. Використовуються методи релаксації, дихальні вправи, техніка «стоп-кадр» для зупинки імпульсивних реакцій. Тут консультант виступає не тільки як слухач, а і як тренер, що допомагає виробити нові поведінкові стратегії.

Четвертий етап – розвиток емпатії та соціальних навичок. У звичайному консультуванні акцент робиться на проблемі клієнта і пошуку її рішення. У випадку підлітків із низьким рівнем емоційного інтелекту робота розширюється на сферу міжособистісних стосунків: проводяться рольові ігри, інсценування конфліктних ситуацій, вправи на прийняття точки зору іншого («як би ти почувався на його місці?»). Це дозволяє підлітку поступово вчитися співпереживати та адекватно реагувати на інших, що у звичайному консультуванні розглядається лише як побічний результат.

П'ятий етап – оптимізація самосприйняття та формування адекватної самооцінки. Часто низький емоційний інтелект пов'язаний із негативними уявленнями про себе («я не вмію спілкуватися», «зі мною ніхто не хоче дружити»). У процесі консультування використовується когнітивно-поведінкова терапія: виявлення ірраціональних переконань, їх заміна на більш реалістичні та конструктивні («у мене є сильні сторони», «я можу вчитися краще контролювати свої емоції»).

Завершальним етапом є оцінка динаміки й формування плану подальшої підтримки. На відміну від звичайного консультування, яке може бути короткотривалим, робота з підлітками із низьким рівнем емоційного інтелекту передбачає тривале супроводження. Психолог спільно з підлітком і його батьками виробляє індивідуальний план розвитку: продовження тренінгів, участь у групових програмах, рекомендації щодо комунікації в сім'ї та школі.

Головна відмінність такого консультування від звичайного полягає в тому, що воно не обмежується лише вирішенням актуальної проблеми, а спрямоване на поступову трансформацію особистості. Психолог виконує роль не тільки консультанта, але й наставника, тренера та модератора соціального досвіду, допомагаючи підлітку освоїти базові емоційні та соціальні компетентності. Це робить консультування більш комплексним, інтегрованим і тривалішим за часом [10, с. 140].

Для корекційної та розвивальної роботи з підлітками, які мають низький рівень емоційного інтелекту, доцільно застосовувати спеціальні методики психологічного консультування вказані в таблиці 1.

Таблиця 1

Рекомендації для психологічного консультування підлітків із низьким рівнем емоційного інтелекту

Напрямок роботи	Приклади методів і вправ	Очікуваний результат
Розвиток самосвідомості	Ведення «щоденника емоцій», вправи на ідентифікацію емоцій у власному тілі	Усвідомлення власних емоційних станів
Формування емпатії	Рольові ігри «У чужих черевиках», обговорення історій з позиції іншої людини	Підвищення здатності розуміти почуття інших
Саморегуляція емоцій	Дихальні техніки, вправи на релаксацію, методика «стоп-кадр»	Зниження рівня тривожності й агресії
Соціальні навички	Тренінги комунікації, групові ігри на співпрацю	Поліпшення взаємин з однолітками
Розвиток позитивного мислення	Вправи «3 хороші події дня», постановка досяжних цілей	Зростання оптимізму та впевненості у собі

Джерело: складено автором

Застосування цих рекомендацій дозволяє поступово підвищувати рівень емоційної компетентності підлітків, зміцнювати їхнє психологічне благополуччя та соціальну адаптованість.

Висновки. Емоційний інтелект є одним із ключових чинників, що забезпечує адаптацію підлітків, їхню здатність до побудови ефективних міжособистісних стосунків, регуляції власних емоцій та успішної самореалізації. Низький рівень емоційного інтелекту зумовлює підвищені ризики соціальної дезадаптації, конфліктності, тривожності й зниження академічної успішності.

Аналіз наукових праць зарубіжних і вітчизняних дослідників (П. Саловея, Д. Майера, Д. Гоулмана, Д. Люсіна, Е. Носенко та ін.) підтверджує значущість емоційного інтелекту у формуванні гармонійної особистості. Разом із тим бракує комплексних досліджень, що висвітлюють закономірності розвитку емоційного інтелекту саме у старшокласників із урахуванням статевих, вікових та соціокультурних чинників.

Емпіричні дані показали, що більшість підлітків мають середній рівень емоційного інтелекту (54%), тоді як високий рівень спостерігається лише у 21% респондентів, а низький – у 25%. Виявлено

статистично значущі відмінності між хлопцями та дівчатами за рівнем емпатії, а також вплив звернення по психологічну допомогу на показники самосприйняття. Це підтверджує, що розвиток емоційного інтелекту тісно пов'язаний із психологічним благополуччям.

Психологічне консультування підлітків із низьким рівнем емоційного інтелекту має суттєві відмінності від традиційних підходів: воно передбачає не лише вирішення конкретної проблеми, а й цілеспрямовану роботу над розвитком емоційної обізнаності, саморегуляції, емпатії, позитивного мислення та соціальних навичок. Консультант виконує роль не лише слухача, а й наставника, тренера та модератора емоційно-соціального розвитку.

Розроблені рекомендації з психологічного консультування (щоденники емоцій, рольові ігри, методики релаксації, групові тренінги та вправи з розвитку позитивного мислення) дозволяють ефективно підвищувати рівень емоційної компетентності підлітків. Їхня реалізація сприяє формуванню адекватної самооцінки, зниженню рівня тривожності та агресії, поліпшенню комунікативних умінь і загального психологічного благополуччя.

Таким чином, комплексна робота з розвитку емоційного інтелекту у підлітковому віці має стати важливою складовою психологічної підтримки в освітніх закладах, адже вона не лише допомагає долати особистісні та міжособистісні труднощі, а й забезпечує більш успішну соціальну адаптацію та гармонійний розвиток особистості в цілому.

Список використаних джерел

1. Mayer, J. D., Salovey, P., & Caruso, D. R. Emotional intelligence: New ability or eclectic traits? *American Psychologist*, 2020, 75(2), 112–115. doi:10.1037/amp0000486 (дата звернення: 11.06.2023).
2. Goleman, D. *Emotional intelligence: Why it can matter more than IQ*. Updated edition. New York: Bantam Books, 2021. – С. 48–50.
3. Люсін Д. В., Носенко Е. Л., Коваль О. О. Емоційний інтелект у контексті освітнього процесу: нові підходи та емпіричні дані. *Психологія і суспільство*, 2020, №3, с. 35. (дата звернення: 11.06.2023).
4. Hall, N., & Bar-On, R. Measuring emotional intelligence in adolescents: Advances and challenges. *Journal of Adolescence*, 2019, 74, 102–104. doi:10.1016/j.adolescence.2019.05.004 (дата звернення: 11.06.2025).
5. Petrova, I., & Koval, O. Sociocultural factors in the development of emotional intelligence in senior pupils. *European Journal of Psychology of Education*, 2021, 36(1), 77–80.
6. Barisnikov, K., Van der Linden, M., & Rochat, L. Emotional competencies and social adaptation in adolescence. *Frontiers in Psychology*, 2019, 10, 91–93. doi:10.3389/fpsyg.2019.00910 (дата звернення: 11.06.2025).
7. Ivanchenko, T., & Nos, A. Family and peer support as predictors of emotional intelligence in adolescents. *Psychological Journal*, 2022, 8(2), 91–93. doi:10.31108/1.2022.8.2 (дата звернення: 11.06.2025).
8. Kovalenko, V., & Lysak, M. Intrapersonal conflicts and the development of emotional intelligence in high school students. *Ukrainian Psychological Journal*, 2021, 6(4), 119–120.
9. Rogers, D., & Diamond, S. Counseling adolescents with low emotional intelligence: A longitudinal approach. *Journal of Counseling Psychology*, 2020, 67(1), 67–69. doi:10.1037/cou0000378 (дата звернення: 11.06.2025).
10. Smith, A., & Green, J. Long-term counseling interventions for adolescents with socio-emotional difficulties. *School Psychology International*, 2019, 40(2), 140.

References

1. Mayer, J.D., Salovey, P. & Caruso, D.R., 2020. Emotional intelligence: New ability or eclectic traits? *American Psychologist*, 75(2), pp.112–115. doi:10.1037/amp0000486.
2. Goleman, D., 2021. *Emotional intelligence: Why it can matter more than IQ*. Updated ed. New York: Bantam Books, pp.48–50.
3. Lyusin, D.V., Nosenko, E.L. & Koval, O.O., 2020. Emotional intelligence in the context of the educational process: new approaches and empirical data. *Psychology and Society*, (3), p.35.
4. Hall, N. & Bar-On, R., 2019. Measuring emotional intelligence in adolescents: Advances and challenges. *Journal of Adolescence*, 74, pp.102–104. doi:10.1016/j.adolescence.2019.05.004.
5. Petrova, I. & Koval, O., 2021. Sociocultural factors in the development of emotional intelligence in senior pupils. *European Journal of Psychology of Education*, 36(1), pp.77–80. doi:10.1007/s10212-020-00482-6.
6. Barisnikov, K., Van der Linden, M. & Rochat, L., 2019. Emotional competencies and social adaptation in adolescence. *Frontiers in Psychology*, 10, pp.91–93. doi:10.3389/fpsyg.2019.00910.

7. Ivanchenko, T. & Nos, A., 2022. Family and peer support as predictors of emotional intelligence in adolescents. *Psychological Journal*, 8(2), pp.91–93. doi:10.31108/1.2022.8.2.
8. Kovalenko, V. & Lysak, M., 2021. Intrapersonal conflicts and the development of emotional intelligence in high school students. *Ukrainian Psychological Journal*, 6(4), pp.119–120.
9. Rogers, D. & Diamond, S., 2020. Counseling adolescents with low emotional intelligence: A longitudinal approach. *Journal of Counseling Psychology*, 67(1), pp.67–69. doi:10.1037/cou0000378.
10. Smith, A. & Green, J., 2019. Long-term counseling interventions for adolescents with socio-emotional difficulties. *School Psychology International*, 40(2), p.140. doi:10.1177/0143034318824395.

УДК: 159.922.8-053.6:316.6:303.621.322

Рисинець Тетяна Петрівна

доцент, кандидат психологічних наук
завідувач кафедри педагогіки та психології
Вінницький національний медичний університет ім. М. І. Пирогова, Україна

Rysynets Tetiana

Candidate of Psychological Science, Associate Professor
Head of the Department of Pedagogy and Psychology
National Pirogov Memorial Medical University, Ukraine
ORCID: 0000-0001-5855-6106

Лойко Людмила Святославівна

доцент, кандидат психологічних наук
доцент кафедри нормальної фізіології
Вінницький національний медичний університет ім. М. І. Пирогова, Україна

Loiko Lyudmila

Candidate of Psychological Science, Associate Professor
Associate Professor, Department of Normal Physiology
National Pirogov Memorial Medical University, Ukraine
ORCID: 0000-0001-5962-3839

Шатайло Наталія Василівна

викладач кафедри педагогіки та психології
Вінницький національний медичний університет ім. М. І. Пирогова, Україна

Shataylo Nataliia

Lecturer at the Department of Pedagogy and Psychology
National Pirogov Memorial Medical University, Ukraine
ORCID: 0009-0002-6198-3648

[https://doi.org/10.60022/3\(2\)-5-GF](https://doi.org/10.60022/3(2)-5-GF)

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТРЕНІНГ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК КОНСТРУКТИВНОГО ВИРІШЕННЯ МІЖОСОБИСТІСНИХ КОНФЛІКТІВ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

SOCIO-PSYCHOLOGICAL TRAINING AS A MEANS OF DEVELOPING CONSTRUCTIVE INTERPERSONAL CONFLICT RESOLUTION SKILLS IN ADOLESCENCE

Анотація. Стаття присвячена ґрунтовному теоретичному й практичному аналізу соціально-психологічного тренінгу (СПТ) як ефективного засобу формування в підлітків навичок конструктивного розв'язання міжособистісних конфліктів. Авторка розглядає підлітковий вік як критичний період інтенсивних фізіологічних, психологічних та соціальних змін, що супроводжується підвищеною конфліктністю у взаєминах з однолітками, батьками, педагогами та у романтичних стосунках. Спираючись на класичні й сучасні соціологічні та психологічні концепції, у роботі показано, що конфлікт може мати як деструктивні, так і конструктивні наслідки – залежно від обраних способів його врегулювання та рівня соціальної компетентності учасників.

Особлива увага приділяється феномену емоційної нестабільності підлітків, зумовленої домінуванням соціоемоційної системи над когнітивною системою контролю, що провокує імпульсивні реакції, емоційну вразливість і ризикову поведінку. Аргументовано необхідність цілеспрямованого розвитку емоційної регуляції, емпатії та комунікативних умінь як ключових чинників запобігання ескалації конфліктів. Наведено приклад успішної програми «Давай дружити» (Let's Be Friends),

учасники якої продемонстрували значне зростання соціальних навичок, зниження рівня агресивності та підвищення здатності до мирного розв'язання суперечок.

Підкреслюється перевага СПТ над індивідуальним консультуванням і когнітивно-поведінковою терапією у роботі з підлітками завдяки груповому формату, що дозволяє безпосередньо відпрацьовувати міжособистісні стратегії, отримувати підтримку однолітків і зворотний зв'язок у безпечному середовищі. Окреслено практичні аспекти інтеграції елементів СПТ у шкільне психологічне консультування: вимоги до професійної компетентності фахівців, вікову адаптацію тренінгових програм, врахування культурного контексту та подолання бар'єрів упровадження (ресурсних, мотиваційних, кадрових). Зроблено висновок, що СПТ є одним із найрезультативніших інструментів профілактики й подолання конфліктів у підлітковому середовищі, сприяючи гармонійному особистісному розвитку та формуванню здорових соціальних стосунків.

Ключові слова: підлітковий вік, міжособистісний конфлікт, соціально-психологічний тренінг, психологічне консультування, емоційна регуляція, соціальна компетентність.

Abstract. The article presents a comprehensive theoretical and practical analysis of socio-psychological training as an effective means of developing adolescents' skills in constructive resolution of interpersonal conflicts. The author conceptualizes adolescence as a critical period of intense physiological, psychological, and social changes, accompanied by heightened conflict in relationships with peers, parents, educators, and in romantic interactions. Drawing on both classical and contemporary sociological and psychological frameworks, the paper demonstrates that conflict can yield either destructive or constructive outcomes, depending on the chosen resolution strategies and the participants' level of social competence.

Particular attention is given to the phenomenon of emotional instability in adolescents, attributed to the predominance of the socio-emotional system over the cognitive control system, which provokes impulsive reactions, heightened emotional sensitivity, and risk-taking behavior. The author substantiates the need for targeted development of emotional regulation, empathy, and communication skills as key factors in preventing the escalation of conflicts. An illustrative example is provided in the form of the successful «Let's Be Friends» program, whose participants demonstrated a significant improvement in social skills, a reduction in aggressive behaviors, and an increased capacity for peaceful dispute resolution.

The paper emphasizes the advantages of socio-psychological training over individual counseling and cognitive-behavioral therapy in adolescent work, particularly due to its group-based format, which allows for the direct practice of interpersonal strategies, peer support, and feedback in a safe environment. Practical aspects of integrating socio-psychological training elements into school-based psychological counseling are outlined, including requirements for professional competence, age-appropriate adaptation of training programs, consideration of cultural context, and overcoming implementation barriers (resource-related, motivational, and staffing). The author concludes that socio-psychological training is among the most effective tools for the prevention and resolution of conflicts in the adolescent environment, fostering harmonious personal development and the formation of healthy social relationships.

Keywords: adolescence, interpersonal conflict, socio-psychological training, psychological counseling, emotional regulation, social competence.

Постановка проблеми. Підлітковий вік є періодом інтенсивних змін, що часто супроводжується виникненням міжособистісних конфліктів. Нерозв'язані конфлікти можуть призводити до проблем із ментальним здоров'ям, спричиняти зниження академічної успішності та виникнення соціальної дезадаптації. Попри наявність різних психотерапевтичних та освітніх методів, питання ефективного формування навичок конструктивного вирішення конфліктів серед підлітків залишається актуальним. Ефективні програми соціально-психологічних тренінгів профілактики й подолання конфліктів, здатні знижувати рівень агресії, підвищувати психологічну стійкість та сприяти гармонійному соціальному розвитку підлітка, особливо у контексті кризових суспільних змін, крізь які проходить Україна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових джерел свідчить, що проблема конструктивного розв'язання конфліктів вивчалася в межах соціологічних, психологічних і нейропсихологічних підходів. До питання конфліктності віці неодноразово звертались зарубужні вчені Р. Блейк, Р. Мертон, Дж. Моутон, Д. Скотт, К. Томас. Ця проблема викликала інтерес і у вітчизняних дослідників Л. Долинської, Л. Карамушки, Г. Ложкін, та інші.

У працях сучасних вітчизняних та зарубіжних психологів чимало приділено уваги дослідженню різних аспектів соціально-психологічного тренінгу (Н. Васильєва, Н. Коломинський, Л. Пляка, та ін.). Незважаючи на фундаментальні дослідження в цій галузі, в українському науковому дискурсі немає

розгалуженого доробку стосовно особливостей впровадження соціально-психологічного тренінгу для формування навичок конструктивного вирішення конфліктів у підлітків. З аналізу праць зарубіжних дослідників (К. Lewin, С. Rogers, F. Perls, та ін) бачимо, що соціально-психологічний тренінг постає як ефективний груповий метод, що дозволяє моделювати реальні соціальні ситуації, відпрацьовувати нові стратегії поведінки з метою ефективного формування навичок конструктивного вирішення конфліктів.

Також для нас є важливими праці класичних дослідників, зокрема Георга Зіммеля, Зигмунда Фрейда, Карла Густава Юнга, Еріка Еріксона та Альберта Бандури.

Мета статті: обґрунтувати та продемонструвати ефективність соціально-психологічного тренінгу як засобу формування в підлітків навичок конструктивного розв'язання міжособистісних конфліктів, з урахуванням вікових, психологічних і соціокультурних особливостей та можливостей інтеграції елементів такого підходу в психологічне консультування підлітків.

Виклад основного матеріалу. Конфлікт як явище починає викликати особливий інтерес серед представників наукової спільноти на зламі XIX та XX століття, коли розпочинається буремний розвиток наук про суспільство. Георг Зіммель вводить в науковий дискурс термін «соціологія конфлікту», підкреслюючи, що конфлікт є нормальною та важливою формою соціальної взаємодії. Він вважав, що гострі конфлікти сприяють більшій згуртованості всередині конфлікуючих груп, оскільки інтенсивність конфліктної взаємодії впливає на існування самої групи, а належність до неї захищає індивіда, який до неї входить. Регулярні, але невеликі конфлікти, за такого підходу, повинні зміцнювати єдність групи та сприяти формуванню соціальних норм, що діють в межах соціальних груп [1, с. 13-57]. Ідеї Георга Зіммеля були розвинені представниками Чиказької школи соціології, зокрема Робертом Езра Парком, Ернестом Уотсоном Берджессом та Албіоном Вудбері Смоллом. Вони аналізували соціальні процеси крізь призму чотирьох типів взаємодії: конкуренції, конфлікту, пристосування та асиміляції. Високий рівень уваги до конфлікту з боку дослідників-соціологів, говорить про високу роль соціальних чинників під час виникнення та розвитку цього явища.

Психологічні теорії конфлікту у XX столітті великою мірою виникали під впливом психоаналітичного напрямку. Зигмунд Фрейд, засновник психоаналізу, вважав, що особистість перебуває у стані постійного внутрішнього конфлікту. Зокрема, конфлікти між структурою «Я» (*Ego*) і сексуальними або агресивними потягами «Воно» (*Id*) можуть викликати психологічні розлади, такі як неврози, якщо ці конфлікти залишаються нерозв'язаними [2, с. 54-68]. Карл Густав Юнг розвинув ідею колективного несвідомого, пояснюючи конфлікти через архетипи [3, с. 5-54]. За такого підходу конфлікт має переважно негативне забарвлення та потребує терапевтичного втручання для усвідомлення його причин та усунення негативних наслідків його впливу.

Найбільш відмінною від теорії Фрейда є ідея запропонована Еріком Еріксоном – ключовою постаттю в галузі вікової психології. Він розглядав конфлікти як психосоціальні кризи, що виникають на різних етапах розвитку, сприяючи особистісному зростанню за умови їх конструктивного вирішення. Дослідник пропонує вісім стадій психосоціального розвитку, кожна з яких має свою, специфічну кризу, вирішення якої розвиває сильні сторони особистості. В контексті цієї роботи, нас цікавить перш за все стадія, яка називається «adolescence». Вона триває за Еріксоном із 12 до 19 років. Тобто він говорить про підлітковий вік та період ранньої юності. Еріксон наголошував, що конфлікти є органічною частиною розвитку позитивне вирішення яких залежить не лише від внутрішніх потягів, а й великою мірою від взаємодії індивіда із соціумом [4, с. 128-142].

На сучасному етапі конфліктологія як міждисциплінарна наука інтегрує психологічні та соціологічні підходи до вивчення конфліктних явищ. Вона розглядає конфлікти як нормальне явище, що, за умови конструктивного управління ними, сприяє соціальним змінам та суспільному розвитку, виробленню соціальних норм.

Психологічний словник Американської психологічної асоціації визначає конфлікт як «зіткнення взаємовиключних або протилежно спрямованих сил, що можуть проявлятися у вигляді подій, поведінки, прагнень, установок або емоцій». Загалом явище конфлікту ми можемо розглядати у трьох формах: внутрішньоособистісний, міжособистісний та міжгруповий. У вище згаданому джерелі знаходимо й визначення поняття «конфлікт» в контексті міжособистісних взаємодій, де він «розглядається як форма незгоди, розбіжностей або напруженості, що виникає внаслідок того, що дії чи переконання однієї або кількох осіб сприймаються іншими як неприйнятні та викликають опір» [5, с. 232].

На відміну від насильства, що має виключно деструктивний характер, міжособистісні конфлікти можуть призводити і до конструктивних наслідків. Конструктивне розв'язання конфлікту передбачає пошук компромісу та прагнення до взаєморозуміння, сприяючи розвитку навичок конструктивного вирішення проблем. Натомість деструктивні результати виникають у разі обрання стратегії уникнення, агресії або багаторазового невирішення проблеми, що призводить до напруженості у спілкуванні та

емоційного виснаження. У підлітковому віці конфлікти часто виникають у взаєминах з однолітками та батьками або романтичних стосунках через суперечливі потреби в автономії та близькості. Підлітковий вік – це етап глибоких змін, пов'язаних із формуванням ідентичності, емоційною нестабільністю та появою нових соціальних зв'язків. За Еріком Еріксоном, цей період відповідає стадії «ідентичність проти рольової плутанини», коли підлітки намагаються «віднайти себе» у складному соціальному контексті. Через це посилюється частота та інтенсивність міжособистісних конфліктів у стосунках з однолітками, батьками чи романтичними партнерами [4, с. 142-179].

Емоційна нестабільність, зумовлена нейробіологічними змінами у префронтальній корі та лімбічній системі, часто призводить до імпульсивних реакцій. Відбувається кардинальна зміна соціальних зв'язків. Важливість однолітків зростає, а сімейні відносини трансформуються та відходять на другий план. Це відкриває нові джерела конфлікту – тиск з боку однолітків, непорозуміння у романтичних стосунках чи суперечності з батькам, які виникають через труднощі сепарування [6, 92-93].

Одним із ключових підходів до розуміння механізмів прийняття рішень та самоконтролю є модель двох систем (Dual Systems Model), яка набула широкого поширення у галузях когнітивної та поведінкової психології. Згідно з цією моделлю, людська поведінка є результатом взаємодії між двома функціонально відмінними, але взаємозалежними системами: соціоемоційною та системою когнітивного контролю.

Соціоемоційна система включає підкіркові структури мозку, зокрема лімбічну систему, і відповідає за обробку емоцій та миттєве реагування на стимули. Вона характеризується швидкою, автоматичною та імпульсивною активністю, що часто домінує у станах емоційного збудження. Ця система є еволюційно старішою та активізується вже в ранньому підлітковому віці (приблизно 11-13 років). На протигагу їй, система когнітивного контролю пов'язана переважно з префронтальною корою головного мозку, яка забезпечує здійснення таких функцій, як планування, аналіз, логічне мислення, емоційна регуляція та самоконтроль. Ця система працює повільніше, потребує свідомої уваги, і є орієнтованою на довгострокові наслідки поведінки. Вона розвивається поступово і досягає функціональної зрілості лише до 24-25 років [7, 105-114].

Ключовим положенням моделі є те, що психологічна регуляція поведінки залежить від балансу та взаємодії між цими двома системами. Вони часто перебувають у стані конкуренції: наприклад, людина може відчувати сильне бажання з'їсти торт (вплив соціоемоційної системи), але свідомо відмовитися від цього через турботу про здоров'я або дієту (вплив когнітивної системи).

Саме ця взаємодія пояснює складність процесів самоконтролю, особливо у підлітковому віці, коли домінує імпульсивна соціоемоційна система, а когнітивна система контролю ще не досягла повної зрілості. Пік чутливості до винагороди припадає на підлітковий вік (13-16 років), коли соціоемоційна система працює найбільш інтенсивно. У цей період підлітки особливо гостро реагують на емоційні стимули та винагороди, що підвищує їхню імпульсивність і схильність до ризикової поведінки. Водночас, здатність до самоконтролю, пов'язана з розвитком префронтальної кори, розвивається поступово і досягає повної зрілості лише у пізньому юнацькому віці. Це означає, що когнітивна контрольна система не завжди здатна ефективно стримувати імпульсивні реакції, особливо у стресових ситуаціях.

Модель двох систем допомагає глибше зрозуміти конфліктну поведінку у підлітків, пояснюючи, чому молоді люди часто приймають рішення, які можуть здаватися дорослим нелогічними або необачними. З практичної точки зору, ця теорія обґрунтовує необхідність цілеспрямованого розвитку навичок саморегуляції та емоційного контролю у підлітковому віці. Тренінги, спрямовані на посилення когнітивного контролю, допомагають підліткам навчитися усвідомлювати власні імпульси та оцінювати довгострокові наслідки своїх вчинків.

Підлітковий вік характеризується складними фізіологічними та психологічними змінами, які тісно пов'язані з формуванням особистості. Цей період відзначений внутрішньою нестабільністю, що проявляється у протиріччях між прагненням до самостійності та залежністю від зовнішнього впливу. Агресивність у підлітків часто виникає як реакція на нерозуміння з боку дорослих, незадоволеність своїм соціальним становищем або внутрішню фрустрацію. Висока збудливість, імпульсивність і труднощі з самоконтролем сприяють формуванню таких рис, як запальність і дратівливість. У стані емоційної напруги підлітки можуть вдаватися до фізичних чи вербальних проявів агресії. Ключову роль у формуванні агресивної поведінки відіграють негативні емоції: гнів, страх, ворожість чи бажання помсти. Ці почуття можуть призводити до бійок, образ чи інших деструктивних дій [8, 139-148].

Нерозв'язані міжособистісні конфлікти у юнацькому віці мають серйозні наслідки для психічного здоров'я, академічної успішності та комунікації в цілому. Тривалі конфлікти, особливо з однолітками,

асоціюються з підвищеним рівнем тривожності, депресії та симптомів посттравматичного стресу, оскільки загострюють почуття відторгнення чи ізоляції. У соціальному аспекті підлітки, які не мають навичок конструктивного розв'язання конфліктів, часто демонструють дезадаптивну поведінку – агресивність або ізоляцію – що перешкоджає формуванню здорових стосунків [9]. Це підкреслює важливість розвитку у підлітків навичок управління конфліктами. Формуючи емоційну регуляцію та вміння бачити ситуацію з різних перспектив, психологічні інтервенції можуть трансформувати конфлікти на користь особистісного й соціального зростання.

Соціально-психологічний тренінг (СПТ) – це сукупність групових методів спрямованих на формування навичок самопізнання, спілкування та взаєморозуміння особи в групі. Це підхід, який акцентує увагу на активній участі в груповій роботі для оволодіння певними навичками та трансформації поведінки. В психотренінгу учасники залучаються через інтерактивні техніки (наприклад, розігрування конфліктних ситуацій, групові обговорення та практичні вправи). У контексті розв'язання конфліктів у підлітковому віці тренінг спрямований на розвиток компетентностей, які дають змогу ефективно керувати міжособистісними суперечками. Створюючи безпечне середовище, СПТ дозволяє підліткам практикувати навички, отримувати зворотний зв'язок і рефлексувати над власним досвідом, сприяючи особистісному та соціальному зростанню. Цей метод особливо ефективний у форматі групової роботи, оскільки використовує динаміку взаємодії з ровесниками для моделювання реальних соціальних ситуацій, що робить його надзвичайно актуальним для вирішення конфліктів, характерних для підліткового віку [10, с.4]

У науково-методичній літературі з групового соціально-психологічного тренінгу виокремлюють багато чинників, що впливають на ефективність роботи групи. Дослідники пропонують різні класифікації, проте найчастіше ключовими вважають підтримку, саморозкриття та психологічний зворотний зв'язок.

Підтримка може бути двох типів – отримана та надана. Отримання підтримки проявляється у прийнятті учасника групи таким, яким він є, незважаючи на його соціальний статус чи минуле. Це формує атмосферу безпеки, знижує психологічний захист і сприяє позитивному ставленню до себе. Надання підтримки іншим допомагає зменшити зосередженість на власних проблемах, підсилює відчуття приналежності до групи.

Саморозкриття виникає на основі підтримки та означає свідоме або несвідоме розкриття особистої інформації. Оптимальне саморозкриття враховує рівень інтимності й обсяг інформації, тривалість, відповідність соціальним нормам та контекст спілкування. Занадто глибоке або поверхневе саморозкриття може ускладнювати адаптацію.

Психологічний зворотний зв'язок – це інформація про те, як людину сприймають інші. Він може бути вербальним чи невербальним, позитивним або негативним, конструктивним чи деструктивним. Якісний зворотний зв'язок можливий лише після попереднього накопиченню знань про учасників через процес саморозкриття.

Підлітковий вік характеризується емоційною нестабільністю, формуванням ідентичності та ускладненням соціальних зв'язків, що часто провокує конфлікти з однолітками, батьками або романтичними партнерами [4, с. 122-128]. Психотренінг сприяє формуванню емоційної грамотності, допомагаючи підліткам розпізнавати та регулювати власні емоції. Групова форма тренінгу узгоджується з підвищеною орієнтацією підлітків на однолітків, створюючи природний контекст для розвитку навичок врегулювання конфліктів. Крім того, орієнтація тренінгу на особистий досвід учасників враховує перевагу підлітків до активного, практичного навчання, роблячи психотренінг ефективним інструментом для формування стресостійкості та конструктивного управління конфліктами.

У порівнянні з іншими видами психотерапевтичних інтервенцій, такими як когнітивно-поведінкова терапія (КПТ) чи індивідуальне консультування, психотренінг має низку переваг завдяки своїй груповій і інтерактивній природі. КПТ зосереджується на перебудові дезадаптивних мисленневих схем і зазвичай реалізується в індивідуальному форматі. Хоча КПТ є ефективною для подолання внутрішніх проблем, таких як тривожність, вона може не забезпечувати залученість підлітків у практику навичок міжособистісного спілкування. Індивідуальне консультування, хоч і персоналізоване, позбавлене елементу взаємодії з однолітками, яку психотренінг використовує для моделювання соціальних ситуацій. Психотренінг дає можливість отримувати негайний зворотний зв'язок від групи та тренера, що сприяє кращому розумінню соціальних сигналів і динаміки взаємин. Такий підхід особливо ефективний для підлітків, які найкраще навчаються через соціальну взаємодію та практичний досвід, тому психотренінг може слугувати як альтернативою, так і доповненням до інших методів розвитку навичок розв'язання конфліктів.

Емпіричні дослідження підтверджують ефективність психотренінгових підходів у розвитку

навичок соціальної взаємодії та розв'язання конфліктів серед підлітків. Одним із прикладів є програма «Давай дружити» (*Let's Be Friends*), реалізована в освітньому закладі провінції Манабі (Еквадор), яка була спрямована на розвиток соціальних навичок підлітків [11, 589-591].

Програма складалася з 16 щотижневих сесій тривалістю 45-60 хвилин кожна. Оцінювання результатів здійснювалося за допомогою опитувальника соціальних навичок. Інструмент включає 60 тверджень, згрупованих у шість категорій: базові навички, навички дружби, комунікативні навички, емоції і почуття, навички розв'язання міжособистісних проблем і взаємини з дорослими. Експериментальна група продемонструвала приріст у чотирьох із шести категорій: базові соціальні навички, вміння заводити друзів, розмовні навички та навички розв'язання міжособистісних проблем.

Ці результати узгоджуються з теоретичними положеннями вітчизняних та зарубіжних дослідників, зокрема Еріка Еріксона та Альберта Бандури, які підкреслювали важливість соціального контексту у навчанні. Бандура зазначав, що соціальна поведінка моделюється, підкріплюється або пригнічується залежно від взаємодії з оточенням [12]. Еріксон стверджував, що в підлітковому та молодшому юнацькому віці (*adolescence*) відбувається пошук ідентичності, що супроводжується кризами і потребою у соціальному визнанні [4, с.128-135]. Саме тому учням у цьому віці критично важливо отримати підтримку для розвитку таких якостей, як емпатія, саморегуляція, асертивність і здатність до конструктивного вирішення конфліктів.

До впровадження програми більшість учнів мали «низький» (*low*) або «звичайний» (*regular*) рівень соціальних навичок, що проявлялося у труднощах вітатися, просити про допомогу, правильно завершувати діалог або конструктивно взаємодіяти в конфліктних ситуаціях. Після завершення програми у 47% учасників експериментальної групи було зафіксовано «адекватний» (*adequate*) рівень соціальних навичок, що вдвічі перевищувало аналогічний показник у контрольній групі [11, с. 592].

Соціально-психологічний тренінг є динамічним інструментом, що забезпечує підлітків необхідними навичками для конструктивного розв'язання міжособистісних конфліктів. СПТ задовольняє емоційні й соціальні потреби підлітків, використовуючи групову взаємодію для моделювання реальних життєвих ситуацій. У порівнянні з іншими підходами, тренінг вирізняється опорою на особистісний досвід та інтерактивною природою, що робить його особливо ефективним для формування соціальної компетентності. Програми типу «Давай дружити», демонструють його ефективність у зниженні агресії та покращенні міжособистісних стосунків, що підтверджує цінність психотренінгу як інструменту формування навичок конструктивного вирішення конфліктів.

У шкільному середовищі психологічне консультування відіграє вирішальну роль у вирішенні міжособистісних конфліктів серед підлітків, особливо в середній школі, де конфлікти у здобувачів є поширеними через процес дорослішання. Психологи середніх шкіл часто стикаються з учнями, які мають труднощі через суперництво, цькування чи сімейні напруження, що може негативно впливати на навчальну успішність і психоемоційний стан [13, с. 8-10]. Психологи виступають як посередники, та наставники, допомагаючи учням усвідомлювати та вирішувати конфлікти. У їхній роботі має важливу роль не просто вирішення конфліктів, а й здійснення інтервенцій з метою розвитку довготривалих навичок. Використання психотренінгу в процесі роботи із підлітками дозволяє психологам у школі цілісно підходити до вирішення проблеми, допомагаючи учням засвоювати стратегії вирішення конфліктів, що запобігають ескалації та сприяють покращенню психологічного клімату в колективі.

Важливим є створення безпечного і некритичного простору, у якому підлітки можуть вивчати причини своїх конфліктів і практикувати стратегії їх вирішення. Це середовище особливо важливе для підлітків, які можуть почуватися вразливими при обговоренні таких тем, як відторгнення з боку однолітків чи сімейні непорозуміння. У цьому просторі проблеми, виявлені в ході психологічного консультування, можна вирішувати з допомогою психотренінгових активностей. Наприклад, рольові ігри, допомагають підліткам ідентифікувати тригери і спробувати віднайти стратегії конструктивного вирішення, зокрема шляхом переговорів чи віднайдень компромісу. Такий підхід не лише вирішує поточні конфлікти, а й формує навички, необхідні для подолання майбутніх труднощів.

Ефективне використання соціально-психологічного тренінгу після психологічної консультації вимагає від фахівців наявності особливих компетенцій. Для такого спеціаліста важливими є уміння керувати груповою динамікою, оцінювати навички вирішення конфліктів і адаптувати інтервенції до вікових особливостей підлітків. Тренери мають забезпечувати рівну участь усіх учасників та створювати атмосферу співпраці. Критично важливою є адаптація до віку. Молодші підлітки (11-13 років) потребують більш структурованих та простих вправ через обмежену емоційну регуляцію, тоді як старші (14-16 років) здатні брати участь у вирішенні складніших ситуацій. Також важливо враховувати індивідуальні відмінності учасників тренінгу, зокрема рівень емоційної зрілості або попередній досвід участі у конфліктах. Використання соціально-психологічного тренінгу може викликати певні труднощі.

Зокрема, підлітки можуть відмовлятися від групової роботи через відчуття сорому або дискомфорту у груповому середовищі, що вимагає додаткових зусиль для формування довіри.

Ще однією проблемою є підготовка тренерів, оскільки ефективно проведення психотренінгу потребує спеціальних знань у сфері групової динаміки, розв'язання конфліктів та вікової психології, якими не завжди володіють шкільні психологи. Також школи часто стикаються з браком ресурсів. Зокрема, нестачею часу, недостатнім фінансуванням або відсутністю підготовленого персоналу, що ускладнює повноцінне впровадження тренінгових програм. Для подолання цих бар'єрів необхідні цілеспрямовані стратегії для посилення залучення, підвищення кваліфікації консультантів і забезпечення інституційної підтримки.

Окремо варто зазначити, що успішність тренінгових програм значною мірою залежить від їх культурної чутливості та відповідності віковим особливостям. Підлітки з різних культурних контекстів можуть по-різному виражати й вирішувати конфлікти – дехто може віддавати перевагу непрямим стратегіям, тоді як інші надають перевагу прямій конфронтації [14]. В контексті України необхідно враховувати особливості, що виникають в умовах збройного конфлікту. Зокрема, можуть мати місце сутички між підлітками, що є внутрішньо-переміщеними особами та місцевими дітьми в центральних та західних регіонах України. Розробка культурно адаптованих програм потребує співпраці з представниками громад та постійного підвищення кваліфікації консультантів / тренерів для забезпечення ефективності.

Висновки. Соціально-психологічний тренінг (СПТ) є одним із найефективніших інструментів формування в підлітків навичок конструктивного розв'язання міжособистісних конфліктів, особливо у контексті сучасних суспільних викликів, що стоять перед українським суспільством. Зростання частоти конфліктів у підлітковому віці та їх негативні наслідки для психічного здоров'я та соціальної адаптації потребує цілеспрямованого втручання фахівця-психолога. Сучасні соціально-психологічні уявлення окреслюють конфлікт як нормальне явище соціальної взаємодії. Підлітковий період відзначається посиленням міжособистісних конфліктів у взаєминах з однолітками, батьками й романтичними партнерами через поєднання пошуку ідентичності, емоційної лабільності, трансформації соціальних зв'язків та фізіологічних змін. Конфлікт має і конструктивний потенціал за умови його грамотного врегулювання.

СПТ має особливу цінність як груповий, інтерактивний формат, що поєднує безпечний простір, відпрацювання поведінкових стратегій (рольові ігри, обговорення, вправи), зворотний зв'язок і рефлексію. Саме групова динаміка робить його особливо релевантним для підлітків, орієнтованих на однолітків. На цьому тлі СПТ розглядається як альтернатива або доповнення до індивідуально орієнтованих підходів (на кшталт КПТ чи індивідуального консультування), оскільки забезпечує негайний соціальний фідбек і формування комунікативних навичок. Ефективність підходу підтверджена і емпіричними даними. Яскравим прикладом ефективності стала програма «Давай дружити» (*Let's Be Friends*): 16 щотижневих сесій (45–60 хв.) дали приріст у чотирьох із шести категорій соціальних навичок, а частка учасників з «адекватним» рівнем соціальних навичок була в двічі вищою ніж у контрольній групі.

Інституційно найдоцільнішим полем впровадження СПТ є школи. Психологи-фахівці, які виявлятимуть проблеми в ході психологічного консультування, за такого підходу виступатимуть посередниками у формуванні довготривалих навичок управління конфліктами, що сприятиме покращенню психологічного клімату колективу учнів. Ключові умови ефективності – це компетентність консультанта в керуванні групою, адаптація програм до віку, урахування індивідуальних відмінностей та створення безпечного простору. Водночас такого роду впровадження може стикатись із рядом окреслених нами проблем (мотиваційними, кадровими та ресурсними).

На основі проведеної теоретичної розвідки нами передбачається розробка та апробація програми соціально-психологічного тренінгу, адаптованого до сучасних реалій українського суспільства та специфіки підліткового віку. Запропонований тренінг враховуватиме вікові особливості, соціокультурний контекст та результати попередніх досліджень, що дозволить підвищити його ефективність у формуванні в підлітків навичок конструктивного розв'язання міжособистісних конфліктів.

Список використаних джерел

1. Simmel, G. (1955). *Conflict: The Web of Group Affiliations* (R. Bendix & K. Wolff, Trans.). Glencoe, IL: Free Press.
2. Freud, S. (1923). The Ego and the Id. In J. Strachey et al. (Trans.), *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume XIX*. London: Hogarth Press.
3. Jung, C. G. (1968). *The archetypes and the collective unconscious* (R. F. C. Hull, Trans.). Princeton

University Press. (Original work published 1959)

4. Erikson E. H. Identity, youth, and crisis. New York : W. W. Norton, 1968. 336 p.
5. VandenBos, G. R. (Ed.). (2015). *APA dictionary of psychology* (2nd ed.). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/14646-000>
6. Пасхін, Г., & Жигалкіна, Н. (2024). Особливості психологічного та емоційного дозрівання чоловіків та жінок юнацького віку. *Габітус*, (60), 90–95.
7. Shulman, E. P., Smith, A. R., Silva, K., Icenogle, G., Duell, N., Chein, J., & Steinberg, L. (2016). The dual systems model: Review, reappraisal, and reaffirmation. *Developmental Cognitive Neuroscience*, 17, 103–117. <https://doi.org/10.1016/j.dcn.2015.12.010>
8. Мойсеєва, О. (2015). Агресія підлітків: Причини виникнення та можливості психокорекції. *Юридична психологія*, (1), 139–148.
9. Farrell, A. H., & Vaillancourt, T. (2019). Temperament, bullying, and dating aggression: Longitudinal associations for adolescents in a romantic relationship. *Evolutionary Psychology*, 17(2), 147470491984745. <https://doi.org/10.1177/1474704919847450>
10. Дячок, О. (2020). Соціально-психологічний тренінг для підлітків, спрямований на профілактику та подолання негативних проявів переживання самотності. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*, (6(27)). https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijtss/30092020/7173
11. Vera, P. Y. S., Tezén, A. L. N., Alva, J. M. R., Merino, C. E. J., Villar, M. Á. S., & Caamaño, M. K. Y. (2024). Application of the classroom coexistence program “let’s be friends” for social skills in ecuadorian adolescents. *Migration Letters*, 21(S4), 589–598. <https://doi.org/10.59670/ml.v20is3.7278>
12. Bandura, A. (1971). *Social Learning Theory*. New York: General Learning Press.
13. Blyzniukova, O., & Minenko, O. (2023). Counseling adolescents: Practical models of interaction. *Research Bulletin. Series: Psychology*, (1), 7–13. <https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2023-1-1>
14. Burgos-Calvillo, R., Vasquez-Salgado, Y., & Greenfield, P. M. (2024). Cultural modes of conflict resolution, roommate satisfaction, and school belonging: The role of socioeconomic status in university peer relations. *Current Research in Ecological and Social Psychology*, 100192. <https://doi.org/10.1016/j.cresp.2024.100192>.

References

1. Simmel, G. (1955). *Conflict: The Web of Group Affiliations* (R. Bendix & K. Wolff, Trans.). Glencoe, IL: Free Press.
2. Freud, S. (1923). The Ego and the Id. In J. Strachey et al. (Trans.), *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume XIX*. London: Hogarth Press.
3. Jung, C. G. (1968). *The archetypes and the collective unconscious* (R. F. C. Hull, Trans.). Princeton University Press. (Original work published 1959)
4. Erikson E. H. Identity, youth, and crisis. New York : W. W. Norton, 1968. 336 p.
5. VandenBos, G. R. (Ed.). (2015). *APA dictionary of psychology* (2nd ed.). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/14646-000>
6. Pashkin, H., & Zhygalkina, N. (2024). Osoblyvosti psykholohichnoho ta emotsiinoho dozrivannia cholovikiv ta zhinok yunatskoho viku. *Habitus*, (60), 90–95. [in Ukrainian]
7. Shulman, E. P., Smith, A. R., Silva, K., Icenogle, G., Duell, N., Chein, J., & Steinberg, L. (2016). The dual systems model: Review, reappraisal, and reaffirmation. *Developmental Cognitive Neuroscience*, 17, 103–117. <https://doi.org/10.1016/j.dcn.2015.12.010>
8. Moisieieva, O. (2015). Ahresiiia pidlitkiv: Prychyny vynyknennia ta mozhlyvosti psykhhokorektsii. *Iurydychna psykholohiia*, (1), 139–148. [in Ukrainian]
9. Farrell, A. H., & Vaillancourt, T. (2019). Temperament, bullying, and dating aggression: Longitudinal associations for adolescents in a romantic relationship. *Evolutionary Psychology*, 17(2), 147470491984745. <https://doi.org/10.1177/1474704919847450>
10. Diachok, O. (2020). Sotsialno-psykholohichni treninh dlia pidlitkiv, spriamovanyi na profilaktyku ta podolannia nehatyvnykh proiaviv perezhyvannia samotnosti. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*, (6(27)). https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijtss/30092020/7173 [in Ukrainian]
11. Vera, P. Y. S., Tezén, A. L. N., Alva, J. M. R., Merino, C. E. J., Villar, M. Á. S., & Caamaño, M. K. Y. (2024). Application of the classroom coexistence program “let’s be friends” for social skills in ecuadorian adolescents. *Migration Letters*, 21(S4), 589–598. <https://doi.org/10.59670/ml.v20is3.7278>
12. Bandura, A. (1971). *Social Learning Theory*. New York: General Learning Press.
13. Blyzniukova, O., & Minenko, O. (2023). Counseling adolescents: Practical models of interaction. *Research Bulletin. Series: Psychology*, (1), 7–13. <https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2023-1-1>

14. Burgos-Calvillo, R., Vasquez-Salgado, Y., & Greenfield, P. M. (2024). Cultural modes of conflict resolution, roommate satisfaction, and school belonging: The role of socioeconomic status in university peer relations. *Current Research in Ecological and Social Psychology*, 100192. <https://doi.org/10.1016/j.cresp.2024.100192>.

УДК 159.937.072.4:[316.47/.48:316.6:316.77]

Субашкевич Ірина Романівна

кандидат психологічних наук, доцент
доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна

Subashkevych Iryna

PhD in Psychology, Associate Professor
Associate Professor of the Department of Social Pedagogy and Social Work
Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine
ORCID iD 0000-0003-0453-3587

[https://doi.org/10.60022/3\(2\)-6-GF](https://doi.org/10.60022/3(2)-6-GF)

МЕДІА-СТЕРЕОТИПИ У СПРИЙНЯТТІ СОЦІАЛЬНИХ ГРУП: ВПЛИВ НА МІЖСОБИСТІСНІ СТОСУНКИ

MEDIA STEREOTYPES IN THE PERCEPTION OF SOCIAL GROUPS: IMPACT ON INTERPERSONAL RELATIONSHIPS

Анотація. У статті досліджується психологічний вплив медіа-стереотипів на сприйняття соціальних груп та формування міжособистісних установок у сучасному суспільстві. На основі емпіричного дослідження молодіжної аудиторії проаналізовано особливості когнітивної та емоційної реакції на стереотипні або упереджені висловлювання у медіа. Результати свідчать про наявність у більшості респондентів усвідомлення впливу стереотипів на формування упереджень, що поглиблює соціальну поляризацію та міжгрупові конфлікти.

Виявлено, що активна протидія стереотипам пов'язана з розвитком критичного мислення, емпатії та соціальної відповідальності, які є важливими психологічними механізмами подолання упереджень. Стаття підкреслює роль медіаграмотності як засобу формування адекватних когнітивних структур і позитивних соціальних установок, а також необхідність включення представників різних соціальних груп у процес створення медіаконтенту для підвищення автентичності та зменшення зовнішніх упереджень.

Автором запропоновано рекомендації щодо формування більш толерантного інформаційного середовища, що сприятиме розвитку міжособистісної довіри, соціальної згуртованості та зменшенню конфліктів на міжгруповому рівні. Особлива увага приділяється інтегрованому підходу, який поєднує психологічну підтримку, медіаосвіту та дотримання етичних стандартів журналістики для ефективного протистояння дискримінації, стигматизації та маніпулятивним інформаційним практикам. Дослідження вносить значущий вклад у розвиток психологічної теорії сприйняття соціальних груп, відкриваючи перспективи подальшої роботи в галузі міжособистісної комунікації, соціальної психології медіа та формування інклюзивного суспільства.

Ключові слова: психологія сприйняття, медіа-стереотипи, упередження, емпатія, медіаграмотність, міжособистісні відносини, толерантність.

Abstract. This article examines the psychological impact of media stereotypes on the perception of social groups and the formation of interpersonal attitudes in contemporary society. Based on an empirical study of a youth audience, it analyzes the cognitive and emotional responses to stereotypical or biased statements in the media. The results indicate that most respondents are aware of the influence of stereotypes on the formation of prejudices, which deepens social polarization and intergroup conflicts.

It was found that active resistance to stereotypes is associated with the development of critical thinking, empathy, and social responsibility, which are important psychological mechanisms for overcoming prejudices. The article emphasizes the role of media literacy as a means of forming adequate cognitive structures and positive social attitudes, as well as the necessity of including representatives of various social groups in the media content creation process to enhance authenticity and reduce external biases.

The author proposes recommendations for creating a more tolerant information environment that would foster the development of interpersonal trust, social cohesion, and the reduction of conflicts at the intergroup level. Special attention is given to an integrated approach combining psychological support, media education, and adherence to ethical journalism standards to effectively counter discrimination, stigmatization, and manipulative informational practices. The study makes a significant contribution to the development of psychological theory on social group perception, opening prospects for further research in interpersonal communication, social psychology of media, and the formation of an inclusive society.

Keywords: perception psychology, media stereotypes, prejudice, empathy, media literacy, interpersonal relations, tolerance.

Постановка проблеми. У сучасному інформаційному суспільстві медіа відіграють ключову роль у формуванні уявлень про соціальні групи, їхні особливості, статус та соціальну значущість. Завдяки широкому охопленню аудиторії, засоби масової інформації здатні як підтримувати позитивні образи, сприяти інклюзії та розмаїттю, так і закріплювати негативні стереотипи, упередження та дискримінаційні уявлення. Особливо потужним цей вплив стає в умовах активного використання соціальних мереж, які створюють середовище для швидкого поширення медіа-контенту без належної критичної оцінки.

Проблема медіа-стереотипів є багатовимірною і стосується не лише того, що саме зображується, а й як це зображується, та з якою періодичністю й емоційною тональністю. Репрезентації різних соціальних груп – за віком, статтю, расою, національністю, сексуальною орієнтацією, фізичними можливостями тощо – мають прямий вплив на міжособистісну взаємодію, зокрема на рівень толерантності, емпатії, довіри або, навпаки, соціального відчуження.

З огляду на це, актуальним науковим завданням є дослідження механізмів впливу медіа-контенту на сприйняття соціальних груп та вивчення того, як сформовані стереотипи проявляються у повсякденному міжособистісному спілкуванні. Практичне значення має також розробка стратегій підвищення рівня медіаграмотності, критичного мислення та соціальної чутливості серед населення, що дає змогу формувати більш інклюзивне, відкрите суспільство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним з базових понять у дослідженні впливу медіа на формування соціальних уявлень є стереотип – психокогнітивна структура, яка узагальнює уявлення про членів певної соціальної групи, закріплюючи передбачувані характеристики, цінності або поведінкові патерни [8]. Хоч вони спрощують соціальну реальність, такі стереотипи можуть провокувати упереджене ставлення, міжгруповий конфлікт та дискримінацію [1].

Особливої уваги заслуговує поняття медіа-стереотипів – образів, які транслюються або посилюються через ЗМІ, формуючи повторювані стандартизовані наративи про соціальні групи [3]. Дослідження Дж. Еберл [5] демонструє, що в європейських медіа мігрантів часто зображують негативно – це асоціюється з підвищенням політичної напруги та радикалізації.

У контексті гендерної репрезентації [9] медіаконтент політичних кампаній для жінок часто зосереджується на гендерних компонентах, а не професійних якостях кандидаток. Дослідження Т. Діксон [4] засвідчують, що кримінальні новини в США нерідко представляють афроамериканців як загрозливих, посилюючи расово упереджене ставлення.

В українському контексті актуальними є дослідження суто медіа-репрезентацій етнічних та внутрішньо переміщених осіб. Так, у дослідженні IREX та Media Development Foundation (2023) виявлено, що близько 40 % матеріалів про ВПО потенційно можуть формувати негативні стереотипи [7].

Концепт медіаграмотності визначається як здатність критично аналізувати медіаконтент, розпізнавати маніпуляції та усвідомлювати вплив на формування соціальних уявлень [10]. Автори М. Балгер та П. Девісон [2] підкреслюють, що розвиток медіаграмотності є критичною умовою для протидії медійним упередженням. Також Р. Гобс [6] аргументує, що через освітні програми з медіа-критики можна формувати більш відповідальне та інклюзивне медіа-середовище.

Метою статті є внесення вкладу у розвиток теоретичних і практичних підходів до формування етичного та інклюзивного медіапростору, який сприяє зменшенню соціальної поляризації та підтримує культуру діалогу.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні взяли участь 40 осіб різного віку, з яких 90% становлять респонденти віком від 19 років і старше. Це свідчить про переважання дорослої аудиторії, ймовірно, з розвиненим критичним мисленням і активним споживанням медіа. Гендерний розподіл був нерівномірним: жінки становили 65%, чоловіки – 35%, що може впливати на сприйняття соціальних

груп та чутливість до медіастереотипів.

Щодо рівня освіти, 55% мають вищу освіту, по 17,5% – професійно-технічну та загальну середню, 10% зазначили інші варіанти. Соціальні мережі використовують 92,5% респондентів, що вказує на їхню ключову роль у формуванні уявлень про соціальні групи та необхідність аналізу контенту, який у них циркулює.

Аналіз відповідей на запитання щодо уваги до зображення соціальних груп у медіа засвідчує, що 42,5% респондентів повідомили про часте помічання особливостей репрезентації різних соціальних категорій у медійному просторі (зокрема за ознаками раси, статі, національності, віку, сексуальної орієнтації тощо). Ще 35% учасників зазначили, що іноді звертають увагу на відповідні прояви, що вказує на наявність у них принаймні часткової включеності в соціально значущу проблематику та чутливості до медіаобразів.

Водночас незначна частина респондентів виявила низький рівень залученості до цієї теми: 5% опитаних рідко звертають увагу на особливості репрезентації соціальних груп у медіа, а 17,5% взагалі не аналізують такі прояви.

Сумарно 77,5% опитаних продемонстрували принаймні часткову здатність до критичного сприйняття інформаційного контенту в контексті соціального різноманіття, що може свідчити про загальну тенденцію до посилення усвідомлення ролі медіа у конструюванні соціальних уявлень. Разом з тим, наявність частки учасників, які не виявляють зацікавлення до відповідних питань, акцентує на необхідності подальшого розвитку медіаграмотності, критичного мислення та соціальної чутливості серед широких верств населення.

Дослідження показало, що серед соціальних груп, які найчастіше відображаються у медіа, найбільше уваги респонденти приділяють жінкам, яких згадали 65% опитаних. Такий показник може відображати як об'єктивно високу частотність появи жіночих образів у масовій культурі, так і підвищену увагу до гендерної тематики. Водночас слід зауважити, що кількісна присутність жінок не завжди корелює з якісним різноманіттям образів: домінування стереотипних моделей поведінки та ролей може сприяти консервації традиційного уявлення про «жіночність».

Образи чоловіків згадали 52,5% респондентів, що свідчить про їх стабільне і переважно нормативне представлення в інформаційному просторі. Зазвичай ці персонажі втілюють атрибути домінантної маскуліності – силу, рішучість, самовпевненість – які закріплюються як соціальна норма, формуючи відповідні очікування стосовно гендерних ролей у суспільстві.

Молодь була зазначена 62,5% учасників. Це корелює з загальним вектором сучасної медіаіндустрії, орієнтованої на молоду аудиторію. Активна присутність молодіжних образів, зокрема у форматах самовираження, спротиву та пошуку ідентичності, відповідає культурним і соціальним запитам покоління, що є ключовим споживачем цифрового контенту.

Люди старшого віку згадуються лише 12,5% опитаних, що свідчить про маргіналізацію цієї групи в медіа. Їх часто представляють як персонажів другого плану або носіїв традиційних, «застарілих» поглядів, що сприяє формуванню редукованого, уніфікованого образу старості, позбавленого активності та актуальності.

Національні та етнічні меншини були вказані 37,5% респондентів. Це може свідчити про поступове зростання чутливості до культурного різноманіття в мас-медіа. Проте слід зазначити, що такі образи часто залишаються епізодичними і не завжди позбавлені стереотипного наповнення.

Особи з інвалідністю, на думку 15% опитаних, рідко з'являються в медійному просторі. У випадках репрезентації ця категорія здебільшого представлена через дихотомію жалю або героїзму, що вказує на дефіцит повноцінних, багатовимірних образів. Відсутність інклюзивного підходу залишається серйозною проблемою.

Представники ЛГБТ-спільноти були згадані 45% учасників. В останнє десятиліття спостерігається збільшення їхньої присутності у фільмах та серіалах, що можна трактувати як крок у напрямку більш інклюзивного медіапростору. Утім, низка сюжетів усе ще відтворює узагальнені або клішовані уявлення, які потребують критичного переосмислення.

Відповіді у категорії «Інше» (зокрема згадки про темношкірих персонажів і білих цисгендерних чоловіків) акцентують на двох важливих аспектах сучасної медіареpräзентації: з одного боку – на поступовому визнанні меншин як соціально значущих суб'єктів, з іншого – на збереженні домінантного «нормативного» образу, який часто залишається еталонним у масовій свідомості.

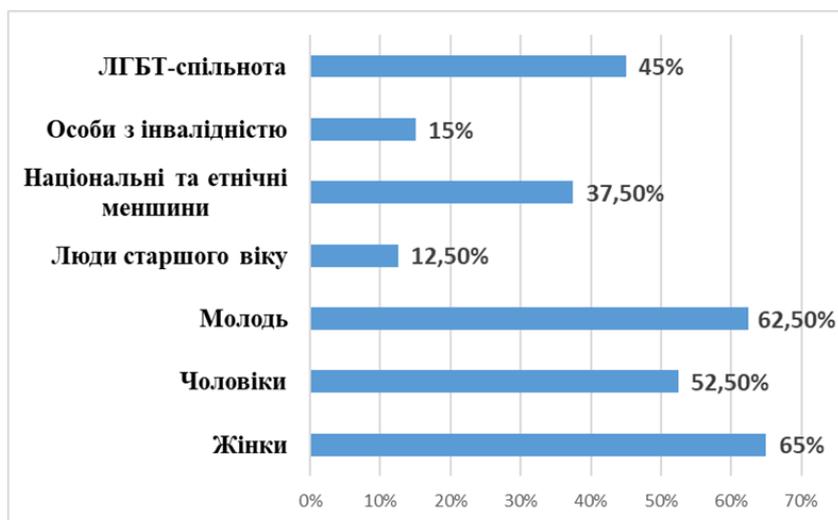


Рис 1. Відповіді респондентів на питання «Які соціальні групи, на вашу думку, найчастіше зображуються в медіа (фільмах, серіалах, новинах)?»

Джерело: сформовано автором

Згідно з результатами опитування, найбільш поширеними у медіапросторі є стереотипи, що стосуються поведінкових характеристик або звичних моделей дій представників різних соціальних груп. Цю відповідь обрало 35% респондентів. Зокрема, йдеться про поширені уявлення, що пов'язують представників етнічних меншин з агресивністю, жінок – з надмірною емоційністю, а осіб з інвалідністю – з пасивністю або браком амбіцій. Такі уніфіковані образи формують редуковане, а подекуди й спотворене сприйняття поведінки соціальних груп, що, своєю чергою, ускладнює побудову неупереджених міжособистісних відносин.

Другою за частотою згадуваності категорією стали стереотипи, пов'язані із сексуальною орієнтацією та гендерною ідентичністю, які відзначили 27,5% опитаних. Цей тип узагальнень охоплює як традиційні уявлення про гендерні ролі (наприклад, уявлення про активного чоловіка й пасивну жінку), так і спрощене, гіпертрофоване або комічне зображення представників ЛГБТК+ спільноти. Подібна репрезентація часто має маргіналізуючий характер і сприяє укоріненню соціальних упереджень та негативних стереотипів.

На третьому місці за рівнем згадуваності виявилися стереотипи, пов'язані з фізичною зовнішністю (15%), а також із професійною або соціальною приналежністю (також 15%). У першому випадку медіа часто відтворюють шаблонні уявлення, згідно з якими фізично привабливі особи асоціюються з успішністю, сексуальністю чи моральною нестабільністю, тоді як нетипова зовнішність (наприклад, татуювання або надмірна вага) – з негативними рисами. У другому випадку респонденти відзначали типові медійні наративи, що приписують людям з низьким матеріальним достатком лінощі або асоціюють їх зі злочинністю, водночас зображуючи осіб із високим соціально-економічним статусом як корумпованих або морально зіпсованих.

Найменш поширеними, за результатами опитування, виявилися стереотипи, пов'язані з інтелектуальними здібностями – їх згадали лише 5% респондентів. Це може вказувати як на низький рівень помітності даної категорії у медіа, так і на латентний характер подібних уявлень, які, як правило, не артикулюються відкрито, але можуть бути закладеними в контекст або сюжетну логіку медіапродуктів.



Рис. 2. Відповіді респондентів на питання «Які стереотипи, на вашу думку, найчастіше зустрічаються в медіа щодо певних соціальних груп?»

Джерело: сформовано автором

Одним із ключових аспектів дослідження було виявлення сприйняття респондентами наявності негативних образів соціальних груп у медіапросторі. Майже половина учасників опитування (47,5%) вказали на систематичну репрезентацію окремих соціальних груп у негативному контексті. Такий показник свідчить про високий рівень усвідомлення аудиторією проблеми медійної упередженості та повторюваності дискримінаційних наративів, що можуть формувати стійкі стереотипні уявлення у суспільстві.

Ще 35% респондентів обрали відповідь «іноді», що може свідчити про ситуативне або контекстуально зумовлене сприйняття подібних зображень. Така позиція потенційно відображає наявність критичного мислення, проте водночас може вказувати на часткову адаптацію до усталених стереотипів, які настільки інтегровані у зміст медіа, що часто не сприймаються як упереджені або дискримінаційні.

Невизначену позицію зайняли 10% опитаних, що може бути зумовлено як недостатньою сформованістю власної оцінки цього явища, так і складністю теми, яка вимагає глибшого осмислення. Найменший відсоток (7,5%) респондентів заперечив наявність негативних образів соціальних груп у медіа або вважає такі зображення несистематичними. Це може бути наслідком високого рівня довіри до медіа або ж свідчити про нечутливість до прихованих чи латентних форм стереотипізації, що залишаються поза полем критичного сприйняття через свою буденність і повторюваність.

Аналіз відповідей респондентів на запитання щодо впливу медіа на їхнє ставлення до соціальних груп дозволяє окреслити загальні тенденції щодо медіаспоживання, критичного мислення та рівня усвідомлення стереотипів у масовій культурі.

Близько половини учасників дослідження (47,5%) зазначили, що не дозволяють медіа впливати на їхнє ставлення до соціальних груп, оскільки намагаються формувати власну думку. Така позиція може бути свідченням розвинуеного рівня рефлексії, медіаграмотності та прагнення до об'єктивності. Водночас, 32,5% респондентів визнали, що їхнє ставлення може змінюватися залежно від контексту подачі інформації, що свідчить про часткову вразливість до впливу медіа-наративів. Ще 10% зазначили, що медіа істотно впливають на їхнє ставлення, що може вказувати на дефіцит критичного мислення чи схильність до емоційно зарядженого контенту. Ще 10% опитаних не звертають уваги на медійне зображення соціальних груп, що може бути наслідком байдужості до теми або браку усвідомлення потенційного впливу таких повідомлень.

Ставлення до медіа-стереотипів загалом виявилось амбівалентним: 35% респондентів намагаються критично осмислювати контент, тоді як така ж частка заявила, що стереотипи у медіа їх не турбують. Індиферентність у цьому контексті є не менш значущою, ніж критичність, оскільки звикання до шаблонних уявлень сприяє їх нормалізації. 17,5% вважають медійні стереотипи частиною реальності, що може відображати пасивне прийняття наявного стану речей. Лише 12,5% виявили чітке неприйняття таких стереотипів, що засвідчує наявність ціннісного конфлікту та високий рівень соціальної чутливості.

Щодо прямого впливу медіа-стереотипів на міжособистісне ставлення, 45% опитаних заперечують такий вплив, демонструючи здатність до збереження критичної дистанції. Водночас 30% визнають часткову змінюваність свого ставлення під впливом медіа, а 15% – прямо вказують на значний вплив медійних образів на їхні уявлення про соціальні групи. Ще 10% не змогли визначити власну позицію, що може свідчити про недостатню рефлексивність або складність в ідентифікації механізмів впливу.

На запитання про здатність медіа формувати упереджене ставлення до соціальних груп у суспільстві, 57,5% респондентів однозначно визнали такий вплив. Ще 35% погодилися з цим застереженням – залежно від специфіки медіа. Лише 2,5% вважають, що медіа лише відображають реальність, а не конструюють її, а 5% не змогли дати однозначної відповіді. Отже, понад 90% опитаних усвідомлюють потенціал медіа у формуванні соціальних упереджень, що підкреслює важливість розвитку критичного мислення та відповідальності медіа у процесі суспільної соціалізації.

На запитання про наявність у медіа негативних образів соціальних груп 47,5 % респондентів відповіли ствердно, що свідчить про усвідомлення медіаупередженості та повторюваних дискримінаційних наративів. Ще 35 % зазначили, що такі образи спостерігають «іноді», що вказує на контекстуальну варіативність сприйняття та часткову адаптацію до стереотипів. 10 % були невизначеними через складність феномену або відсутність позиції, а 7,5 % вважають, що негативні образи відсутні або не системні, що може свідчити про довіру до медіа або низьку чутливість до латентної стереотипізації.

Відповіді респондентів на запитання про потенційний внесок медіа у покращення взаєморозуміння й співпраці між соціальними групами засвідчують низку домінуючих ідей, що відображають критичне ставлення до сучасного інформаційного контенту та запит на гуманістично орієнтовані медіапрактики.

Найчастіше серед відповідей фігурує ідея необхідності репрезентації соціальної дійсності без спотворення чи стереотипізації. Респонденти наголошують на важливості демонстрації реальних історій представників різних соціальних груп, що дозволяє зменшити соціальну дистанцію та посилити емпатійне сприйняття «інших». Такі наративи, на думку учасників опитування, сприяють переосмисленню дихотомії «ми – вони» на користь бачення спільності людського досвіду, що включає прагнення, страхи, труднощі та надії.

Окрема категорія респондентів підкреслює потребу в розвитку діалогічного медіапростору, в якому представники різних соціальних груп не лише фігурували б як об'єкти зображення, а й мали б змогу висловлювати власну позицію. Пропонуються формати, що передбачають активну участь – інтерв'ю, ток-шоу, блоги, документальні проєкти, – як засоби підвищення суб'єктності маргіналізованих груп та їх видимості у публічному просторі.

Частина респондентів висловлює ідею не лише уникнення мови ворожнечі, але й акцентування позитивних прикладів міжгрупової співпраці та солідарності. Такі відповіді ґрунтуються на уявленні про медіа як потенційний інструмент не лише конфліктогенних, а й інтегративних процесів у суспільстві.

Помітною є також рефлексія щодо етичного виміру медіадіяльності. Респонденти вказують на втому від сенсаціоналізму, маніпуляцій і деструктивної риторики, що сприяють поляризації суспільства. Натомість артикулюється запит на відповідальну журналістику, орієнтовану на просування цінностей гідності, справедливості та соціальної єдності.

Водночас у частини учасників простежується скепсис або іронічне ставлення до ідеї трансформації медіаполя. Подібні репліки, що варіюються від песимістичних до жартівливих, можуть свідчити про втому від надмірного інформаційного навантаження або розчарування в здатності ЗМІ здійснювати позитивні соціальні зміни. Проте навіть ці позиції виявляють наявність критичного осмислення ролі медіа та включеність респондентів у дискурс навколо суспільно значущих проблем.

Висновки. Результати дослідження свідчать про значний вплив медіа-стереотипів на формування суспільних уявлень про різні соціальні групи, що, в свою чергу, впливає на міжособистісні та міжгрупові відносини. Майже половина респондентів визнає наявність упереджених та негативних образів у медіа, що часто призводить до посилення соціальної поляризації і конфліктів. Водночас, частина аудиторії демонструє високий рівень медіаграмотності, критичного мислення та свідомого ставлення до отримуваної інформації, що вказує на потенціал для протидії стереотипізації.

Перспективи дослідження полягають у розвитку ефективних медіа-стратегій і інструментів медіаграмотності для зниження впливу стереотипів та формування толерантності в суспільстві.

Список використаних джерел

1. Brown, R. *Prejudice: Its social psychology*. – 2nd ed. – Hoboken : Wiley, 2021. – 328 p.
2. Bulger, M., Davison, P. The promises, challenges, and futures of media literacy // *Journal of Media Literacy Education*. – 2018. – Vol. 10, № 1. – P. 1–21. <https://digitalcommons.uri.edu/jmle/vol10/iss1/1/>

3. Couldry, N., Hepp, A. The mediated construction of reality. – Cambridge : Polity Press, 2017. – 288 p. <https://download.e-bookshelf.de/download/0010/8804/28/L-G-0010880428-0026716188.pdf>
4. Dixon, T. L., Azocar, C. L., Casas, M. The portrayal of race and crime on television network news // *Journal of Broadcasting & Electronic Media*. – 2019. – Vol. 63, № 2. – P. 306–326. https://www.researchgate.net/publication/269520410_The_Changing_Misrepresentation_of_Race_and_Crime_on_Network_and_Cable_News
5. Eberl, J.-M., Meltzer, C. E., Heidenreich, T., Herrero, B., Lind, F. et al. The European media discourse on immigration and its effects: a literature review // *Annals of the International Communication Association*. – 2021. – Vol. 45, № 2. – P. 134–153. https://www.researchgate.net/publication/326272166_The_European_media_discourse_on_immigration_and_its_effects_a_literature_review
6. Hobbs, R. Media literacy in action: questioning the media. – Lanham : Rowman & Littlefield, 2021. – 368 p.
7. IREX, Media Development Foundation. Media research on hate speech and stereotypes regarding IDPs in Ukraine URL: <https://yednanniazaradyii.org.ua/en/publications/media-coverage-of-idps-research-stereotypes-and-handling-sensitive-topics/>
8. McGarty, C., Yzerbyt, V., Spears, R. Stereotypes as explanations: the formation of meaningful beliefs about social groups. – Cambridge : Cambridge University Press, 2020. – 270 p.
9. Van der Pas D. J., Aldering L. Gender differences in political media coverage: A meta-analysis // *Journal of Communication*. – 2020. – Vol. 70, № 1. – P. 114–143. – DOI: 10.1093/joc/jqz033
10. Субашкевич І. Р., Гринаш М. І. Вікові особливості інтернет-залежності // Габітус. Науковий журнал з соціології та психології. – 2021. – Вип. 22. – С. 179–184. – URL: <http://habitus.od.ua/journals/2021/22-2021/32.pdf>.

References

1. Brown, R. Prejudice: Its social psychology. – 2nd ed. – Hoboken : Wiley, 2021. – 328 p.
2. Bulger, M., Davison, P. The promises, challenges, and futures of media literacy // *Journal of Media Literacy Education*. – 2018. – Vol. 10, № 1. – P. 1–21. <https://digitalcommons.uri.edu/jmle/vol10/iss1/1/>
3. Couldry, N., Hepp, A. The mediated construction of reality. – Cambridge : Polity Press, 2017. – 288 p. <https://download.e-bookshelf.de/download/0010/8804/28/L-G-0010880428-0026716188.pdf>
4. Dixon, T. L., Azocar, C. L., Casas, M. The portrayal of race and crime on television network news // *Journal of Broadcasting & Electronic Media*. – 2019. – Vol. 63, № 2. – P. 306–326. https://www.researchgate.net/publication/269520410_The_Changing_Misrepresentation_of_Race_and_Crime_on_Network_and_Cable_News
5. Eberl, J.-M., Meltzer, C. E., Heidenreich, T., Herrero, B., Lind, F. et al. The European media discourse on immigration and its effects: a literature review // *Annals of the International Communication Association*. – 2021. – Vol. 45, № 2. – P. 134–153. https://www.researchgate.net/publication/326272166_The_European_media_discourse_on_immigration_and_its_effects_a_literature_review
6. Hobbs, R. Media literacy in action: questioning the media. – Lanham : Rowman & Littlefield, 2021. – 368 p.
7. IREX, Media Development Foundation. Media research on hate speech and stereotypes regarding IDPs in Ukraine URL: <https://yednanniazaradyii.org.ua/en/publications/media-coverage-of-idps-research-stereotypes-and-handling-sensitive-topics/>
8. McGarty, C., Yzerbyt, V., Spears, R. Stereotypes as explanations: the formation of meaningful beliefs about social groups. – Cambridge : Cambridge University Press, 2020. – 270 p.
9. Van der Pas D. J., Aldering L. Gender differences in political media coverage: A meta-analysis // *Journal of Communication*. – 2020. – Vol. 70, № 1. – P. 114–143. – DOI: 10.1093/joc/jqz033
10. Subashkevych I. R., Hrynash M. I. Vikovi osoblyvosti internet-zalezhnosti // *Habitus. Naukovyi zhurnal z sotsiologii ta psykholohii*. – 2021. – Vyp. 22. – S. 179–184. – URL: <http://habitus.od.ua/journals/2021/22-2021/32.pdf>.

УДК 159,942

Хамазюк Ольга Миколаївна

доктор філософії з освітніх, педагогічних наук

доцент кафедри іноземних мов

Національна академія Державної прикордонної служби України ім. Богдана Хмельницького, Україна

Khamaziuk Olha

PhD in Educational, Pedagogical Sciences

Associate Professor of Foreign Languages Department

Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, Ukraine

ORCID: 0000-0002-8545-9958

[https://doi.org/10.60022/3\(2\)-7-GF](https://doi.org/10.60022/3(2)-7-GF)

ПРИНЦИПИ ВИКЛАДАННЯ СЛОВАЦЬКОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ

PRINCIPLES OF TEACHING SLOVAK LANGUAGE FOR PROFESSIONAL PURPOSES

Анотація. У статті досліджено методичні принципи викладання словацької мови для майбутніх офіцерів-прикордонників. Зазначається, що така підготовка, яка здійснюється за професійним спрямуванням (LSP), є стратегічним імперативом для України, оскільки забезпечує ефективну комунікацію з іноземними партнерами та впливає на національну безпеку.

На основі аналізу потреб та досліджень у галузі LSP було визначено низку ключових принципів: принцип свідомості, принцип міцності засвоєння матеріалу та принцип посильності.

Особливу увагу приділено ситуативно-орієнтованому підходу, який є найефективнішим інструментом у підготовці офіцерів, що зміщує акцент з абстрактного вивчення правил на виконання реалістичних професійних завдань. Вона передбачає відпрацювання сценаріїв. Такий підхід допомагає розвивати і мовні навички, і професійні якості.

Критично важливою є інтеграція культурного контексту. Розуміння культурних норм, невербальної комунікації та дипломатичного протоколу є вирішальним для налагодження взаєморозуміння та ведення переговорів. Також запропоновано переглянути систему оцінювання, зосередившись на оцінюванні на основі виконання практичних завдань, а не на традиційних тестах. Методи, що базуються на сценаріях і портфоліо, дозволять об'єктивно оцінити здатність офіцерів застосовувати свої знання в умовах, наближених до реальних.

Результати аналізу чинної програми Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького підтверджують її відповідність принципам LSP. Водночас, виявлено значний потенціал для її вдосконалення, зокрема через збільшення частки кризових сценаріїв та поглиблення міжкультурної підготовки на заняттях. Запропоновані в статті рекомендації дозволять створити науково обґрунтовану та практично орієнтовану модель навчання, що підвищить якість підготовки кадрів і, як наслідок, зміцнить безпеку державного кордону України.

Ключові слова: мова за професійним спрямуванням, офіцери-прикордонники, ситуативно-орієнтований підхід, словацька мова, міжкультурна компетенція, іншомовне спілкування

Abstract. The article examines the methodological principles of teaching Slovak language to future border guard officers, which is carried out in accordance with the Language for Specific Purposes (LSP) approach. It is proved that such training is a strategic imperative for Ukraine, as it ensures effective communication with foreign partners and affects national security. An analysis of the current situation confirms that the border service has gone beyond traditional patrolling and requires close international cooperation, in particular with neighboring Slovakia.

Based on an analysis of needs and research in the field of LSP, a number of key principles have been identified: the principle of awareness, which forms internal motivation to learn; the principle of durability

of learning, which is achieved through the practical application of language; and the principle of feasibility, which requires careful selection of teaching materials. Particular attention is paid to the task-based approach (Task-Based Learning, TBL), which is the most effective tool in preparing officers for dynamic and stressful situations. This approach involves simulating real-life scenarios, such as document checks, conflict de-escalation, and joint patrols.

The importance of integrating cultural context for the development of intercultural competence, which is crucial for negotiating and establishing mutual understanding with foreign colleagues, is also explored. In addition, a modular training program has been proposed, which includes modules on basic and operational communication, situational and intercultural competence, as well as recommendations for revising the assessment system. Instead of traditional tests, assessment based on practical tasks and the use of portfolios is proposed.

The results of the analysis of the current program of the Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine confirm its compliance with the LSP principles. At the same time, significant potential for improvement has been identified, in particular through an increase in the proportion of crisis scenarios and the deepening of intercultural training. The recommendations proposed in the article will make it possible to create a more scientifically sound and practically oriented training model, which will improve the quality of personnel training and strengthen the security of Ukraine's state border.

Keywords: *language for professional purposes, border guard officers, situation-oriented approach, Slovak language, intercultural competence, foreign language communication*

Постановка проблеми. Наразі сучасна система вищої освіти України активно здійснює трансформацію, орієнтуючись на європейські цінності та досвід, зокрема на підвищення якості освіти й забезпечення належної підготовки майбутніх фахівців правоохоронної сфери. Цей процес є частиною ширшої інтеграції освітнього простору України в європейський, що робить актуальним запозичення інноваційних практик.

Професійно орієнтоване навчання іноземних мов (*англ.* Language for Specific Purposes, далі – LSP) виступає ключовим інструментом у цьому контексті. Його сутність полягає в інтеграції вивчення мови зі спеціалізованими дисциплінами, що дозволяє майбутнім спеціалістам використовувати здобуті знання у своїй професійній діяльності за допомогою іноземної мови. Це є особливо важливим для прикордонників, чия діяльність є невід’ємною частиною міжнародної взаємодії, так як роль фахівця з охорони кордону у сучасному світі значно розширилася, виходячи за межі традиційного патрулювання державних рубежів. Зокрема, прикордонне відомство наразі бере участь у різноманітних міжнародних проектах, здійснює боротьбу з тероризмом і транскордонною злочинністю, веде бойові дії у складі сил оборони України й інші види діяльності, що вимагають тісної співпраці з іноземними партнерами та місцевим населенням [1; 2]. Все це, у свою чергу, робить пряме та безперешкодне спілкування зі співробітниками суміжних правоохоронних відомств і громадянами країн Європи стратегічним активом нашої держави.

У контексті зовнішніх загроз український кордон із країнами Європейського союзу (далі – ЄС), зокрема зі Словаччиною, набуває ключового значення, адже це не просто адміністративна межа, а фронтова лінія захисту європейського та трансатлантичного простору. І офіцери, які несуть службу на цій ділянці кордону, є представниками України перед першою лінією ЄС. Їхня здатність чітко, недвозначно та професійно взаємодіяти зі словацькими колегами в реальному часі, розуміти специфічну термінологію та процедури, безпосередньо впливає на ефективність боротьби з транснаціональною злочинністю (контрабандою, нелегальною міграцією, кіберзагрозами й іншими викликами, які носять гібридний характер). Мовний бар’єр у цій сфері є не просто незручністю, а уразливістю в системі безпеки. Отож, це дослідження дозволить створити науково обґрунтовану, ефективну модель навчання, яка надасть змогу покращити якість підготовки кадрів і співпраці з ключовим партнером України по ЄС – Словаччиною – і, як результат, підвищити рівень захисту державного кордону України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості викладання іноземних мов за професійним спрямуванням для фахівців охорони кордонів детально висвітлені в міжнародній і вітчизняній науковій літературі. З українських вчених це питання розглядали В. Мичковська [3], Л. Романишина [4], Т. Щеголева [5], І. Кустовська [6], А. Балендр [7]. В іноземних джерелах питання мовної підготовки менш досліджували в останні роки. Європейські науковці звертались в основному до питань мовної підготовки правоохоронних сил і збройних сил [8], у тому числі стратегії мовної підготовки правоохоронців [9].

Метою статті є обґрунтування та розробка методичних принципів викладання словацької мови за професійним спрямуванням для майбутніх офіцерів-прикордонників, спрямованих на формування

у них спеціалізованої мовно-комунікативної компетенції, необхідної для ефективного виконання службових обов'язків на словацько-українському кордоні.

Виклад основного матеріалу. Навчання мовам для спеціальних цілей є підходом, що зосереджений на задоволенні «невідкладних і дуже специфічних потреб здобувачів вищої освіти, які використовують мову як інструмент у своїй освіті, підготовці чи роботі» [10]. На відміну від загальних мовних курсів або навчальних дисциплін, які зосереджені на широкому спектрі комунікативних ситуацій, LSP має на меті розвиток компетенції у вузькопрофільній галузі, наприклад, в юридичній або військовій сфері. Саме такий підхід ідеально підходить для підготовки прикордонників, оскільки він безпосередньо пов'язує результати навчання з їхніми майбутніми службовими обов'язками.

Для ефективною реалізації LSP необхідно керуватися низкою загальнодидактичних принципів, які адаптовані до специфіки іншомовної підготовки фахівців з охорони кордонів. По-перше, це *принцип свідомості*, що є основоположним в педагогіці, та передбачає, що навчальний процес повинен бути цілеспрямованим і свідомим, а матеріал занять має сприяти розвитку пізнавальних здібностей. Для майбутніх офіцерів це означає розуміння, чому конкретні терміни та комунікативні зразки є важливими для їхніх професійних обов'язків, що, своєю чергою, формує їхню внутрішню мотивацію до навчання. По-друге, *принцип міцності засвоєння матеріалу* є критичним для висококонтекстних, нестандартних (кризових) ситуацій. Міцність досягається не шляхом механічного запам'ятовування, а через багаторазове застосування мови для розв'язання реальних проблем. Нарешті, *принцип посильності* вимагає ретельного відбору навчального матеріалу та вправ, які відповідають рівню підготовки здобувачів вищої освіти. Це особливо актуально в умовах інтенсивного вивчення мови, де навчання відбувається з повним або частковим відривом від виконання службових обов'язків [11].

Центральним елементом будь-якої ефективною програми LSP є *детальний аналіз потреб*. Цей процес нерозривно пов'язаний з *дослідженням домену* – методикою, що дозволяє описати мову, яка використовується в конкретному реальному контексті, наприклад, у суді чи пункті пропуску через державний кордон. Важливо розуміти, що перехід від традиційних методів до сучасних у професійній підготовці не є випадковим. Сучасне військове та правоохоронне середовище стало значно складнішим, вимагаючи від персоналу відомств і служб взаємодії в різноманітних, нетрадиційних місцях і завданнях [1; 2]. Ця нова операційна реальність створює специфічні та високоартісні мовні потреби (наприклад, здатність до деескалації чи ведення переговорів), які не можуть бути задоволені застарілими, граматико-орієнтованими підходами. Отже, щоб створити ефективну навчальну програму, необхідно спочатку провести системний аналіз професійного «домену», щоб точно визначити, які мовні засоби та комунікативні моделі є необхідними. Результати цього аналізу безпосередньо формують зміст програми, роблячи її цілеспрямованою та практично ефективною.

Основним підходом до викладання словацької мови для офіцерів-прикордонників має стати *комунікативний підхід*, головна мета якого полягає у формуванні вміння використовувати мову в реальних ситуаціях для досягнення взаєморозуміння. Такий підхід різко контрастує з традиційними методами, які зосереджувалися на вивченні мови як абстрактної системи знань, а не як інструменту для спілкування. Навчальна програма Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (далі – НАДПСУ) вже частково відповідає цьому, оскільки її метою є підготовка офіцера, який володіє «іншомовною комунікативною компетенцією» для виконання своїх службових обов'язків [12]. Традиційні методи навчання, такі як *граматико-перекладний* або *аудіолінгвальний*, часто є недостатніми для лінгвістичних вимог сучасного військового середовища. Хоча вони закладають базові знання граматики та вимови, вони не готують персонал до динамічних ситуацій з високим рівнем стресу. У зв'язку з цим, найбільш ефективним інструментом є *ситуативно-орієнтований підхід* (англ. Task-Based Learning, далі – TBL), що вимагає від здобувачів вищої освіти виконання різноманітних інтерактивних завдань і зміщує акцент з вивчення граматичних правил на виконання майбутніх професійних завдань.

Переваги TBL для професійної підготовки є численними, оскільки він сприяє підвищенню операційної готовності та вільному володінню мовою, а також значно збільшує мотивацію здобувачів вищої освіти (далі – ЗВО), оскільки вони бачать прямий зв'язок між навчанням і майбутньою професійною діяльністю. Практичне застосування мовних навичок у реалістичних сценаріях покращує пам'ять і сприяє кращому засвоєнню. TBL допомагає розвивати такі ключові навички, як ясність, стислість і впевненість у спілкуванні в умовах, які імітують реальні.

Безпосередньою реалізацією TBL є ситуаційні вправи та рольові ігри. Це імітовані реальні ситуації, які змушують майбутніх офіцерів-прикордонників миттєво реагувати та використовувати іноземну мову в динамічному середовищі. Рекомендовані нами сценарії включають імітацію патрулювання державного кордону, виконання процедур прикордонного контролю у пункті пропуску чи деескалацію

конфліктних ситуацій.

Ключовим принципом при цьому, що часто недооцінюється, є *інтеграція культурного контексту*, що є невід'ємною частиною мови, так як без вивчення культури навчальний процес буде неповним і неточним. Для прикордонників це означає не тільки вивчення мови, а й розуміння культурних норм, що є вирішальним для налагодження взаєморозуміння, ведення переговорів в рамках міжнародних заходів тощо.

Професійна мова є функціональним різновидом стандартної мови, який має власну спеціалізовану термінологію та фразеологію. Ця мова не має власної унікальної граматики чи фонетики, але її спеціалізований лексикон є першочерговим для забезпечення порозуміння між колегами.

Аналіз словацької прикордонної термінології свідчить про наявність специфічних конструкцій і лексичних одиниць. Приклади включають двокомпонентні терміни, такі як *hraničná kontrola* (прикордонний контроль), *cestovný doklad* (паспортний документ), *nelegálna migrácia* (нелегальна міграція). Також зустрічаються трикомпонентні конструкції, наприклад, *integrované riadenie hraníc* (інтегроване управління кордонами). Поширеним способом утворення нової лексики є запозичення термінів з інших мов. Такі терміни та конструкції мають бути інтегровані в практичні сценарії, що базуються на реальному операційному та правовому контексті. Наприклад, спільні патрулювання з словацькими колегами потребують володіння процедурною мовою та фразами для налагодження контакту. Так само, розуміння правових норм перетину кордону є основою для розробки сценаріїв, що імітують ситуації з подорожуючими через державний кордон, які не мають належних документів або шукають тимчасовий захист.

Таблиця 1

Приклади використання слів у розмовних ситуаціях

Термін словацькою мовою	Переклад українською мовою	Тип комунікації	Сценарій для відпрацювання
<i>cestovný doklad</i>	Паспортний документ	Процедурна, офіційна	Перевірка документів у пункті пропуску; роз'яснення вимог до документів для подорожей
<i>hraničná kontrola</i>	Прикордонний контроль	Процедурна, службова	Розмова з колегою про порядок проведення контролю; обмін інформацією
<i>nelegálna migrácia</i>	Нелегальна міграція	Офіційна, спеціальна	Складання рапорту; обговорення ситуації з колегами
<i>dovidenia/ dovi</i>	До побачення	Загальна, ввічлива	Завершення розмови з мандрівником або колегою; дотримання культури прикордонного контролю
<i>chvilku, prosím</i>	Хвилинку, будь ласка	Побутова, службова	Звернення до особи з проханням зачекати під час перевірки документів або розмови

Джерело: складено автором

Здійснений нами аналіз існуючої програми «Словацька мова за професійним спрямуванням» в НАДПСУ показує, що її мета – підготовка майбутнього офіцера Державної прикордонної служби України, який здатний застосовувати під час виконання своїх службових обов'язків у пунктах пропуску через державний кордон України знання словацької мови, а саме відповідні комунікативні навички у рамках лінгвістичної, комунікативної та лінгвокраїнознавчої компетентностей [12] – відповідають принципам LSP. Особливо важливим є тісний зв'язок цієї дисципліни з іншими дисциплінами, такими як «Прикордонна служба» та «Прикордонний контроль», що свідчить про професійну орієнтацію та підтверджує стратегічний характер програми.

На основі вищезазначених принципів та аналізу контексту можемо розробити модульну навчальну програму, що базується на ситуативно-орієнтованому підході й яка включає саме ті модулі, які варто враховувати при створенні навчальних курсів/ дисциплін для майбутніх офіцерів-прикордонників.

Таблиця 2

Модульна навчальна програма

Модуль I: Базова та загальнопрофесійна комунікація	
Фокус:	Вивчення основної граматики та загального лексикону для повсякденних та професійних взаємодій. Мета – сформувати початкову впевненість і плавність мовлення.
Завдання:	Рольова гра «Знайомство з колегою», коротка самопрезентація, розмова про професійні обов'язки та робочий день.

Продовження таблиці 2

Модуль II: Оперативна та правова термінологія	
Фокус:	Опанування спеціалізованого лексику та фраз, пов'язаних з прикордонним контролем, документацією та процедурами.
Завдання:	Сценарій перевірки транспортного засобу, де офіцер повинен попросити пред'явити документи на транспортний засіб і вантаж, пояснити процедури та використовувати ключові терміни, такі як <i>cestovný doklad</i> та <i>technický preukaz</i> .
Модуль III: Ситуативна та тактична комунікація	
Фокус:	Робота з нестандартними (кризовими) ситуаціями. Це основа навчання за TBL [1].
Завдання:	Імітація ситуації, коли подорожуючий через державний кордон звертається з проханням про тимчасовий захист, сценарій деескалації напруги з особою, що відмовляється співпрацювати, чи проведення короткої наради/ брифінгу перед спільним патрулюванням.
Модуль IV: Міжкультурна компетенція	
Фокус:	Розуміння культурних норм, невербальної комунікації та дипломатичного протоколу для налагодження міжнародної співпраці.
Завдання:	Сценарій, що вимагає переговорів або вирішення проблеми зі словацьким колегою, імітація зустрічі з місцевими органами влади під час гуманітарної місії.
Модуль V: Самостійна робота та безперервна освіта	
Фокус:	Забезпечення принципу безперервності мовної підготовки.
Завдання:	Розробка особистого плану підтримки мовного рівня, використання ресурсів та інструментів для самооцінки.

Джерело: складено автором

При цьому рекомендовано, аби система оцінювання змістила фокус з традиційних тестів (що перевіряють знання) на методи, які оцінюють здатність ЗВО виконувати завдання в умовах, наближених до реальних (це ключова відмінність між навчанням, орієнтованим на знання, і навчанням, орієнтованим на навички). Рекомендовані методи оцінювання включають: оцінювання на основі сценаріїв: оцінка ефективності виконання ЗВО змодельованого завдання за допомогою критеріїв, що вимірюють плавність мовлення, точність, ясність та успішне виконання завдання; портфоліо: збірка робіт ЗВО, включаючи письмові рапорти про результати служби, розшифровані діалоги та рефлексивні звіти.

Навчальна програма НАДПСУ теж визнає важливість оцінювання, підкреслюючи здатність демонструвати знання, розуміння та застосування. Далі представлено аналіз, який показує, наскільки поточна програма відповідає сучасним принципам LSP [3].

Таблиця 3

Принципи LSP

Принципи LSP	Відповідність програми НАДПСУ	Доказ з навчальних матеріалів	Рекомендації щодо покращення
Аналіз потреб	Висока	Основне завдання – підготовка курсантів до використання словацької мови у службовій діяльності.	Провести більш деталізований аналіз конкретних комунікативних ситуацій на реальних ППР.
Ситуативно-орієнтований підхід (TBL)	Помірна	Програма включає практичні заняття, рольові ігри.	Збільшити частку сценаріїв, що імітують нестандартні (кризові) ситуації
Міжкультурна компетенція	Помірна	Метою є виховання культури іншомовного спілкування.	Інтегрувати більше матеріалів, що розкривають культурні особливості та невербальну комунікацію.
Оцінювання на основі виконання	Помірна	Передбачає перевірку знань, розуміння та застосування.	Доповнити традиційні тести оцінюванням на основі виконання практичних завдань у змодельованих ситуаціях.

Джерело: складено автором

Висновки. Забезпечення ефективної мовної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників, особливо щодо мов суміжних західноєвропейських країн, у тому числі й словацької мови, є не просто академічним завданням, а стратегічним імперативом для України. Це безпосередньо впливає на національну безпеку й ефективність міжнародної співпраці. Вивчення іноземної мови за професійним спрямуванням (LSP) виходить за рамки традиційного викладання граматики та лексики, оскільки зосереджується на практичних, ситуативно-орієнтованих завданнях, що безпосередньо пов'язані зі

службовими обов'язками.

Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, як ключовий заклад у підготовці цих фахівців, вже інтегрувала принципи LSP у свою навчальну програму зі словацької мови. Метою цієї програми є формування у майбутніх офіцерів здатності застосовувати знання словацької мови у пунктах пропуску та під час виконання своїх службових обов'язків. Проте, як показує аналіз, існує значний потенціал для її подальшого вдосконалення, особливо у сферах, які вимагають глибокої адаптації до динамічних і непередбачуваних умов прикордонної служби.

Одним із ключових аспектів, що потребують посиленої уваги, є впровадження ситуативно-орієнтованого підходу (Task-Based Learning, TBL). Це методологія, що зміщує акцент з абстрактного вивчення правил на виконання реалістичних професійних завдань. Для майбутніх офіцерів це означає не просто вивчення термінології, а відпрацювання сценаріїв, таких як перевірка документів, деескалація конфліктних (нестандартних) ситуацій і проведення спільних патрулювань зі словацькими колегами. Навіть якщо поточна програма включає рольові ігри, частка сценаріїв, що імітують кризові ситуації, має бути збільшена, так як застосування TBL допомагає розвивати не лише мовні навички ЗВО, а й такі важливі професійні якості, як ясність, стислість та впевненість у спілкуванні в умовах високого стресу.

Крім того, критично важливим є поглиблення міжкультурної компетенції. Прикордонна служба – сфера, де взаємодія з іноземними колегами та громадянами є повсякденною реальністю. Розуміння культурних норм, невербальної комунікації та дипломатичного протоколу є вирішальним для успішного налагодження взаєморозуміння та ведення переговорів. Отож, навчальна програма повинна інтегрувати більше матеріалів, що розкривають ці аспекти, щоб підготувати офіцерів до ефективної комунікації в різноманітних міжкультурних ситуаціях.

Нарешті, слід переглянути систему оцінювання, зосередившись на оцінюванні на основі виконання практичних завдань замість традиційних тестів. Методи, що базуються на сценаріях і портфоліо, дозволяють об'єктивно оцінити здатність офіцерів застосовувати свої знання та навички в умовах, наближених до реальних. Саме такий підхід забезпечує володіння випускниками не тільки теоретичними знаннями, але й їхню готовність до негайного й ефективного виконання своїх службових обов'язків на кордоні. Отже, інтеграція цих рекомендацій дозволить створити науково обґрунтовану та практично орієнтовану модель навчання, яка значно підвищить якість підготовки кадрів і, як наслідок, зміцнить безпеку державного кордону України.

Список використаних джерел

1. Mihaila Lica Gabriela, Negoescu Alina. The Importance of Task-Based Learning and Scenario-Driven Exercises in the Teaching of Military English. International conference «Knowledge-based organization» No. 31(2). 2025. P.181-185. DOI: 10.2478/kbo-2025-0066.
2. Керівники прикордонних відомств України та Словаччини обговорили прикордонне співробітництво та охорону кордону. URL: <https://surl.li/wgapow>.
3. Мичковська Ванда. Особливості викладання навчальної дисципліни «польська мова за професійним спрямуванням» у процесі підготовки майбутніх офіцерів-філологів. Актуальні питання у сучасній науці. Серія: Педагогіка, № 6(24). 2024. С.928-944. URL: <https://dspace.nadpsu.edu.ua/handle/123456789/4454>.
4. Романишина Людмила, Блощинський Ігор, Казакова Наталія. Сучасні методи навчання англійської мови курсантів вищих військових навчальних закладів України. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2020. С. 226-235. DOI: 10.24139/2312-5993/2020.10/226-235.
5. Щеголева Тетяна. Особливості викладання навчальної дисципліни «Практичний курс основної іноземної мови» курсантам першого року навчання. Молодь і ринок №6 (204). 2022. С.150-155. DOI: 10.24919/2308-4634.2022.265799.
6. Хамазюк Ольга, Кустовська Ірина. Застосування проєктної методики у викладанні іноземних мов. Вісник науки та освіти. Серія «Філологія», № 6 (36). 2025. С. 622-635. DOI: 10.52058/2786-6165-2025-6(36)-622-635.
7. A Balendr, O Komarnytska, O Islamova, O Khamaziuk, P Lusan, A Biliavets. Online learning facilitation in border guards' foreign language training. Laplage in Journal, № 7(2). 2021. P. 336-345. DOI: 10.24115/S2446-6220202172743p.336-345.
8. Lenka Nagyová, Jozef Matis. Language Training of Members of Dispositional Groups. Security Dimensions. International and National Studies. Issue No 45. 2023. P. 107-142. URL: <https://surl.li/bcnicq>.
9. Gabriella Ürmösné Simon, Judit Borszédi, Nóra Barnucz, Erna Uricska. The role of languages for law enforcement purposes in higher education: the introduction of the new foreign language strategy at the UPS, Hungary. Košická bezpečnostná revue. Vol. 12, No. 1 (2022), P. 112-121. URL: <https://surl.lu/xactel>.

10. Language for specific purposes. Wikipedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Language_for_specific_purposes.

11. Г. Євсєєва. Парадигма дидактичних принципів викладання у вищій школі в умовах дистанційної освіти. Матеріали III освітнього форуму академічної спільноти «Готуємо фахівців для відбудови України». С. 6-14.

12. Силабус навчальної дисципліни Фб 16.4 «Словацька мова за професійним спрямуванням». URL: <https://surl.li/rgqemb>

References

1. Lica Gabriela, M., & Alina, N. (2025). The Importance of Task-Based Learning and Scenario-Driven Exercises in the Teaching of Military English. *International Conference «Knowledge-based organization», 31(2)*, 181-185. doi: 10.2478/kbo-2025-0066 [in English]

2. Kerivnyky prykordonnykh vidomstv Ukrainy ta Slovachchyny obhovoryly prykordonne spivrobotnytstvo ta okhoronu kordonu. (n.d.). State Border Guard Service of Ukraine. Retrieved September 10, 2025. <https://surl.li/wgapow> [in Ukrainian]

3. Mychkovska, V. (2024). Osoblyvosti vykladannya navchalnoyi dystsypliny «polska mova za profesiynym spryamuvanniam» u protsesi pidhotovky maybutnih ofitseriv-filolohiv. *Aktualni pytannya u suchasniy nausti. Seriya: Pedahohika, 6(24)*, 928-944. Retrieved from <https://dspace.nadpsu.edu.ua/handle/123456789/4454> [in Ukrainian]

4. Romanyshyna, L., Bloschynskyi, I., & Kazakova, N. (2020). Suchasni metody navchannya anhliyskoi movy kursantiv vyshchikh viyskovykh navchalnykh zakladiv Ukrainy. *Pedahohichni nauky: teoriya, istoriya, innovatsiyni tekhnolohiyi, 226-235*. doi: 10.24139/2312-5993/2020.10/226-235 [in Ukrainian]

5. Schehilyeva, T. (2022). Osoblyvosti vykladannya navchalnoyi dystsypliny «Praktychnyi kurs osnovnoi inozemnoi movy» kursantam pershoho roku navchannya. *Molod i rynok, 6(204)*, 150-155. doi: 10.24919/2308-4634.2022.265799 [in Ukrainian]

6. Khamaziuk, O., & Kustovska, I. (2025). Zastosuvannya proyektnoi metodyky u vykladanni inozemnykh mov. *Visnyk nauky ta osvity. Seriya Filolohiya, 6(36)*, 622-635. doi: 10.52058/2786-6165-2025-6(36)-622-635 [in Ukrainian]

7. Balendr, A., Komarnytska, O., Islamova, O., Khamaziuk, O., Lusan, P., & Biliavets, A. (2021). Online learning facilitation in border guards' foreign language training. *Laplage in Journal, 7(2)*, 336-345. doi: 10.24115/S2446-6220202172743p.336-345 [in English]

8. Nagyová, L., & Matis, J. (2023). Language Training of Members of Dispositional Groups. *Security Dimensions. International and National Studies, (45)*, 107-142. Retrieved from <https://surl.li/bcnicq> [in English]

9. Ürmösné Simon, G., Borszéki, J., Barnucz, N., & Uricska, E. (2022). The role of languages for law enforcement purposes in higher education: the introduction of the new foreign language strategy at the UPS, Hungary. *Košická bezpečnostná revue, 12(1)*, 112-121. Retrieved from <https://surl.lu/xactel> [in English]

10. Wikipedia. (n.d.). *Language for specific purposes*. https://en.wikipedia.org/wiki/Language_for_specific_purposes [in English]

11. Yevsieieva, H. (2023). *Paradigma didaktichnyh pritsnipiv vykladannya u vyshchii shkoli v umovah dystantsiynoi osvity*. Materials III Educational Forum of the Academic Community: We are training specialists for the reconstruction of Ukraine. 6-14. [in Ukrainian]

12. Syllabus navchalnoi dystsypliny Fb 16.4 «Slovatska mova za profesiinym spryamuvanniam». (2024). Natsionalna akademiia Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy imeni Bohdana Khmelnytskoho. <https://surl.li/rgqemb> [in Ukrainian]

УДК 81'271:004.8

Розвод Еліна Вадимівна

кандидат філологічних наук, доцент

доцент кафедри іноземних мов природничо-математичних спеціальностей

Волинський національний університет імені Лесі Українки, Україна

Rozvod Elina

PhD in Linguistics, Associate Professor

Associate Professor of the Department of Foreign Languages for Natural Sciences and Mathematics

Lesya Ukrainka Volyn National University, Ukraine

ORCID: 0009-0000-3397-1688

[https://doi.org/10.60022/3\(2\)-8-GF](https://doi.org/10.60022/3(2)-8-GF)

МОВНА СВІДОМІСТЬ В ЕПОХУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ АСОЦІАТИВНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

LANGUAGE CONSCIOUSNESS IN THE AGE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE: A PSYCHOLINGUISTIC ASPECT OF THE ASSOCIATIVE EXPERIMENT

Анотація. У статті досліджено феномен мовної свідомості в умовах розвитку штучного інтелекту, який докорінно змінює способи пізнання, мислення та комунікації мовної особистості в умовах цифровізації. Під впливом інтелектуальних технологій відбувається переосмислення когнітивної природи мови, механізмів формування смислів і ролі емоційно-ціннісних чинників у процесі мовлення. Актуальність дослідження визначено необхідністю теоретичного й емпіричного вивчення трансформаційних процесів мовної свідомості в умовах цифрової реальності, коли людина все частіше перебуває у комунікативній взаємодії з інтелектуальними системами.

Виявлено психолінгвістичні особливості мовної свідомості людини у процесі взаємодії зі штучним інтелектом, а також проаналізовано когнітивні, емоційні та оцінювальні компоненти свідомості й окреслено межі подібності між людським і машинним мисленням. Встановлено методологічну основу дослідження – принципи когнітивної, експериментальної, прикладної лінгвістики та психолінгвістики, реалізовані через метод вільного асоціативного експерименту, проведеного серед студентів-психологів. Стимульний матеріал охоплював лексеми, пов'язані з поняттями людина, свідомість, розум, машина, емоція, межа, штучний інтелект.

У результаті дослідження виявлено чотири провідні психолінгвістичні кластери: гуманістичний, тривожно-захисний, технологічний і рефлексивний. Домінування гуманістичного кластера (понад 60%) свідчить про тенденцію збереження духовно-емоційної ідентичності у світі технологічних інновацій. Відображено суттєву різницю між афективно-ціннісною природою людського мислення та алгоритмічною логікою ШІ за допомогою порівняльного аналізу людських асоціацій із машинними реакціями. Автором запропоновано інтерпретаційну модель психолінгвістичної взаємодії людини та штучного інтелекту, у межах якої свідомість розглядається як динамічний, синергетичний простір когнітивних, емоційних і ціннісних процесів, що формують мовну, психологічну й культурну ідентичність особистості в умовах розвитку штучного інтелекту.

Ключові слова: мовна свідомість, психолінгвістика, штучний інтелект, асоціативний експеримент, когнітивні процеси, емоційно-ціннісна ідентичність, людино-машинна взаємодія.

Abstract. The article explores the phenomenon of language consciousness in the context of artificial intelligence development, which fundamentally transforms the ways of cognition, thinking, and communication of the linguistic personality in the digitalized world. Under the influence of intelligent technologies, the cognitive

nature of language, the mechanisms of meaning-making, and the role of emotional and value-based factors in speech are being reinterpreted. The relevance of the research is determined by the need for theoretical and empirical study of the transformational processes of language consciousness in digital reality, where humans increasingly find themselves in communicative interaction with intelligent systems.

The study identifies the psycholinguistic features of human language consciousness in the process of interaction with artificial intelligence, analyzes its cognitive, emotional, and evaluative components, and defines the boundaries of similarity between human and machine thinking. The methodological framework is based on the principles of cognitive, experimental, and applied linguistics and psycholinguistics, implemented through the method of a free associative experiment conducted among psychology students. The stimulus material included lexemes related to the concepts human, consciousness, mind, machine, emotion, boundary, artificial intelligence.

The research revealed four major psycholinguistic clusters: humanistic, anxiety-defensive, technological, and reflexive. The dominance of the humanistic cluster (over 60%) indicates the tendency to preserve spiritual and emotional identity in the world of technological innovations. A significant difference between the affective-value dimension of human thinking and the algorithmic logic of artificial intelligence has been identified through a comparative analysis of human associations and machine-generated reactions. The author proposes an interpretive model of psycholinguistic interaction between humans and artificial intelligence, within which consciousness is regarded as a dynamic, synergetic space of cognitive, emotional, and value-based processes that shape the linguistic, psychological, and cultural identity of the individual in the age of artificial intelligence.

Keywords: *language consciousness, psycholinguistics, artificial intelligence, associative experiment, cognitive processes, emotional-value identity, human-machine interaction.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку науки позначений активною інтеграцією гуманітарних і технологічних дисциплін. Одним із найдинамічніших напрямів цього міждисциплінарного поля є взаємодія психології, лінгвістики та штучного інтелекту (ШІ), у межах якої здійснюється пошук нових моделей опису мислення, мовлення та свідомості людини [1].

Мовна свідомість трактується як синергетична когнітивна система, у якій взаємодіють мовні, мисленнєві й культурні структури, формуючи динамічний простір людського пізнання [2].

Психолінгвістика, у свою чергу, забезпечує методологічний інструментарій для дослідження цих процесів, поєднуючи експериментально-психологічні методи з лінгвістичним аналізом [3; 4].

Українська психолінгвістична школа представлена працями Л. О. Калмикової, О. О. Селіванової, Н. В. Харченко, які досліджують закономірності формування та функціонування мовної свідомості, психолінгвістичні механізми сприймання та осмислення мовлення, а також взаємодію когнітивних та емоційних чинників у мовленнєвій діяльності. Наукові напрацювання цих авторок становлять теоретичне підґрунтя для подальшого емпіричного аналізу мовної свідомості [5;6;7].

Одним із ефективних методів емпіричного дослідження є асоціативний експеримент, що дає змогу простежити взаємозв'язок між мовними та мисленнєвими процесами [8]. Виокремлення та інтерпретація асоціативних зв'язків у свідомості людини становлять основу для моделювання структури ментального лексикону та виявлення когнітивних стратегій мовця. Такий підхід є особливо актуальним у сучасних психолінгвістичних студіях.

Розвиток технологій штучного інтелекту відкриває нові перспективи для аналізу мовного матеріалу та моделювання когнітивних процесів. Моделі глибинного машинного навчання — ChatGPT, BERT, Word2Vec — імітують закономірності людських асоціацій, формуючи штучні семантичні простори [9;10;11]. Як зазначає К. Меннінг, навіть найскладніші алгоритми не враховують емоційно-ціннісної складової комунікації [12]. У цьому контексті важливим науковим завданням є порівняння асоціативних реакцій людини та штучного інтелекту, що зумовлює мету проведеного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика мовної свідомості є однією з ключових у сучасній психолінгвістиці, що знайшло відображення у вітчизняних і зарубіжних наукових студіях.

У працях С. А. Жаботинської мовна свідомість визначається як когнітивна система, у якій поєднуються мова, мислення й культура; дослідниця акцентує на її синергетичній природі, що охоплює когнітивні, емоційні та соціокультурні чинники [14].

С. Де Дейн, М. Стейверс, Д. Тененбаум, Дж. Айтчісон, Д. Л. Нелсон, Р. В. Шваневелдт, Л. Р. Глейтман, М. Стелла трактують асоціативний експеримент як ключовий метод моделювання ментального лексикону та дослідження когнітивних механізмів мовлення [15;16;17;18].

В. Фромкін, Р. Родман і Н. Хайамс наголошують, що мова є не лише інструментом комунікації, а

й когнітивною моделлю світу, у якій відображено цінності, емоції та соціальний досвід людини [19].

Дослідження асоціативних процесів поєднує емпіричний підхід із когнітивно-емоційною інтерпретацією. Таким чином, попередні наукові розвідки створюють ґрунт для вивчення співвідношення людських і машинних асоціацій, що уможливило поєднання психолінгвістичних і комп'ютерно-лінгвістичних методів у межах єдиної когнітивної парадигми.

Мета статті. Дослідити та проаналізувати психолінгвістичні особливості асоціативних реакцій майбутніх психологів у порівнянні з результатами, отриманими від моделі штучного інтелекту ChatGPT-4, з подальшим виявленням когнітивних, емоційних і семантичних параметрів мовної свідомості людини та визначення потенціалу зазначеної моделі як інструмента психолінгвістичного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Центральним поняттям психолінгвістики є ментальний лексикон – внутрішня система збереження та актуалізації слів, побудована на асоціативних зв'язках. Як зазначає Дж. Айтчісон [17], ментальний лексикон функціонує за принципами семантичної близькості, емоційної релевантності та контекстної взаємодії. Метод асоціативного експерименту має виняткове значення, оскільки дає змогу реконструювати процеси активації вербальних зв'язків і виявити когнітивно-емоційні закономірності мовної свідомості [12].

Сучасні алгоритми обробки природної мови (Word2Vec, GloVe, BERT, ChatGPT) формують векторні простори, у яких слова репрезентуються як багатовимірні семантичні об'єкти, а відстань між ними відображає рівень семантичної подібності. Хоча моделі NLP ефективно відтворюють семантичні зв'язки, їхня робота залишається обмеженою логіко-обчислювальними параметрами, тоді як людська свідомість поєднує раціональні, емоційні та культурні складники [20].

Отже, у дослідженні мовної свідомості важливо враховувати не лише когнітивно-структурні, а й афективно-культурні чинники, що формують асоціативну поведінку людини.

Методологія дослідження ґрунтується на принципі синергійного поєднання експериментальних і когнітивних підходів, що забезпечує комплексне вивчення мовної свідомості як багатовимірного психолінгвістичного феномену.

Реалізація зазначених підходів потребувала добору відповідних методів дослідження, спрямованих на виявлення структурно-семантичних, когнітивних та емоційних аспектів асоціативних процесів.

До *теоретичних методів* належать:

- аналіз і систематизація психолінгвістичних, когнітивних і нейролінгвістичних праць, присвячених проблематиці мовної свідомості та асоціативних процесів;
- узагальнення результатів сучасних досліджень у сфері когнітивної лінгвістики й штучного інтелекту, що забезпечило формування концептуального підґрунтя експерименту.

Для *кількісного аналізу* отриманих результатів застосовано *метод обчислення коефіцієнта збігу (Similarity Coefficient)* між асоціативними полями учасників експерименту та результатами, згенерованими моделлю штучного інтелекту ChatGPT. Коефіцієнт розраховувався за формулою:

$$K = \frac{|A \cap B|}{\min(|A|, |B|)},$$

де $|A \cap B|$ – кількість спільних асоціацій у множинах реакцій людини (A) та ШІ (B). Для підвищення точності показників використовувався зважений варіант коефіцієнта, який враховував частотність реакцій у кожній групі.

Відсоткові показники емоційних реакцій розраховувалися за формулою:

$$P_i = \left(\frac{n_i}{N}\right) \times 100\%,$$

де n_i – кількість респондентів, які виявили певну реакцію, а N – загальна кількість учасників експерименту.

Для *якісного аналізу* експерименту використано семантичну та емоційно-оцінну інтерпретацію асоціативних реакцій.

Отримані результати узагальнено у вигляді таблиць та діаграм, що відображають розподіл асоціативних зв'язків за психолінгвістичними кластерами (гуманістичним, тривожно-захисним, технологічним, рефлексивним).

Для емпіричного підтвердження теоретичної моделі когнітивної та емоційно-ціннісної природи мовної свідомості в умовах розвитку штучного інтелекту було проведено асоціативний експеримент, спрямований на виявлення особливостей сприйняття феномену ШІ майбутніми психологами. Дослідження охоплювало два взаємопов'язані етапи — когнітивно-семантичний та емоційно-ціннісний, що дозволило простежити як раціонально-логічні, так і афективно-оцінні параметри

мовної свідомості людини у взаємодії з інтелектуальними системами. У дослідженні взяли участь 53 студенти психологічного факультету (Волинський національний університет імені Лесі Українки), які навчаються за спеціальністю 053 «Психологія» / С4 «Психологія» (освітні програми «Практична психологія» та «Психологія»).

Етап I. Когнітивно-семантичний рівень (англомовний експеримент).

Перший етап спрямовано на виявлення когнітивних структур і смислових зв'язків, пов'язаних із поняттями, що репрезентують сферу мислення, емоцій та інтелекту. Для цього було використано *метод вільного асоціативного експерименту*, у якому респондентам пропонувалося шість англійських слів-стимулів: *mind, emotion, sense, consciousness, intelligence, reflection*. Респонденти повинні були за 30–40 секунд записати перші три слова чи образи, що виникали на слово-стимул. Зібраний асоціативний матеріал було оброблено кількісно (за частотністю реакцій) та якісно (за семантичними полями).

Для порівняння до експерименту було залучено мовну систему ChatGPT-4, якій пропонували ті ж стимули. Модель генерувала по 3-5 асоціацій для кожного слова, що дало змогу провести порівняльний аналіз між людськими й машинними реакціями.

Таблиця 1

Порівняння асоціативних реакцій людини та моделі ChatGPT

Стимул / Stimulus	Найчастотніші реакції (люди) / Most Frequent Human Responses	Найчастотніші реакції (AI) / Most Frequent AI Responses	Коеф. збігу / Similarity Coefficient
mind	brain, thought, human	brain, thought, consciousness	0.82
emotion	love, feeling, sadness	feeling, passion, happiness	0.77
sense	feeling, logic, understanding	perception, awareness, logic	0.71
consciousness	awareness, mind, control	awareness, mind, self	0.85
intelligence	knowledge, smart, brain	knowledge, reasoning, data	0.68
reflection	mirror, thought, self	mirror, self, thinking	0.74

Джерело: складено автором

Як показують дані таблиці (табл. 1), у реакціях моделі ChatGPT-4 переважають когнітивно-раціональні зв'язки, тоді як у студентів – емоційно-ціннісні. Найвищі коефіцієнти збігу (0.74-0.85) спостерігаються у сферах когнітивної діяльності (*mind, consciousness*), тоді як нижчі (0.68-0.71) – у зонах, пов'язаних із емоційними станами та смисловими уявленнями (*emotion, sense*). Отримані результати свідчать, що штучний інтелект здатен відтворювати когнітивну логіку мислення, проте не імітує афективну компоненту свідомості людини.

Етап II. Емоційно-ціннісний рівень (україномовний експеримент).

Другий етап експерименту, проведений під назвою «Людина і машина (III): психологічні межі» – спрямований на дослідження емоційних реакцій, оцінних установок і психологічних меж у сприйнятті штучного інтелекту.

Респондентам пропонувалося сім стимулів: *людина і машина, межа, штучний інтелект, психологія, машина-партнер, машина-суперник, майбутнє взаємодії людини й машини*. На кожен стимул учасники протягом 30–40 секунд записували вільні асоціації, образи, почуття або короткі судження. Після основного завдання було запропоновано блок емоційно-оцінювальних запитань:

- Коли ви чуєте словосполучення «Людина і машина», які емоції у вас виникають?
- Як ви вважаєте, чи може машина мати «психологію» або «емоційний інтелект»?
- Уявіть, що ви звертаєтесь до AI-психолога. Які асоціації викликає у вас така ситуація?

Результати підрахунку відображено в узагальненій таблиці (табл. 2):

Таблиця 2

Емоційні реакції (стани) респондентів

Емоційна реакція / Emotional Reaction	Кількість респондентів / Number of Respondents	Відсоток (%) / Percentage (%)
Зацікавленість / Interest	27	50.94
Нейтральність / Neutrality	18	33.96
Довіра / Optimism	4	7.55
Тривога / Fear	4	7.55

Джерело: складено автором

Отримані результати засвідчили різномірний характер емоційно-оцінного ставлення респондентів. Половина учасників (50.94%) продемонструвала зацікавлення, що свідчить про позитивне сприйняття технологічного розвитку. Третина (33.96%) виявила нейтральність, а решта – розподілилася між позитивним (довіра, оптимізм) і тривожним (страх, недовіра) ставленням. Це підтверджує амбівалентність емоційного реагування на феномен штучного інтелекту.

Близько половини респондентів (49.06%) заперечують наявність у машині психологічних або емоційних якостей, третина (30.19%) не визначилася, і лише п'ята частина (20.75%) схильна вважати це можливим (табл. 3).

Таблиця 3

Сприйняття можливостей «психології» / «емоційного інтелекту» машини

Відповідь / Response	Кількість респондентів / Number of Respondents	Відсоток (%) / Percentage (%)
Ні / No	26	49.06
Важко сказати / Hard to Say	16	30.19
Так / Yes	11	20.75

Джерело: складено автором

Аналіз асоціативних полів дав змогу виокремити чотири ключові психолінгвістичні кластери, частотність яких представлено на діаграмі (рис. 1), що візуалізує результати експерименту «Людина і машина (III): психологічні межі».

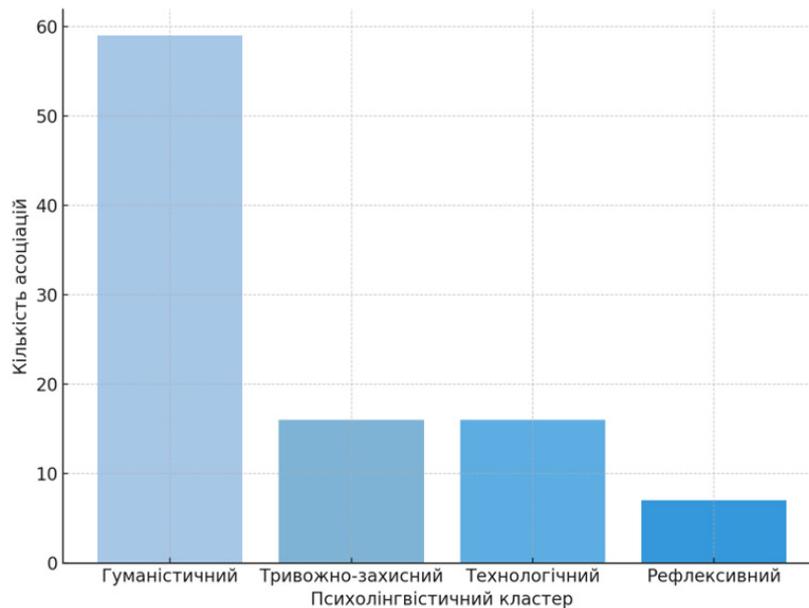


Рис. 1. Розподіл асоціацій за психолінгвістичними кластерами

Джерело: сформовано автором

Діаграма відображає перевагу гуманістичного кластера (понад 60 %), який утворює центральну зону моделі, тоді як тривожно-захисний, технологічний і рефлексивний кластери розміщені на периферії, демонструючи баланс між раціональним і емоційним вимірами мовної свідомості.

Висновки. Проведений асоціативний експеримент у двох взаємопов'язаних вимірах – когнітивно-семантичному та емоційно-ціннісному – дав змогу окреслити багатовимірну структуру мовної свідомості людини в контексті розвитку штучного інтелекту.

Результати експерименту засвідчили, що асоціативні реакції респондентів переважно ґрунтуються на семантичних зв'язках, проте значною мірою зберігають емоційне забарвлення. Домінування рефлексивно-метакогнітивних асоціацій (*mind, reflection, consciousness*) свідчить про високий рівень саморефлексії майбутніх психологів.

Порівняльний аналіз людських асоціацій із реакціями моделі ChatGPT-4 виявив значну когнітивну подібність у семантичних ядрах, однак емоційно-оцінні компоненти залишаються

специфічною характеристикою людської свідомості, що не підлягає алгоритмічному моделюванню. Машинні асоціації виявилися більш раціональними та статистично передбачуваними, тоді як людські – контекстуальними, варіативними й насиченими культурно-ціннісними конотаціями.

Таким чином, навіть за умов високої продуктивності сучасних моделей обробки природної мови, людська мовна свідомість зберігає унікальний емоційно-когнітивний простір, що визначає її відмінність від штучних систем.

Наукова новизна дослідження полягає у поєднанні психолінгвістичного експерименту з AI-аналізом, що дозволило окреслити межі когнітивної подібності між людиною та машиною.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості застосування запропонованої методики:

1. Для психолінгвістичної діагностики рівня розвитку мовної свідомості.
2. У професійній підготовці психологів з метою формування емпатійного мислення.
3. Під час моделювання навчальних платформ на основі асоціативних мереж, що сприяють розвитку критичного та креативного мислення.
4. Для удосконалення мовних моделей ШІ, здатних враховувати емоційні та культурні чинники мовлення.

Перспективи подальших досліджень убачаються у розширенні корпусу асоціативних даних із залученням різних вікових і професійних груп, у міжкультурному порівнянні результатів, а також у розробленні концепції «емоційно чутливого штучного інтелекту», здатного враховувати контекст і афективні параметри людської комунікації.

Список використаних джерел

1. Біскуб І. П., Розвод Е. В., Шуліка В. І. Синергетичні виміри сучасної лінгвістики : монографія [Текст]. Луцьк : Вежа-Друк, 2024. 332 с.
2. Жаботинська С. А. *Когнітивна лінгвістика та моделювання знань у мові*. Київ : ЛНУ, 2017. 312 с.
3. Field J. *Psycholinguistics: The Key Concepts*. London : Routledge, 2019. 286 p.
4. Fromkin V., Rodman R., Hyams N. *An Introduction to Language*. 11 ed. Boston : Cengage Learning, 2022. 624 p.
5. Kalmykova L. O. Psycholinguistic Peculiarities of Understanding the Grammatical Meaning of Phrases and Its Use in Speech of the Senior Preschool Children. *Psycholinguistics*. 2020. Vol. 19, No. 1. P. 84–98.
6. Селіванова О. О. *Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми*. Полтава : Довкілля-К, 2010. 712 с.
7. Kharchenko N. V., Mysan I. V. Psycholinguistic Study of the Speech of Older Preschool Children: Specific Features of Understanding the Figurative Meaning of Phrases and their Use in Spontaneous Speech. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series "Pedagogy and Psychology"*. 2021. Vol. 7(2). P. 25–37. DOI: [https://doi.org/10.52534/msu-pp.7\(2\).2021.25-37](https://doi.org/10.52534/msu-pp.7(2).2021.25-37)
8. Терехова Д. І. Психолінгвістичний аналіз асоціативних полів слова-стимулу «друг» за даними спрямованих асоціативних експериментів. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Філологія*. 2022. Т. 20, № 2. С. 85–91. DOI: <https://doi.org/10.32589/2311-0821.2.2017.120851>
9. OpenAI. ChatGPT (version 4). Large language model [Online] URL: <https://chat.openai.com/chat> (Accessed: 08.10.2025).
10. Devlin J., Chang M.-W., Lee K., Toutanova K. BERT: Pre-training of Deep Bidirectional Transformers for Language Understanding. 2019. URL: <https://arxiv.org/abs/1810.04805> (Accessed: 08.10.2025).
11. Mikolov T., Chen K., Corrado G., Dean J. Efficient Estimation of Word Representations in Vector Space. 2013. URL: <https://arxiv.org/abs/1301.3781> (Accessed: 08.10.2025).
12. Manning C. D. *Human Language Understanding and AI: Limits and Lessons*. Stanford : Stanford University, 2022. 256 p.
13. Bergen B. *How the Mind Shapes Language*. Oxford : Oxford University Press, 2023. 312 p.
14. Zhabotynska S. A. Emotive lexicon of the political narrative: Ukraine and the West in Chinese media. *Cognition, Communication, Discourse*. 2022. Issue 25. P. 89–118.
15. De Deyne S., Navarro D. J., Perfors A., Brysbaert M., Storms G. The “Small World of Words”: English word association norms for over 12 000 cue words. *Behavior Research Methods*. 2019. Vol. 51, No. 3. P. 987–1006. DOI: [10.3758/s13428-018-1115-7](https://doi.org/10.3758/s13428-018-1115-7)
16. Nelson D. L., McEvoy C. L., Schreiber T. A. *The University of South Florida Free Association*

- Norms. Gainesville : University of South Florida, 2004. [Dataset]. URL: <http://w3.usf.edu/FreeAssociation/>
17. Aitchison J. Words in the Mind: An Introduction to the Mental Lexicon. 4th ed. Oxford : Oxford University Press, 2012. 352 p.
18. Stella M. Forma mentis networks quantify crucial differences in STEM perception between scientists and the general public. Palgrave Communications. 2020. Vol. 6. Article 15. DOI: 10.1057/s41599-020-0398-0.
19. Fromkin V., Rodman R., Hyams N. An Introduction to Language. 11 ed. Boston : Cengage Learning, 2021. 624 p.
20. Bender E. M., Koller A. Climbing Towards NLU: On Meaning, Form, and Understanding in the Age of Data. In: Proceedings of the 58th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics (ACL). 2020. P. 5185–5198.

References

1. Biskub I. P., Rozvod E. V., Shulika V. I. Synerhetychni vymiry suchasnoi linhvistyky : monohrafia [Tekst]. Lutsk : Vezha-Druk, 2024. 332 s. (in Ukrainian).
2. Zhabotynska S. A. Kohnityvna linhvistyka ta modeliuvannia znan u movi. Kyiv : LNU, 2017. 312 s. (in Ukrainian).
3. Field J. Psycholinguistics: The Key Concepts. London : Routledge, 2019. 286 p. (in English).
4. Fromkin V., Rodman R., Hyams N. An Introduction to Language. 11 ed. Boston : Cengage Learning, 2022. 624 p. (in English).
5. Kalmykova L. O. Psycholinguistic Peculiarities of Understanding the Grammatical Meaning of Phrases and Its Use in Speech of the Senior Preschool Children. Psycholinguistics. 2020. Vol. 19, No. 1. P. 84–98. (in English).
6. Selivanova O. O. Suchasna linhvistyka: napriamy ta problemy. Poltava : Dovkillia-K, 2010. 712 s. (in Ukrainian).
7. Kharchenko N. V., Mysan I. V. Psycholinguistic Study of the Speech of Older Preschool Children: Specific Features of Understanding the Figurative Meaning of Phrases and their Use in Spontaneous Speech. Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series “Pedagogy and Psychology”. 2021. Vol. 7(2). P. 25–37. DOI: [https://doi.org/10.52534/msu-pp.7\(2\).2021.25-37](https://doi.org/10.52534/msu-pp.7(2).2021.25-37) (in English).
8. Terekhova D. I. Psykholinhvistychnyi analiz asotsiatyvnykh poliv slova-stymulu «druh» za danymy spriamovanykh asotsiatyvnykh eksperimentiv. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho linhvistychnoho universytetu. Serii: Filolohiia. 2022. T. 20, № 2. S. 85–91. DOI: <https://doi.org/10.32589/2311-0821.2.2017.120851/> (in Ukrainian).
9. OpenAI. ChatGPT (version 4). Large language model [Elektronnyi resurs] URL: <https://chat.openai.com/chat> (Accessed: 08.10.2025) (in English).
10. Devlin J., Chang M.-W., Lee K., Toutanova K. BERT: Pre-training of Deep Bidirectional Transformers for Language Understanding. 2019. (in English). URL: <https://arxiv.org/abs/1810.04805> (Accessed: 08.10.2025). (in English).
11. Mikolov T., Chen K., Corrado G., Dean J. Efficient Estimation of Word Representations in Vector Space. 2013. URL: <https://arxiv.org/abs/1301.3781> (Accessed: 08.10.2025). (in English).
12. Manning C. D. Human Language Understanding and AI: Limits and Lessons. Stanford : Stanford University, 2022. 256 p. (in English).
13. Bergen B. How the Mind Shapes Language. Oxford : Oxford University Press, 2023. 312 p. (in English).
14. Zhabotynska S. A. Emotive lexicon of the political narrative: Ukraine and the West in Chinese media. Cognition, Communication, Discourse. 2022. Issue 25. P. 89–118. (in English).
15. De Deyne S., Navarro D. J., Perfors A., Brysbaert M., Storms G. The “Small World of Words”: English word association norms for over 12 000 cue words. Behavior Research Methods. 2019. Vol. 51, No. 3. P. 987–1006. DOI: 10.3758/s13428-018-1115-7/ (in English).
16. Nelson D. L., McEvoy C. L., Schreiber T. A. The University of South Florida Free Association Norms. Gainesville : University of South Florida, 2004. [Dataset]. URL: <http://w3.usf.edu/FreeAssociation/> (in English).
17. Aitchison J. Words in the Mind: An Introduction to the Mental Lexicon. 4th ed. Oxford : Oxford University Press, 2012. 352 p. (in English).
18. Stella M. Forma mentis networks quantify crucial differences in STEM perception between scientists and the general public. Palgrave Communications. 2020. Vol. 6. Article 15. DOI: 10.1057/s41599-020-0398-0. (in English).
19. Fromkin V., Rodman R., Hyams N. An Introduction to Language. 11 ed. Boston : Cengage Learning,

2021. 624 p. (in English).

20. Bender E. M., Koller A. Climbing Towards NLU: On Meaning, Form, and Understanding in the Age of Data. In: Proceedings of the 58th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics (ACL). 2020. P. 5185–5198. (in English).

УДК 159.9:658.3

Савчук Віталій Олександрович

викладач кафедри військового лідерства
Військова академія (м. Одеса), Україна

Savchuk Vitalii

Lecturer at the Department of Military Leadership
Odessa Military Academy, Ukraine
ORCID ID: 0009-0007-6485-2869

Дунаєвська Тетяна Олександрівна

магістр психології, засновниця Академії КІТ, коуч міжнародного рівня
кафедра психології та особистісного зростання
Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди, Україна

Dunaievska Tetiana

Master of Psychology, Founder of KIT Academy, International Certified Coach
Department of Psychology and Personal Development
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ukraine
ORCID ID: 0009-0000-0303-8678

Поленкова Марина Володимирівна

доктор економічних наук, доцент, магістр психології
завідувачка кафедри психології
Національний університет «Чернігівська політехніка», Україна

Polenkova Maryna

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Master of Psychology
Head of the Department of Psychology
Chernihiv Polytechnic National University, Ukraine
ORCID ID: 0000-0003-1571-6792

[https://doi.org/10.60022/3\(2\)-9-GF](https://doi.org/10.60022/3(2)-9-GF)

ПСИХОЛОГІЯ ЛІДЕРА ТА КОМАНДОУТВОРЕННЯ

THE LEADER PSYCHOLOGY AND TEAM BUILDING

***Анотація.** Стаття присвячена дослідженню психологічних механізмів лідерства та процесів командоутворення в організаційних колективах. Історично концепції командоутворення формувалися ще в першій половині ХХ століття, коли досліджувалися вплив емоційних та соціальних чинників на поведінку людей у групах. Було встановлено, що ефективність спільної діяльності залежить не лише від матеріальних умов чи технічних факторів, а передусім від психологічного клімату, рівня довіри, підтримки колег і відчуття причетності до спільної справи. Згодом поняття групової згуртованості, соціальної ідентичності та емоційної підтримки стали ключовими у розумінні процесів командної взаємодії.*

У сучасних організаціях командоутворення розглядається як комплексний процес формування, розвитку та зміцнення міжособистісних і професійних зв'язків. Воно сприяє створенню емоційно безпечного середовища, уякомукоженчленкомандиусвідомлюєвласнузначущість, бере відповідальність за колективний результат і відчуває підтримку з боку лідера. Процес командоутворення стимулює креативність, розвиток критичного мислення, здатність до спільного вирішення проблем та ефективної взаємодії.

Психологія лідерства у цьому контексті виступає механізмом формування ціннісних орієнтирів, поведінкових моделей і мотиваційного потенціалу учасників команди. Лідер координує діяльність групи, створює умови для розвитку внутрішньої мотивації, відчуття причетності та взаємної підтримки. Стиль управління, який поєднує стратегічне бачення, емпатію, емоційну регуляцію та адаптивність, забезпечує стійкість колективу, підтримує інноваційність і підвищує ефективність командної роботи.

Таким чином, психологія лідерства та процеси командоутворення є взаємопов'язаними складовими організаційної ефективності. Лідер формує психологічні умови для взаємодії, а командоутворення реалізує ці умови на практиці, створюючи середовище довіри, мотивації та емоційного комфорту, що сприяє підвищенню продуктивності, згуртованості та стійкості команди.

Ключові слова: лідерство, психологія лідера, мотивація, командоутворення, групова динаміка, емоційний інтелект, соціальна взаємодія, корпоративна культура, довіра, ефективність команди, згуртованість, комунікація, управлінський стиль, командна взаємодія, професійний розвиток.

Abstract. The article discusses the psychological mechanisms of leadership and team-building processes in organizational collectives. The concepts of team-building were formed in the first half of the 20th century when researchers began to investigate the influence of emotional and social factors on human behavior in groups. It was discovered that collaborative activity is effective not only due to material conditions or technical factors but mainly because of the psychological climate, level of trust, peer support, and a feeling of belonging to a common cause. Later, group cohesion, social identity, and emotional support theoretical constructs became main perspectives under which process understandings of teamwork interactions could be described.

Modern organizations consider team-building as a sophisticated art of creating, nurturing, and enhancing interpersonal and professional relationships. It encourages the development of an emotional safety net whereby every member appreciates his or her worth, shares liability for common results, and support from the leader is felt. Creativity is realized through such a process of team building which also encourages critical thinking that helps in problem-solving collectively as well as good interpersonal interactions.

Here, it is through the psychology of leadership that value orientations, behavior models, and motivational potentials are set. The leader organizes work and sets preconditions for intrinsic motivation, feelings of home, and mutual support to come into existence. Strategic vision management style combined with empathy, emotional regulation, and adaptability makes a team resilient supports innovation and uplifts the general team effectiveness.

Leadership psychology and team-building processes provide an interdependence of organizational effectiveness. If the leader sets psychological conditions for interaction, team building will practically implement these conditions by establishing trust and motivation factors and emotional comfort in the environment. This will bring productivity, cohesion, and resilience to the team.

Keywords: leadership, leader psychology, motivation, team-building, group dynamics, emotional intelligence, social interaction, corporate culture, trust, team effectiveness, cohesion, communication, management style, team interaction, professional development.

Постановка проблеми. Постійні зміни внутрішнього та зовнішнього середовища функціонування і розвитку сучасних організацій висувують нові вимоги до технологій організаційного управління. В умовах зниження ефективності традиційних адміністративних методів управлінського впливу дедалі більшої актуальності набуває потреба у пошуку нових управлінських ресурсів та трансформації існуючих.

Одним із провідних ресурсів сучасного управління є лідерство, яке виступає центральним елементом процесу організаційного впливу та розвитку. Незважаючи на значну увагу науковців, багато аспектів лідерства, зокрема його психологічні основи, залишаються недостатньо дослідженими. Практичні керівники потребують конкретних знань щодо механізмів лідерського впливу на підлеглих, визначення компонентів, що піддаються свідомому управлінню, та способів підвищення ефективності лідерського каналу впливу.

Сучасна організаційна практика свідчить, що ефективне лідерство тісно пов'язане з процесом формування та функціонування команд. Питання командоутворення набуває особливої значущості в умовах, коли традиційні адміністративні методи мотивації виявляються недостатніми для досягнення організаційних цілей. Формування управлінських команд, які здатні до високопродуктивної співпраці, неможливе без системного розуміння процесів взаємодії членів команди та ролі лідера в цих процесах. Новий лідер може стати каталізатором змін у організації, що переживає кризу або стагнацію, надаючи нове життя колективу та сприяючи появі ефективних структур взаємодії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика психології лідерства та командоутворення посідає важливе місце у сучасному науковому дискурсі, оскільки від ефективності командної взаємодії та лідерської поведінки безпосередньо залежить рівень організаційної культури, продуктивності праці й психологічного благополуччя персоналу. У контексті цифрової

трансформації, динамічних соціально-економічних змін та підвищення ролі гуманістичних засад управління спостерігається зростання наукового інтересу до формування психологічно зрілих лідерів і високоефективних команд.

К. Баркова [1] розглядає командування як чільну складову побудови успішного корпоративного середовища, підкреслюючи значення когерентності між індивідуальними й груповими цілями, узгодженості ролей та міжособистісної довіри як детермінант ефективної управлінської взаємодії. Подібну позицію підтримує О. Голентовська [2], яка, проаналізувавши зарубіжний та вітчизняний досвід, акцентує на ролі лідера у створенні психологічно безпечного простору для командної співпраці, що забезпечує розвиток соціального капіталу колективу.

Фундаментальний внесок у розроблення психологічних основ командної взаємодії зробила В. Горбунова [3], котра у своїй монографії запропонувала ціннісно-рольовий підхід до формування команд, де провідну роль відіграє гармонізація індивідуальних і колективних цінностей. На думку авторки, саме через узгодження особистісних смислів членів групи формується стійка командна ідентичність.

У працях О. Долженкова та О. Саклюка [4] командування розглядається як інструмент підвищення ефективності управління в освітньому середовищі, що сприяє розвитку педагогічного лідерства, підвищенню внутрішньої мотивації та створенню сприятливого соціально-психологічного клімату в колективі. А. Іванова та С. Кучеренко [5] систематизують сучасні підходи до побудови команд у динамічних організаціях, наголошуючи на необхідності розвитку емоційного інтелекту, здатності до рефлексії та конструктивного управління конфліктами як головних компетентностей ефективного лідера.

У навчальному посібнику Н. Михаліцької та М. Яцик [6] «Лідерство та комунікації в організації» комплексно висвітлено типологію лідерських моделей, комунікативні стратегії та психологічні засади організаційної взаємодії, що визначають ефективність управлінських команд. Дослідження Л. Пастух [7] демонструє, що командування у сфері освіти набуває стратегічного значення в умовах реалізації Концепції «Нова українська школа», адже передбачає формування педагогічного лідерства, заснованого на партнерстві та взаємній підтримці.

Ж. Ремпель [10] досліджує соціально-психологічні аспекти командування в недержавних організаціях, акцентуючи на ролі організаційної культури, довіри та колективних цінностей як чинників стабільності та продуктивності команди. Психологічні моделі лідерства детально розглядає А. Черкаський [11], який виявляє взаємозв'язок між типами лідерської поведінки, структурними характеристиками управлінської команди та рівнем її мотиваційного потенціалу.

Особистісні детермінанти командного лідерства висвітлюють Я. Писаренко та І. Мартинюк [9], доводячи, що емпатія, соціальна перцепція, відповідальність та рефлексивність є базовими психологічними характеристиками ефективного лідера, який здатен забезпечити згуртованість та результативність групової діяльності.

Значний внесок у дослідження психологічних основ лідерства й командування зробили S. Melnyk, Z. Ravlinko, N. Petrukha, V. Shliakhetko, I. Berest, I. Varan та інші [12–15], які, попри публікацію в міжнародних наукових виданнях, репрезентують українську наукову школу. Їхні праці присвячено вивченню психологічних аспектів розвитку людського капіталу, безпеки персоналу та формування адаптивного лідерства в умовах кризових і воєнних ситуацій. Автори наголошують, що ефективне лідерство в умовах невизначеності спирається на адаптивність, стресостійкість, етичну відповідальність та комунікативну гнучкість, які визначають здатність команди зберігати цілісність і результативність навіть за екстремальних обставин.

Отже, сучасна наукова думка розглядає психологію лідерства та командування як міждисциплінарний напрям, що поєднує когнітивно-поведінкові, соціально-комунікативні та ціннісно-рольові підходи. Визначальними залишаються питання формування зрілого лідера нового типу – такого, що поєднує стратегічне бачення з емпатійним розумінням соціальної динаміки команди, здатного забезпечити психологічну стійкість, інноваційність і ефективність організаційної діяльності.

Отже, аналіз наукових джерел засвідчує, що сучасна психологія лідерства та командування ґрунтується на поєднанні ціннісно-рольових, когнітивно-поведінкових і комунікативних підходів, які забезпечують ефективність спільної діяльності, розвиток соціально відповідального лідера та формування зрілої організаційної культури. Водночас залишаються актуальними питання гармонізації індивідуальних і групових цілей, психологічного забезпечення лідерства у кризових ситуаціях та розвитку емоційного інтелекту як базової умови ефективного командного управління.

Мета статті – комплексне дослідження психологічних механізмів лідерства та процесів командування як взаємопов'язаних чинників підвищення ефективності діяльності організаційних колективів. Основна увага зосереджується на визначенні ролі психологічного клімату, емоційного

інтелекту, соціальної взаємодії та довіри у формуванні згуртованої команди. У дослідженні передбачається проаналізувати сучасні теоретичні підходи до лідерства, охарактеризувати типи управлінських стилів та визначити їх вплив на командну динаміку, а також узагальнити практичні аспекти розвитку командної взаємодії в умовах трансформаційного середовища.

Виклад основного матеріалу. Історичні передумови становлення феномена командоутворення сягають періоду між 1920-1930-ми роками у Сполучених Штатах Америки, коли відбувся інтенсивний розвиток соціальної та організаційної психології. Саме в цей час Е. Бернейз, аналізуючи вплив емоційних чинників на поведінку споживачів, започаткував психологічну інтерпретацію людської мотивації у контексті колективних процесів [11, с. 111]. Паралельно з ним Елтон Мейо зі своїми колегами реалізував низку експериментів на підприємстві Western Electric Company (так звані «Хоторнські дослідження»), які стали методологічним фундаментом сучасного розуміння групової динаміки та соціальної взаємодії у трудових колективах [16, р. 678].

Результати цих досліджень переконливо засвідчили, що найсуттєвішим чинником підвищення продуктивності праці є не лише технічні умови чи матеріальні стимули, а передусім психологічний клімат у колективі, відчуття причетності до спільної справи, підтримка колег і взаємна довіра. Відтак у науковий обіг увійшли поняття групова згуртованість, соціальна ідентичність, емоційна підтримка, які стали базовими у подальшому розвитку психології командоутворення.

Подальша еволюція теорії колективної взаємодії, за твердженням Л. Пастуха, припала на 1940-1950-ті роки, коли після Другої світової війни у США сформувалася потужна культура колективізму та патріотизму [7, с. 50-51]. Почуття національної єдності й солідарності трансформувалося у корпоративну філософію спільної відповідальності. Жінки, які масово долучилися до промислового виробництва, а чоловіки, які повернулися з фронту, стали частиною нового трудового етосу, заснованого на співпраці, взаємній підтримці та дисциплінованій роботі в команді.

У 1950-х роках А. В. Фейгенбаум сформулював концепцію Total Quality Control, згідно з якою якість продукції є результатом злагодженої діяльності всіх членів організації, а отже – кожен співробітник несе персональну відповідальність за кінцевий результат [2, с. 25]. Надалі ця ідея трансформувалася у концепцію Total Quality Management (TQM), що набула широкого поширення у 1970-х роках. Поступово усвідомлення ролі командної взаємодії у забезпеченні конкурентоспроможності підприємства стало провідним принципом корпоративного управління.

О. Долженков та О. Саклюк зазначають, що вже 1980-ті роки позначилися активним поширенням ідеї корпоративної культури як чинника стійкого розвитку організації. Командна робота почала розглядатися не лише як інструмент підвищення ефективності, а як цінність і стратегічний ресурс. У цей період розвиваються концепції організаційного розвитку, тимбілдингу та командного лідерства [4, с. 173]. Саме тоді закладаються основи сучасних програм з розвитку колективів, орієнтованих на інтеграцію особистісного потенціалу працівників і стратегічних цілей організації.

На початку XXI століття командоутворення набуває нового змісту завдяки впливу технологічних компаній, зокрема корпорації Google, яка впровадила модель асертивного командоутворення – системи, у якій кожен працівник має простір для самореалізації, ініціативи та творчого внеску у спільний результат [1, с. 195]. Цей підхід став еталоном для провідних світових компаній і сприяв формуванню парадигми гнучких, відкритих, інноваційних команд.

У процесі становлення сучасних підходів до командоутворення простежується послідовна еволюція від емпіричних спостережень за поведінкою працівників до розроблення системних моделей управління колективною взаємодією (табл. 1).

Таблиця 1

Хронологія й основні віхи розвитку командоутворення

Період	Події	Наслідки для психології лідерства та командоутворення
1920-1930-ті рр.	Початок емпіричних досліджень людської поведінки в організаціях; роботи з реклами (Е. Бернейз) і «хоторнські дослідження» (Western Electric).	Виявлення впливу групової ідентичності, підтримки й згуртованості на продуктивність; зміщення фокусу з техніки на соціальні чинники.
1940-1950-ті рр.	Повоєнна мобілізація, формування колективізованих моделей праці; початки контролю якості.	Підсилення ролі колективної відповідальності, підґрунтя для подальших менеджерських практик.
1960-1970-ті рр.	Розвиток концепцій Total Quality Control / TQM; популяризація ідей участі працівників у якості продукту.	Посилення культури відповідальності, формування уявлення про працівника як цінного члена команди.

Продовження таблиці 1

1980-ті рр.	Корпоративна культура і командна робота виходять на передній план; практики командування стають частиною HR-стратегії.	Систематизація підходів до командної взаємодії, акцент на ролі менеджерів-лідерів.
2000-ті рр.	Технологічні компанії (приклад: Google) популяризують прогресивні практики командування.	Поширення асертивних та інноваційних підходів до культури команди; конкурентні переваги через організаційну культуру.
Сучасність	Цифровізація, кризи, воєнні виклики; інтеграція людського капіталу, безпеки й цифрових компетентностей.	Потреба в адаптивному лідерстві, розвитку емоційного інтелекту, психологічній підтримці команд.

Джерело: складено авторами на основі [3, с. 23-25]

В українському соціально-економічному контексті процес адаптації західних моделей командування відбувався поступово. Як слушно вказує А. Іванова та С. Кучеренко, початково механічне перенесення західних практик сприймалося неоднозначно, однак із часом вітчизняні організації інтегрували елементи колективної взаємодії у власну систему менеджменту [5]. Сьогодні командування розглядається як одна з найперспективніших технологій управління персоналом, особливо у великих корпораціях із розгалуженою структурою підрозділів, де необхідно забезпечити єдність цілей, ефективну комунікацію та корпоративну ідентичність.

З психологічної точки зору командування – це не лише метод організаційного розвитку, а механізм формування соціально-психологічної єдності між учасниками колективу [18]. Його метою є створення емоційно безпечного середовища, у якому кожен працівник усвідомлює власну значущість, бере відповідальність за колективний результат і відчуває довіру до лідера.

Проблематика лідерства, у свою чергу, має давнє філософське й культурно-історичне підґрунтя. Ще античні мислителі – Сократ, Ксенофонт, Платон – розглядали феномен лідерства як рушійну силу суспільного розвитку, що визначає здатність народу до самоорганізації та державотворення [17]. Упродовж історії лідерство асоціювалося з винятковими особистісними якостями – мужністю, далекоглядністю, рішучістю та харизмою.

У сучасній психології лідерство трактується як процес впливу особистості на групу задля досягнення спільних цілей, що реалізується через систему міжособистісних відносин, соціальних ролей і комунікативних стратегій. Наукові підходи до аналізу цього феномену систематизовано в кількох теоретичних напрямках (рис. 1).

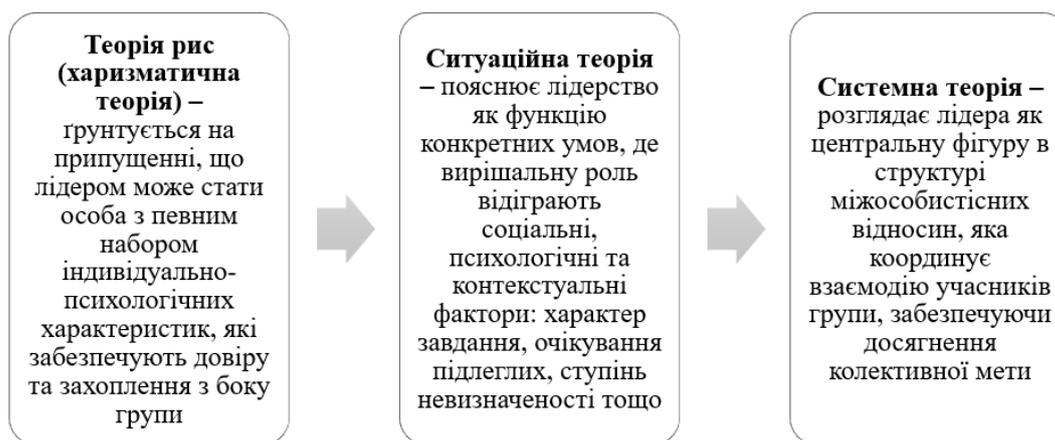


Рис. 1. Основні теорії розвитку психології лідерства

Джерело: складено авторами на основі [18]

Практичний вимір психології лідерства відображається у визначенні стилів управління, які характеризують спосіб впливу керівника на колектив. Серед них виокремлюють (рис. 2).



Рис. 2. Огляд стилів управління в психології лідерства
Джерело: складено авторами на основі [12, с. 45]

У сучасній психології управління та організаційної поведінки командоутворення розглядається як комплексний процес формування, розвитку та зміцнення міжособистісних і професійних зв'язків у колективі з метою підвищення ефективності спільної діяльності. Дослідження, зокрема зокрема О. Голентовська та О. Долженков вказують, що командна взаємодія безпосередньо впливає на продуктивність праці, рівень залученості персоналу, інноваційний потенціал і корпоративну культуру організації [2, с. 26; 4, с. 175].

Однією з основних переваг командоутворення є оптимізація комунікаційних процесів і налагодження ефективної співпраці між членами колективу. Налагоджена внутрішня комунікація сприяє усвідомленню спільних цілей, взаємній підтримці та узгодженості дій, що формує атмосферу довіри й відкритості. Коли працівники розуміють індивідуальні сильні та слабкі сторони своїх колег, вони здатні ефективніше розподіляти завдання, узгоджувати дії та досягати колективного результату [16, р. 240].

Важливим наслідком ефективного командоутворення виступає стимулювання креативності та підвищення продуктивності праці. Згуртований колектив створює сприятливе середовище для генерації нових ідей, пошуку нетривіальних рішень і вільного обміну думками. В умовах довіри та взаємоповаги активізується інтелектуальний потенціал кожного працівника, що виводить командну діяльність на якісно новий рівень. Командоутворювальні практики сприяють також розвитку критичного мислення, здатності до рефлексії та спільного розв'язання складних завдань.

Не менш значущим аспектом є формування навичок колективного вирішення проблем. У процесі групового обговорення («мозкового штурму») відбувається поєднання різних когнітивних стратегій, що дозволяє побачити ситуацію з різних кутів зору [2, с. 28]. Така взаємодія забезпечує не лише оперативне розв'язання робочих ситуацій, а й формує культуру колективного мислення та відповідальності.

До переваг командоутворення належить також підвищення рівня мотивації та залученості персоналу. Високий морально-психологічний клімат у колективі, заснований на довірі та взаємній підтримці, позитивно впливає на емоційний стан працівників, знижує рівень стресу й підвищує задоволеність працею. Мотивовані співробітники демонструють більшу готовність до ініціативи, що безпосередньо позначається на загальних показниках ефективності підприємства.

Крім того, процес командоутворення сприяє зміцненню лояльності співробітників і зменшенню рівня плинності кадрів. Коли працівники ідентифікують себе з командою, вони схильні проявляти більше відданості корпоративним цінностям і стратегічним цілям компанії [14, р. 2289].

Варто також підкреслити, що правильно організовані командні практики ведуть до зменшення рівня стресу та конфліктності у робочому середовищі. Усвідомлення своєї значущості та підтримка з боку колег сприяють формуванню психологічного комфорту, що, своєю чергою, забезпечує стійкість до емоційного вигорання. Завдяки спільним заходам колективного спрямування працівники отримують змогу краще розуміти одне одного, формуючи культуру толерантності та конструктивного діалогу.

Насамкінець, суттєвою перевагою є підвищення морального духу колективу. Високий рівень

довіри, взаємоповаги та спільної мети формує внутрішню згуртованість, що виступає запорукою стабільного розвитку команди навіть у кризових умовах.

Завдяки комплексному впровадженню командоутворювальних практик формується сильна корпоративна культура, яка ґрунтується на єдності цінностей, довірі та взаємній підтримці. Взаємодія поза межами суто робочих процесів – під час спільних заходів, тренінгів або проєктної діяльності – сприяє глибшому пізнанню колег і створенню неформальних каналів комунікації, що позитивно впливає на загальну ефективність організації [115, р. 631].

Розвиток командоутворення в корпоративному середовищі сприяє формуванню атмосфери довіри, взаємоповаги та синергії зусиль усіх членів колективу, що створює сприятливі умови для досягнення стратегічних цілей з максимальною ефективністю. Довіра дозволяє співробітникам впевнено взаємодіяти, обмінюватися інформацією та приймати спільні рішення, взаємоповага зменшує конфліктність і напруження, а синергія підвищує продуктивність командної роботи. Водночас стрес у колективі може виникати за умов невідповідності між внутрішніми ресурсами співробітників і зовнішніми вимогами організаційного середовища. Основними факторами стресу є високі робочі навантаження, невизначеність ролей, конфлікти між членами команди, недостатня підтримка з боку керівництва або колег, а також зміни в організаційній структурі чи завданнях. Навіть у командах із високим рівнем довіри та синергії стрес може посилюватися в періоди інтенсивної роботи або кризових ситуацій.

Згідно зі статистичними даними Великої Британії за 2024 рік, 86 % населення повідомляють про відчуття стресу принаймні раз на місяць, тоді як 11 % зазнають стресу щодня [20]. Аналогічні тенденції спостерігаються в Україні: за даними Київського міжнародного інституту соціології (КМІС), у 2024 році 87 % населення пережили хоча б одну стресову ситуацію протягом року, тоді як лише 10 % респондентів не стикалися з жодним стресом [21].

Варто зазначити, що взаємозв'язок між психологією лідерства та командоутворенням є системним і взаємозумовленим. Лідерство, за словами С. Прокодяничка, виступає психологічним механізмом, який формує ціннісні орієнтири, спрямованість і поведінкові моделі учасників групової взаємодії [10, с. 167]. Ефективний лідер не лише координує діяльність підлеглих, а й створює соціально-психологічні умови для розвитку внутрішньої мотивації, відчуття причетності та взаємної підтримки [12, с. 45]. У свою чергу, процес командоутворення є середовищем реалізації лідерського потенціалу, оскільки саме в командній динаміці проявляються якості лідера – емпатія, комунікативна компетентність, здатність до емоційного інтелектуального впливу, стратегічного бачення та адаптивності до змін.

У контексті сучасної психології лідерства важливим аспектом залишається тип управлінського стилю, який визначає динаміку команди, її мотиваційний потенціал і здатність до інновацій (табл. 2).

Таблиця 2

Стилі лідерства та їх вплив на динаміку команди

Стиль лідерства	Характеристика	Вплив на команду і можливі ризики
Авторитарний	Централізація влади; рішення приймає лідер; жорстка субординація.	Швидкість прийняття рішень; ризик демотивації, низької ініціативи та емоційного вигорання.
Демократичний	Делегування повноважень; врахування думки членів команди.	Підвищення залученості та творчості; потребує часу на узгодження, ефективний при високій компетентності членів.
Патерналістський	«Батьківська» опіка: турбота й захист з боку лідера; лояльність натомість.	Формує довіру; може пригнічувати автономію та ініціативу, створюючи залежність від лідера.
Амбіційний / орієнтований на результат	Високі вимоги, інтенсивний темп, чіткі цілі.	Сприяє досягненню результатів; ризик конфліктів, перевантаження й зниження задоволеності персоналу.
Адаптивний (сучасна рекомендація)	Поєднання стратегічного бачення, емпатії, емоційної регуляції та рефлексії.	Оптимальний для умов невизначеності; сприяє стійкості команди, збереженню продуктивності під тиском (рекомендовано у сучасних дослідженнях).

Джерело: складено авторами на основі [6, с. 58-60]

Як узагальнено у табл. 2, домінантні стилі лідерства (авторитарний, демократичний, патерналістський, амбіційний) мають різні наслідки для міжособистісної взаємодії та продуктивності. Авторитарний стиль забезпечує швидкість прийняття рішень, однак часто супроводжується демотивацією та емоційним вигоранням працівників. Демократичний і патерналістський підходи сприяють залученості й довірі, проте можуть знижувати оперативність або породжувати залежність

від лідера. Амбіційне лідерство орієнтоване на результат, але пов'язане з ризиком перевантаження персоналу. Найбільш ефективним у сучасних умовах визнається адаптивний стиль, що поєднує стратегічне бачення, емпатію, рефлексію та гнучкість у прийнятті рішень. Саме такий підхід забезпечує психологічну стійкість колективів, підтримує інноваційність та підвищує ефективність взаємодії в умовах невизначеності.

Отже, психологія лідерства і процеси командування є взаємопов'язаними та взаємозумовленими складовими організаційної ефективності: лідер формує психологічні умови (цінності, норми, комунікативні практики), які визначають рівень довіри, мотивації та емоційного комфорту в колективі, тоді як командування виступає процедурно орієнтованою платформою, через яку ці умови реалізуються на практиці, трансформуючись у підвищену креативність, продуктивність і стійкість організації.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз дозволяє стверджувати, що формування ефективної командної взаємодії має двовимірну природу: з одного боку, воно опирається на системні менеджерські практики та інституційні моделі (TQM, корпоративна культура, HR-ініціативи), з іншого – на психологічні механізми (групова ідентичність, емоційна підтримка, довіра), які визначають внутрішню мотивацію й поведінкові патерни членів колективу. Саме синергія цих вимірів створює передумови для сталого підвищення результативності, зниження конфліктності та збереження людського капіталу, що в умовах сучасних викликів (цифровізація, кризи, військові дії) набуває критичного значення.

Список використаних джерел

1. Баркова К. О. Командування як складова формування успішного корпоративного середовища. Український журнал прикладної економіки та техніки. 2023. Т. 8, № 4. С. 194–199. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2023-4-31> URL: https://ujae.org.ua/wp-content/uploads/2023/12/ujae_2023_r04_a31.pdf (дата звернення: 25.07.2025).
2. Голентовська О. С. Огляд зарубіжних та вітчизняних підходів до проблеми командування. Наука і освіта. 2014. № 5. С. 24–30. URL: https://eprints.zu.edu.ua/13535/1/Holentovska_2014.pdf (дата звернення: 25.07.2025).
3. Горбунова В. В. Психологія командування: ціннісно-рольовий підхід до формування та розвитку команд. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 380 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/9036/1/Монографія_фінал_до%20друку.pdf (дата звернення: 25.07.2025).
4. Долженков О. О., Саклюк О. О. Командування як метод управління колективом у закладі освіти. Інноваційна педагогіка. 2019. Вип. 10, т. 2. С. 171–176. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/inpred_2019_10\(2\)_40](http://nbuv.gov.ua/UJRN/inpred_2019_10(2)_40) (дата звернення: 25.07.2025).
5. Іванова А. В., Кучеренко С. М. Підходи до командування в сучасних організаціях. НК – НУЦЗУ. 2021. URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/19102/1/тези%20Кучеренко%20Іванова.pdf> (дата звернення: 25.07.2025).
6. Михаліцька Н. Я., Яцик М. Р. Лідерство та комунікації в організації: навчальний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2024. 512 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/8174/1/Лідерство%20та%20комунікації_print.pdf (дата звернення: 25.07.2025).
7. Пастух Л. В. Командування як важливий напрям управління закладами загальної середньої освіти в умовах реалізації Концепції «Нова українська школа». Актуальні проблеми психології. Т. 1, вип. 57. 2023. С. 50–58. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v1/i49/9.pdf> (дата звернення: 25.10.2025).
8. Петруха Н., Назуков О. Людський капітал у повоєнному відновленні енергетичної галузі. Облік і фінанси. 2024. № 2 (104). С. 140–149. DOI: [https://doi.org/10.33146/2307-9878-2024-2\(104\)-140-149](https://doi.org/10.33146/2307-9878-2024-2(104)-140-149) URL: <https://afj.org.ua/ua/article/1072/> (дата звернення: 25.07.2025).
9. Писаренко Я., Мартинюк І. Командне лідерство та його особистісні передумови у студентській групі. Humanitarian Studios: Pedagogics, Psychology, Philosophy. 2020. Vol. 11(1). С. 42–49. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewById/1076459> (дата звернення: 25.07.2025).
10. Прокодянич С. С. Психологія лідерства. Психологічні читання: зб. матеріалів ІХ наук.-практ. конф. молод. вчених (Харків, 1 груд. 2023 р.). У 2-х т. Харків: ХНУВС, 2023. Т. 1. С. 166–168. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/19689> (дата звернення: 25.07.2025).
11. Ремпель Ж. О. Соціально-психологічні аспекти командування в недержавній організації. Науковий вісник МНУ ім. В. О. Сухомлинського. Серія: Психологічні науки. 2015. № 2. С. 110–115. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdups_2015_2_20 (дата звернення: 25.07.2025).
12. Черкаський А. В. Психологічні моделі лідерства і керівництва в управлінській команді. Актуальні проблеми психології. 2020. Т. 1, вип. 49. С. 44–47. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v1/i49/9.pdf> (дата звернення: 25.07.2025).

13. Melnyk S., Chabaniuk O., Ravlinko Z., Petrukha N., Bodnariuk I. Formation of a security environment for personnel management of socio-economic systems before and during the war: Legal aspect. *Cuestiones Politicas*. 2023. Vol. 41 (78). P. 493–503. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4178.34> (дата звернення: 25.07.2025).

14. Melnyk S., Ravlinko Z., Petrukha N., Mokhonko G., Ohirko O. Project Management for Ensuring Sustainable Development of the SocioEconomic System: a Case of Integral Assessment. *Review of Economics and Finance*. 2023. Vol. 21, № 1. P. 2287–2296. DOI: <https://doi.org/10.55365/1923.x2023.21.245>. URL: <https://refpress.org/ref-vol21-a245/> (дата звернення: 25.07.2025).

15. Ravlinko Z., Petrukha N., Terebukh M., Berest I., Baran I. Formation of Digital Competencies of Personnel in the Context of Security Aspects of the Digital Economy. *International Journal of Computer Science and Network Security*. 2022. Vol. 22, No. 11. P. 628–634. DOI: <https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2022.22.11.89> URL: http://paper.ijcsns.org/07_book/202211/20221189.pdf (дата звернення: 25.07.2025).

16. Ravlinko Z., Shliakhetko V., Motorniuk U., Petrukha N., Pawera R. Formation, development and use of human capital: aspects of personnel security in a military conflict. *International Journal of Services, Economics and Management*. 2023. Vol. 14, № 4. P. 239–247. DOI: <https://doi.org/10.1504/IJSEM.2023.134125> (дата звернення: 25.07.2025).

17. Shliakhetko V., Petrukha N., Krupa V., Berest I., Baran I. Security issues in the formation and competition for human capital in the context of destabilisation of the European labour market. *International Journal of Services, Economics and Management*. 2024. Vol. 15, № 6. P. 677–695. DOI: <https://doi.org/10.1504/IJSEM.2024.10063835> (дата звернення: 25.07.2025).

18. Team Building Games, Training, Ideas and Tips. URL: https://www.depts.ttu.edu/provost/studentlife/Involvement/Leadership/documents/team_buildinggamesactivitiesideas.pdf (дата звернення: 25.07.2025).

19. What Is Team Building? URL: <https://gethirex.com/glossary/what-is-team-building-why-is-it-important> (дата звернення: 25.07.2025).

20. Workplace stress statistics in the UK in 2024. URL: <https://www.ciphr.com/infographics/workplace-stress-statistics> (дата звернення: 25.07.2025).

21. Almost 90% of Ukrainians experienced stress in 2024: what affected the population the most. URL: <https://unn.ua/en/news/almost-90percent-of-ukrainians-experienced-stress-in-2024-what-affected-the-population-the-most> (дата звернення: 25.07.2025).

Reference

1. Barkova, K.O. (2023) ‘Komandoformuvannia yak skladova formuvannia uspishnoho korporatyvnoho seredovyscha’ [Team building as a component of forming a successful corporate environment], *Ukrainian Journal of Applied Economics and Technology*, 8(4), pp. 194–199. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2023-4-31> Available at: https://ujae.org.ua/wp-content/uploads/2023/12/ujae_2023_r04_a31.pdf (Accessed: 25 July 2025).

2. Holentovska, O.S. (2014) ‘Ohliad zarubizhnykh ta vitchyznianskykh pidkhodiv do problemy komandoformuvannia’ [Overview of foreign and domestic approaches to the problem of team building], *Science and Education*, (5), pp. 24–30. Available at: https://eprints.zu.edu.ua/13535/1/Holentovska_2014.pdf (Accessed: 25 July 2025).

3. Horbunova, V.V. (2014) *Psykhologhiia komandoformuvannia: tsinnisno-rolyovyi pidkhid do formuvannia ta rozvytku komand* [Psychology of team building: a value-role approach to team formation and development]. Zhytomyr: ZhDU im. I. Franka. Available at: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/9036/1/Монографія_фінал_до%20друку.pdf (Accessed: 25 July 2025).

4. Dolzhenkov, O.O. and Sakliuk, O.O. (2019) ‘Komandoformuvannia yak metod upravlinnia kolektyvom u zakladi osvity’ [Team building as a management method in educational institutions], *Innovative Pedagogy*, 10(2), pp. 171–176. Available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/innped_2019_10\(2\)_40](http://nbuv.gov.ua/UJRN/innped_2019_10(2)_40) (Accessed: 25 July 2025).

5. Ivanova, A.V. and Kucherenko, S.M. (2021) ‘Pidkhody do komandoformuvannia v suchasnykh orhanizatsiiakh’ [Approaches to team building in modern organizations]. *NUCZU Research Papers*. Available at: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/19102/1/тези%20Кучеренко%20Іванова.pdf> (Accessed: 25 July 2025).

6. Mykhalitska, N.Ya. and Yatsyk, M.R. (2024) *Liderstvo ta komunikatsii v orhanizatsii: navchalnyi posibnyk* [Leadership and communication in an organization: a textbook]. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs. Available at: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/8174/1/Лідерство%20та%20комунікації_print.pdf (Accessed: 25 July 2025).

7. Pastukh, L.V. (2023) ‘Komandoformuvannia yak vazhlyvyi napriam upravlinnia zakladamy zahalnoi

serednoi osvity' [Team building as an important direction of management in secondary education institutions], *Current Problems of Psychology*, 1(57), pp. 50–58. Available at: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v1/i49/9.pdf> (Accessed: 25 July 2025).

8. Petrukha, N. and Nazukov, O. (2024) 'Liudskiy kapital u povoiennomu vidnovlenni enerhetychnoi haluzi' [Human capital in post-war recovery of the energy sector], *Accounting and Finance*, 2(104), pp. 140–149. DOI: [https://doi.org/10.33146/2307-9878-2024-2\(104\)-140-149](https://doi.org/10.33146/2307-9878-2024-2(104)-140-149). Available at: <https://afj.org.ua/ua/article/1072/> (Accessed: 25 July 2025).

9. Pysarenko, Ya. and Martyniuk, I. (2020) 'Komandne liderstvo ta yoho osobystisni peredumovy u studentskii hrupi' [Team leadership and its personal prerequisites in a student group], *Humanitarian Studios: Pedagogics, Psychology, Philosophy*, 11(1), pp. 42–49. Available at: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewById/1076459> (Accessed: 25 July 2025).

10. Prokodianchyk, S.S. (2023) 'Psykhologhiia liderstva' [Psychology of leadership], in *Proceedings of the IX Scientific and Practical Conference of Young Scientists "Psychological Readings"*, vol. 1, pp. 166–168. Kharkiv: KhNUIA. Available at: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/19689> (Accessed: 25 July 2025).

11. Rempel, Zh.O. (2015) 'Sotsialno-psykhologichni aspekty komandoformuvannia v nederzhavnii orhanizatsii' [Socio-psychological aspects of team building in non-governmental organizations], *Scientific Bulletin of MNU named after V.O. Sukhomlynskyi. Psychological Sciences Series*, (2), pp. 110–115. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdups_2015_2_20 (Accessed: 25 July 2025).

12. Cherkaskiy, A.V. (2020) 'Psykhologichni modeli liderstva i kerivnytstva v upravlinskiy komandi' [Psychological models of leadership and management in a managerial team], *Current Problems of Psychology*, 1(49), pp. 44–47. Available at: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v1/i49/9.pdf> (Accessed: 25 July 2025).

13. Melnyk, S., Chabaniuk, O., Ravlinko, Z., Petrukha, N. and Bodnariuk, I. (2023) 'Formation of a security environment for personnel management of socio-economic systems before and during the war: Legal aspect', *Cuestiones Politicas*, 41(78), pp. 493–503. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4178.34> (Accessed: 25 July 2025).

14. Melnyk, S., Ravlinko, Z., Petrukha, N., Mokhonko, G. and Ohirko, O. (2023) 'Project Management for Ensuring Sustainable Development of the Socio-Economic System: a Case of Integral Assessment', *Review of Economics and Finance*, 21(1), pp. 2287–2296. DOI: <https://doi.org/10.55365/1923.x2023.21.245>. Available at: <https://refpress.org/ref-vol21-a245/> (Accessed: 25 July 2025).

15. Ravlinko, Z., Petrukha, N., Terebukh, M., Berest, I. and Baran, I. (2022) 'Formation of Digital Competencies of Personnel in the Context of Security Aspects of the Digital Economy', *International Journal of Computer Science and Network Security*, 22(11), pp. 628–634. DOI: <https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2022.22.11.89>. Available at: http://paper.ijcsns.org/07_book/202211/20221189.pdf (Accessed: 25 July 2025).

16. Ravlinko, Z., Shliakhetko, V., Motorniuk, U., Petrukha, N. and Pawera, R. (2023) 'Formation, development and use of human capital: aspects of personnel security in a military conflict', *International Journal of Services, Economics and Management*, 14(4), pp. 239–247. DOI: <https://doi.org/10.1504/IJSEM.2023.134125> (Accessed: 25 July 2025).

17. Shliakhetko, V., Petrukha, N., Krupa, V., Berest, I. and Baran, I. (2024) 'Security issues in the formation and competition for human capital in the context of destabilisation of the European labour market', *International Journal of Services, Economics and Management*, 15(6), pp. 677–695. DOI: <https://doi.org/10.1504/IJSEM.2024.10063835> (Accessed: 25 July 2025).

18. Team Building Games, Training, Ideas and Tips (n.d.) Available at: https://www.depts.ttu.edu/provost/studentlife/Involvement/Leadership/documents/team_buildinggamesactivitiesideas.pdf (Accessed: 25 July 2025).

19. What Is Team Building? (n.d.) Available at: <https://gethirex.com/glossary/what-is-team-building-why-is-it-important> (Accessed: 25 July 2025).

20. Workplace Stress Statistics in the UK in 2024 (2024) Available at: <https://www.ciphr.com/infographics/workplace-stress-statistics> (Accessed: 25 October 2025).

21. Almost 90% of Ukrainians experienced stress in 2024: what affected the population the most (2024) Available at: <https://unn.ua/en/news/almost-90percent-of-ukrainians-experienced-stress-in-2024-what-affected-the-population-the-most> (Accessed: 25 July 2025).

УДК 37.01

Стасюк Василь Васильович

доктор психологічних наук, професор
Національний університет оборони, Україна

Stasiuk Vasyl

Doctor of Psychological Sciences, Professor
Professor of the Department of Military Psychology
National University of Defense of Ukraine, Ukraine
ORCID: 0000-0002-7943-8456

[https://doi.org/10.60022/3\(2\)-10-GF](https://doi.org/10.60022/3(2)-10-GF)

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ УХВАЛЕННЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ ОФІЦЕРАМИ В УМОВАХ ВОЄННИХ КОНФЛІКТІВ

CRITICAL THINKING AS A TOOL FOR MAKING MANAGEMENT DECISIONS BY OFFICERS IN MILITARY CONFLICT CONDITIONS

Анотація. У статті проаналізовано роль критичного мислення як інтелектуального інструменту в процесі ухвалення управлінських рішень офіцерами в умовах воєнних конфліктів. Визначено, що ефективність діяльності командирів безпосередньо залежить від здатності до раціонального аналізу, прогнозування наслідків і нейтралізації когнітивних спотворень у стресових ситуаціях. З'ясовано, що критичне мислення забезпечує когнітивну гнучкість, сприяє адекватному оцінюванню інформації, оптимальному вибору дій та підвищує стійкість до дезінформаційних впливів противника. Розглянуто провідні моделі ухвалення військових рішень (MDMP, RPD, OODA, PAIM), у межах яких охарактеризовано функції критичного мислення як метакогнітивного механізму, що регулює аналітичні, інтуїтивні та етичні процеси мислення.

Визначено, що офіцери з розвиненим критичним мисленням демонструють вищу ефективність у динамічному, невизначеному та інформаційно перевантаженому середовищі, що доведено результатами сучасних емпіричних досліджень. Доведено, що критичне мислення виступає не лише когнітивною здатністю, а й моральним орієнтиром, який формує готовність до прийняття етично виважених рішень відповідно до принципів міжнародного гуманітарного права. З'ясовано, що системна підготовка офіцерів потребує інтеграції курсів і практик, спрямованих на розвиток навичок аналізу, аргументації та рефлексії. Охарактеризовано міжнародний досвід упровадження програм НАТО з розвитку критичного мислення, які сприяють підвищенню інтелектуальної стійкості військових лідерів. Проаналізовано зв'язок між критичним мисленням і моделлю «mission command», що передбачає ініціативність і самостійність прийняття рішень. Сформовано висновки, що критичне мислення є ключовою складовою когнітивної готовності офіцера, визначає якість управлінських рішень, забезпечує стратегічну гнучкість, моральну стійкість і ефективність військового управління у XXI ст.

Ключові слова: критичне мислення, офіцер, управлінські рішення, воєнний конфлікт, когнітивна готовність, моральна стійкість, військове лідерство.

Abstract. The article analyzes the role of critical thinking as an intellectual tool in the process of making management decisions by officers in military conflicts. It is determined that the effectiveness of command activities directly depends on the ability to rationally analyze, predict consequences and neutralize cognitive distortions in stressful situations. It is found that critical thinking provides cognitive flexibility, contributes to adequate assessment of information, optimal choice of actions and increases resistance to disinformation

influences of the enemy. The leading models of military decision-making (MDMP, RPD, OODA, PAIM) are considered, within which the functions of critical thinking as a metacognitive mechanism that regulates analytical, intuitive and ethical processes of thinking are characterized. It is determined that officers with developed critical thinking demonstrate higher efficiency in a dynamic, uncertain and information-overloaded environment, which is proven by the results of modern empirical research. It is proven that critical thinking is not only a cognitive ability, but also a moral guideline that forms the readiness to make ethically balanced decisions in accordance with the principles of international humanitarian law. It is found that the systematic training of officers requires the integration of courses and practices aimed at developing the skills of analysis, argumentation and reflection. The international experience of implementing NATO programs for the development of critical thinking, which contribute to increasing the intellectual stability of military leaders, is characterized. The connection between critical thinking and the "mission command" model, which involves initiative and independent decision-making, is analyzed. The conclusions are drawn that critical thinking is a key component of an officer's cognitive readiness, determines the quality of management decisions, ensures strategic flexibility, moral stability and effectiveness of military management in the 21st century.

Keywords: *critical thinking, officer, management decisions, military conflict, cognitive readiness, moral stability, military leadership.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах ведення бойових дій, які характеризуються високим рівнем динаміки, невизначеності та інформаційного навантаження, особливої актуальності набуває питання підвищення ефективності ухвалення управлінських рішень офіцерським складом. Традиційні схеми прийняття рішень, що спираються на заздалегідь розроблені алгоритми дій, не завжди виявляються достатньо гнучкими для реагування на нестандартні ситуації, які виникають у зоні бойових дій. У цьому контексті критичне мислення розглядається як ключова когнітивна здатність, що дозволяє офіцерам оперативно аналізувати ситуацію, оцінювати ризики, розпізнавати інформаційні маніпуляції, формувати обґрунтовані висновки та приймати виважені рішення.

Попри зростаючу увагу до розвитку критичного мислення в освітньому просторі, зокрема у військових навчальних закладах, рівень його інтеграції в систему підготовки керівного складу Збройних Сил України ще не є достатнім. У науковому дискурсі відсутній системний аналіз впливу критичного мислення саме на процес прийняття управлінських рішень в екстремальних умовах бойових дій. Більше того, спостерігається розрив між теоретичними підходами до визначення сутності критичного мислення та його практичним застосуванням у командно-штабній діяльності офіцерів.

Таким чином, існує потреба у глибокому міждисциплінарному дослідженні ролі та функціонального потенціалу критичного мислення як інструменту, що забезпечує якісне управління військовими підрозділами в умовах воєнного конфлікту, з урахуванням психологічних, стратегічних, етичних та інформаційних аспектів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні воєнні конфлікти відбуваються у стратегічному середовищі, яке у військовій науці описується як VUCA-середовище (volatile, uncertain, complex, ambiguous), що суттєво трансформує когнітивні вимоги до командирів [14]. Дослідження Б. Р. Конкрайта, М. Е. Бекнера, А. М. Сіннотта свідчать про те, що бойові умови спричиняють фізіологічне та нейрокогнітивне виснаження, яке прямо впливає на якість ситуаційної оцінки та прийняття рішень [4, с. 1297].

У наукових працях Р. І. Климків, А. В. Кулматичський та М. С. Білобрин зазначено, що когнітивні викривлення, зумовлені бойовим стресом, збільшують ризик імпульсивних управлінських рішень, особливо за умов інформаційної невизначеності [7].

Психологічні механізми групового ухвалення рішень у військових підрозділах додатково ускладнюються феноменами конформізму та «groupthink», описаними І. Дженісом [6], де прагнення до збереження єдності пригнічує критичне обговорення альтернатив. Даний ризик підсилюється в операціях гібридного типу, де офіцери стикаються з дезінформацією, когнітивними атаками та маніпулятивними інформаційними потоками.

Попри суттєвий розвиток військової педагогіки НАТО та дослідження критичного мислення у військовій освіті, відсутні узагальнені моделі застосування критичного мислення як оперативного інструменту підтримки управлінського рішення в реальних бойових умовах. У дослідженнях NATO Innovation Hub [5] критичне мислення аналізується переважно як освітня компетенція, проте залишається відкритим питання щодо його використання у стресогенному середовищі, де домінують часовий дефіцит, бойове навантаження та когнітивний хаос.

Вітчизняні дослідження Д. Кисленко, В. Михайлов, наголошують, що офіцери оперативного

рівня здатні нейтралізувати інформаційні загрози лише за умов сформованої здатності до аналітичної рефлексії та критичного сумніву [1, с. 122]. Однак відсутні дослідження, які б системно окреслювали критичне мислення не як освітню навичку, а як фактор бойової стійкості та ефективності управлінського рішення.

Таким чином, актуальність дослідження полягає у визначенні ролі критичного мислення як когнітивно-психологічного механізму, що забезпечує якість управлінського рішення офіцерів в умовах високої невизначеності та інформаційного протистояння.

Мета статті – проаналізувати роль критичного мислення як інструменту в процесі ухвалення управлінських рішень офіцерами в умовах воєнних конфліктів.

Виклад основного матеріалу. Військовослужбовці, зокрема офіцери, під час воєнних конфліктів здійснюють професійну діяльність у вкрай стресогенному середовищі, де фізичні, психічні та когнітивні навантаження часто досягають граничних показників. Як зазначають Р. І. Климків, А. В. Кульматицький та М. С. Білобрин, бойовий стрес є постійним супутником військових операцій і зумовлює складні поведінкові, когнітивні та емоційні реакції особистості, інтенсивність і характер яких значною мірою залежать від індивідуально-психологічних особливостей військовослужбовця [7].

Здатність офіцера зберігати раціональність, холоднокровність і психологічну стабільність у бойовій обстановці безпосередньо пов'язана з рівнем розвитку таких особистісних характеристик, як емоційна саморегуляція, адаптивність, стресостійкість (*hardiness*) та мотиваційна готовність до виконання службових завдань [7]. Результати наукових досліджень підтверджують, що високий рівень резильєнтності, понижена тривожність і контрольована імпульсивність сприяють підвищенню ефективності прийняття рішень у стресових умовах. Однак, прояви емоційного виснаження, паніки чи когнітивного перевантаження призводять до звуження мислення, зниження якості оцінювання ситуації та ймовірних управлінських помилок [7].

Високий рівень невизначеності та інтенсивний інформаційний потік у зоні бойових дій часто зумовлюють необхідність оперативного прийняття рішень, коли командир вимушений покладатися не на тривалий логічний аналіз, а на інтуїтивні судження, що ґрунтуються на попередньому досвіді. У цьому контексті значної уваги набуває концепція OODA-петлі (*Observe–Orient–Decide–Act*), розроблена американським військовим теоретиком Джоном Бойдом, яка відображає циклічну природу процесу ухвалення рішення в умовах бойового зіткнення, коли командир послідовно проходить етапи спостереження, орієнтації, ухвалення рішення та дії, прагнучи випередити противника за швидкістю і точністю оцінки ситуації [12].

Хоча OODA-підхід був створений для аналізу повітряного бою, згодом він став універсальним методологічним принципом сучасного військового управління. Його ефективність безпосередньо залежить від здатності офіцера на етапі *Orientation* здійснювати критичне осмислення ситуації, зокрема коректно інтерпретувати отриману інформацію, відокремлювати достовірні відомості від хибних чи застарілих, своєчасно виявляти реальні загрози та потенційні можливості. Відсутність критичного аналізу на цій стадії призводить до спотвореного сприйняття обстановки й помилкових управлінських рішень на етапі *Decide*. Отже, критичне мислення є невід'ємним компонентом OODA-циклу та чинником, що визначає якість кожного етапу прийняття рішень у бойових умовах [12].

Під впливом екстремального бойового стресу суттєво погіршуються ключові когнітивні функції військовослужбовця, зокрема зменшується обсяг оперативної пам'яті, сповільнюється швидкість обробки інформації, зростає схильність до використання спрощених ментальних конструкцій і стереотипів. Згідно з експериментальними дослідженнями Н. М. Секела, М. Е. Бекнера, В. Р. Конкрайта, проведеним у змодельованих бойових умовах (48-годинне перебування без сну, обмежене харчування, інтенсивне фізичне навантаження), ефективність тактичного мислення військовослужбовців знижується в середньому на 1,7 % вже після двох діб стресового впливу; ця різниця є статистично достовірною ($p < 0,001$) [13].

У процесі дослідження також виявлено міжособистісні відмінності в адаптації до бойового стресу. Так, військовослужбовці з групи так званих «високо адаптивних» (*high adaptors*) демонстрували стабільну або навіть підвищену якість ухвалення рішень, незважаючи на несприятливі умови. Так, учасники вирізнялися вищою базовою фізичною витривалістю, високим рівнем резильєнтності, а також особистісними характеристиками, такими як екстраверсія й сумлінність. Натомість представники групи «низько адаптивних» (*low adaptors*), у яких якість рішень істотно погіршувалась, характеризувалися підвищеним рівнем нейротизму та нижчою загальною фізичною підготовкою [13].

Таким чином, результати дослідження підтверджують, що когнітивна готовність, психологічна витривалість і стресостійкість є не менш значущими чинниками ефективного функціонування особового складу, ніж рівень фізичної підготовки, що зумовлюють трансформацію сучасних підходів

до підготовки військовослужбовців, у межах яких дедалі більшого значення набувають програми розвитку когнітивної гнучкості, критичного мислення та психологічної стійкості. Зазначені програми розглядаються як необхідна умова підтримання високої якості управлінських рішень в умовах інтенсивного стресу та високої динаміки бойової обстановки.

У цьому контексті критичне мислення постає як своєрідний когнітивний «щит» офіцера, що не лише запобігає помилкам, а й забезпечує оптимальне вирішення управлінських завдань в умовах невизначеності. Його значення послідовно підкреслюється як практиками, так і представниками академічного середовища. Зокрема, у доктринальних настановах Об'єднаного комітету начальників штабів США (Joint Chiefs of Staff) наголошується на необхідності підготовки військових лідерів, здатних до інтелектуального домінування над противником. У документі *Developing Today's Joint Officers for Tomorrow's Ways of War* (2020 р.) особливо акцентовано, що «для досягнення інтелектуальної переваги над противником ми повинні готувати максимально професійно компетентних офіцерів, з розвиненим стратегічним та критичним мисленням» [8].

Це свідчить про те, що критичне мислення у сучасному військовому дискурсі розглядається нарівні з професіоналізмом та стратегічним мисленням, як одна з ключових характеристик компетентного офіцера, спроможного діяти в умовах складної, багатофакторної та швидкоплинної ситуації. У зв'язку з формування критичного мислення у майбутніх командирів набуває характеру пріоритетного завдання військової освіти та професійного розвитку.

З наукової точки зору, серед ключових компонентів критичного мислення дослідники виокремлюють аналіз, інтерпретацію інформації, оцінювання альтернатив, логічне обґрунтування позицій, формулювання запитань та побудову висновків. Як зазначає В. Надурак, ефективно оволодіння критичним мисленням передбачає наявність трьох основних компонентів, зокрема нормативного (засвоєння стандартів раціонального мислення, включно з логікою, статистикою та науковим методом), дескриптивного (розуміння реального функціонування мислення, зокрема знання про когнітивні упередження та евристики) і прескриптивного (оволодіння методами переходу від інтуїтивного мислення до раціонального) [2, с. 132].

Отже, військовослужбовець, який володіє критичним мисленням, повинен знати логічні принципи побудови аргументації, вміти виявляти типові помилки мислення (зокрема ефект підтвердження, груповий тиск тощо), а також систематично здійснювати ментальний самоконтроль і рефлексію з метою корекції когнітивних спотворень. Здатність до метакогнітивного дистанціювання, тобто до усвідомленого аналізу власних мисленнєвих процесів, виступає важливим чинником мінімізації ризику прийняття неадекватних управлінських рішень.

Критичне мислення тісно пов'язане з якістю управлінської діяльності в умовах невизначеності та інформаційної насиченості. Результати емпіричного дослідження Д. Кисленко та В. Михайлова, проведеного серед офіцерів оперативного рівня Збройних Сил України, засвідчують високу значущість критичного мислення в управлінській практиці. Так, 85% респондентів зазначили, що володіння відповідними навичками сприяє прийняттю ефективних рішень, тоді як 90% вказали на його роль у процесі стратегічного планування [1, с. 126].

Крім того, 95% опитаних офіцерів вважають критичне мислення необхідним інструментом для вирішення нестандартних тактичних і стратегічних завдань, що свідчить про його фундаментальну роль у забезпеченні адаптивності та оперативної гнучкості військових підрозділів. Особливої актуальності зазначені когнітивні навички набувають у процесі обробки розвідувальної інформації. При цьому, 78% командирів підкреслили важливість критичного аналізу даних для виявлення реальних загроз і можливостей у бойових умовах [1]. Відповідно, критичне мислення розглядається як ключова складова аналітичної компетентності офіцерів, що забезпечує здатність до ефективного функціонування в умовах інформаційної складності, високої динаміки ситуацій та необхідності ухвалення оперативно обґрунтованих рішень.

Критичне мислення має значущу роль не лише у прийнятті суто військово-тактичних рішень, а й у сфері морально-етичних орієнтирів, з якими стикається офіцерський склад під час бойових дій. В умовах війни часто виникають ситуації, що вимагають дотримання етичних норм, принципів міжнародного гуманітарного права та законів ведення війни навіть за наявності зовнішнього тиску, ризику або суперечливих наказів. У таких умовах моральна стійкість офіцера значною мірою зумовлена його здатністю критично осмислювати зміст отриманих наказів, оцінюючи їх на відповідність етичним і правовим критеріям.

Сучасні дослідження підтверджують наявність тісного зв'язку між критичним мисленням та здатністю до моральної рефлексії, а також опором моральним дилемам, що виникають у складних операційних контекстах. Зокрема, в межах оцінки навчального курсу з критичного мислення,

ініційованого Центром інновацій НАТО, було зазначено, що: «Critical Thinking (критичне мислення)... асоціюється з покращеним оперуванням інформацією, плануванням, навичками ухвалення рішень та моральною стійкістю» [5].

У зв'язку з цим, розвиток критичного мислення сприяє формуванню внутрішньої здатності офіцера до морально обґрунтованих дій навіть за наявності зовнішнього примусу або жорсткого оперативного середовища. Такий військовослужбовець здатен усвідомлено оцінювати етичні наслідки своїх дій, наприклад, потенційний вплив рішень на цивільне населення або відповідність запланованих дій принципам воєнного права, що своєю чергою, підвищує ймовірність того, що буде обрано рішення, яке поєднує досягнення оперативної мети з дотриманням засад гуманності.

Водночас недостатність критичної рефлексії може призводити до імпульсивних або надмірно жорстких рішень, які суперечать як моральним нормам, так і стратегічним інтересам..

Розвинене критичне мислення розглядається як один із фундаментальних компонентів сучасного військового лідерства. Ефективний командир у Збройних Силах це не лише носій дисциплінарної влади, а й інтелектуальний агент, здатний до адаптації, рефлексії та навчання в динамічному середовищі бойових дій. Як зауважував ще у XIX ст. генерал Вільям Батлер, «нація, яка проводить різку межу між воїном і мислителем, ризикує тим, що воюватимуть за неї дурні, а командуватимуть боягузи». Дана теза не втратила своєї актуальності в умовах сучасної гібридної війни. Сучасний офіцер має поєднувати риси аналітика і практичного виконавця, демонструючи здатність до стратегічного бачення, передбачення подальшого розвитку ситуації та знаходження нетривіальних рішень у нестандартних обставинах.

Критичне мислення, як інтегральна складова офіцерського мислення, забезпечує формування стратегічної перспективи, сприяє переосмисленню ситуацій і визначенню оптимальних варіантів дій. Командири, які сприяють розвитку аналітичного потенціалу своїх підлеглих, заохочують постановку запитань, формування альтернатив і відкрити дискусію, створюють у підрозділі культуру довіри, відкритості та навчання. Така організаційна культура сприяє оперативному виявленню та корекції помилок, що, у свою чергу, підвищує ефективність адаптації до змін оперативного середовища.

Концептуалізація цієї ідеї відображена у принципах «місійного командування» (mission command), які реалізуються у низці сучасних армій. Суть даного підходу полягає у визначенні командуванням загального наміру операції з одночасним делегуванням свободи тактичного маневру молодшим командирам та вимагає від офіцерів високого рівня критичного мислення, оскільки прийняття рішень відбувається на основі самостійної оцінки обстановки та узгодження дій із заданим стратегічним вектором. Практичний досвід підтверджує, що підготовлені командири тактичного рівня, які володіють критичним і креативним мисленням, здатні ефективно діяти в умовах обмеженої інформації та без докладних інструкцій згори.

У цьому контексті набуває значущості концепція «стратегічного капрала» (С. Krulak), яка акцентує увагу на тому, що рішення, прийняті навіть найнижчим командним рівнем, можуть мати стратегічні наслідки, що відповідно, зумовлює підвищені вимоги до інтелектуальної підготовки, професійної зрілості та когнітивних навичок молодших командирів.

Водночас авторитарна модель управління, яка передбачає придушення ініціативи, критичних зауважень або сумнівів у правильності наказів, може негативно впливати на якість управлінських рішень. За відсутності відкритого обговорення та зворотного зв'язку підвищується ризик виникнення групового мислення (groupthink) – явища, коли у надмірно згуртованих колективах під тиском лідера відбувається витіснення критичного аналізу та ігнорування альтернатив [6]. Ефективний командир має усвідомлено протидіяти цьому феномену, заохочуючи критичну аргументацію, рольові дискусії («адвокат диявола»), моделювання різних сценаріїв та аналіз помилок попередніх рішень, що сприяє підвищенню обґрунтованості управлінських рішень і оперативного планування.

Водночас критичне мислення жодним чином не заперечує принципи військової ієрархії та дисципліни. Його функція полягає у підвищенні якості рішень, що ухвалюються в межах встановленої вертикалі управління. Офіцер, перед тим як виконати або віддати наказ, має здійснити внутрішню перевірку його логічної цілісності, відповідності фактичній інформації, стратегічним цілям операції та ціннісним орієнтирам армії. За необхідності ініціювати уточнення або звернути увагу на потенційні ризики. Навіть в умовах, що вимагають негайного реагування, попереднє формування критичного мислення забезпечує вищу якість і швидкість прийняття обґрунтованих рішень.

Усвідомлюючи ключову роль критичного мислення у військовому управлінні, збройні сили багатьох країн здійснюють цілеспрямовані кроки щодо модернізації системи професійної військової освіти (Professional Military Education, PME). Зміст сучасної військової підготовки дедалі більше орієнтується не лише на засвоєння фактологічних знань, але й на розвиток когнітивних навичок вищого порядку, зокрема аналізу, синтезу, творчості, стратегічного бачення та прийняття рішень в

умовах невизначеності.

Одним із прикладів такої трансформації є розробка НАТО спеціального курсу з розвитку критичного мислення, спрямованого на посилення здатності військовослужбовців ефективно оперувати інформацією, формулювати обґрунтовані рішення та підтримувати моральну стійкість у складних ситуаціях [5].

Дослідники Ф. Ібрагім, А. Ернст, Д. Цанер підкреслюють, що ці навички є такими, що піддаються розвитку, за умови цілеспрямованого та методично обґрунтованого навчання [5]. Сформований висновок спростовує поширене уявлення про критичне мислення як про вроджену якість обмеженої кількості осіб. Навпаки, воно розглядається як універсальна когнітивна компетентність, що має бути сформована у всього особового складу.

Сучасні військові академії та коледжі активно впроваджують дидактичні підходи, спрямовані на стимулювання критичного мислення у курсантів та офіцерів-слухачів. Серед найефективніших методик слід відзначити: аналіз кейсів військово-історичних подій з акцентом на помилки й досягнення командирів минулого; проведення стратегічних ігор і симуляцій, що моделюють кризові ситуації з необхідністю самостійного прийняття рішень; методику *after-action review*, яка передбачає постопераційний аналіз навчальних боїв з виявленням правильності та обґрунтованості рішень. Крім того, використовується концепція *Red Teaming*, коли спеціалізовані аналітичні групи моделюють дії противника з метою виявлення вразливих місць в оперативних планах. У Збройних Силах США даний підхід активно застосовується як один із ключових інструментів «робастного прийняття рішень» (*robust decision-making*).

У зв'язку з цим змінюється і педагогічна парадигма у військових навчальних закладах, оскільки викладачі дедалі більше відмовляються від домінування лекційно-репродуктивних форм, надаючи перевагу активним методам, що залучають слухачів до когнітивної діяльності. До яких належать: групові дискусії, написання аргументованих есе, розв'язання тактичних завдань в умовах невизначеності. Як зазначає Д. Паренто, навчання критичного мислення має здійснюватися з орієнтацією на його реальне, практичне застосування в умовах служби, оскільки навіть добре структурований теоретичний курс не забезпечить формування функціональних навичок [11, с. 49].

Одним з ключових факторів розвитку критичного мислення виступає формування мотивації до аналізу, скепсису щодо усталених припущень, а також готовності до конструктивного сумніву, так званого «критичного духу». Військовий лідер повинен бути внутрішньо орієнтованим на пошук істини, навіть якщо це передбачає необхідність поставити під сумнів загальноприйняті уявлення або вказати на прорахунки у плануванні. Формування такої культури неможливе без підтримки з боку командирів вищої ланки, які мають заохочувати ініціативу, відкрите обговорення та критичне мислення серед підлеглих. Показовим прикладом є підхід, застосовуваний у Збройних Силах Великої Британії, де під час навчань командири систематично звертаються до молодших офіцерів із запитанням: «What do you think?», стимулюючи їх до самостійного аналізу ситуації та пропонування альтернативних рішень, що сприяє формуванню впевненості у власних судженнях і відповідальності за прийняті рішення.

Особливого значення набуває етична складова офіцерської освіти, яка має інтегруватися з формуванням навичок критичного мислення. Застосування кейс-методів, аналіз моральних дилем та моделювання етичних конфліктів дозволяють майбутнім командирам оволодіти здатністю оцінювати свої дії з позицій військової етики та міжнародного гуманітарного права. Як свідчить практика, формальне засвоєння кодексів честі є недостатнім, насамперед, необхідний розвиток моральної рефлексії як інтегральної складової аналітичного мислення офіцера.

Необхідно звернути увагу на практичний досвід міжнародних партнерів України. Зокрема, у Збройних Силах Канади було реалізовано реформу системи підготовки офіцерів, яка передбачала обов'язкове здобуття вищої цивільної освіти з метою розширення світогляду та формування критичного мислення [10, с. 13]. У збройних силах країн-членів НАТО активно впроваджуються спільні навчальні ініціативи (курси, семінари), спрямовані на розвиток аналітичного мислення, інформаційної грамотності та спроможності до самостійного прийняття рішень у складних, динамічних умовах. Загальна тенденція останнього десятиліття полягає у визнанні того, що інтелектуальний потенціал офіцера має не менше стратегічне значення, ніж технічне оснащення.

У контексті сучасних збройних конфліктів, що характеризуються високою динамікою, інформаційною насиченістю та функціонуванням у межах мережозцентричної парадигми ведення бойових дій, вирішального значення набувають когнітивні спроможності військового лідера, тобто здатність командира оперативно оцінювати обстановку, формулювати стратегічно обґрунтовані рішення та ефективно реалізовувати їх у стислих часових межах і за умов невизначеності. У таких умовах зростає роль індивідуальних ментальних процесів, які лежать в основі управлінської діяльності

та оперативного мислення офіцера.

У зв'язку з цим, у військовій психології та менеджменті сформовано низку моделей, покликаних пояснити процес прийняття рішень у командно-штабному середовищі. Крім того, вони виступають не лише теоретичними конструкціями для дослідження когнітивної діяльності, але й ефективними дидактичними засобами у системі професійної військової освіти, оскільки дають змогу структурувати процес мислення, виявити його ключові етапи, типові помилки та оптимальні стратегії їх подолання (табл. 1).

Таблиця 1

Моделі прийняття рішень у військовому командуванні та роль критичного мислення

Модель	Наукова характеристика моделі	Роль критичного мислення
Класична раціональна модель (MDMP)	Базується на послідовній процедурі логічного аналізу: визначення проблеми, збирання інформації, формування альтернатив, оцінка за критеріями, вибір та реалізація рішення із наступним контролем. Відображена у Military Decision-Making Process (MDMP), формалізованій у Збройних силах США як штабна процедура планування [3].	Вимагає системного аналізу, аргументованої оцінки варіантів, уникнення когнітивних помилок. Формує дисципліноване мислення, орієнтоване на обґрунтування.
Інтуїтивно-причинкова модель (RPD, Recognition-Primed Decision)	Описана Г. Кляйном як процес розпізнавання шаблонів у складних ситуаціях. Досвідчений командир не порівнює альтернативи, а миттєво активує знайомий сценарій і оцінює його через ментальну симуляцію. Рішення ухвалюється за принципом «перший прийнятний варіант» (satisficing).	Використовується для швидкої перевірки інтуїтивного рішення: усвідомлений сумнів, перевірка на упередження, оцінка релевантності ситуації. Критичність потрібна для відбору релевантного досвіду та рефлексії після дії.
Динамічна модель OODA (Observe–Orient–Decide–Act)	Запропонована Дж. Бойдом як безперервний цикл спостереження, орієнтації, рішення та дії. Стадія Orientation є когнітивним ядром, де відбувається інтерпретація ситуації на основі попередніх знань та відкидання хибних гіпотез [9].	Критичне мислення зосереджується на перевірці припущень та побудові альтернативних інтерпретацій у фазі Orientation. Забезпечує адаптивність у динамічній ситуації.
Модель PAIM (Predict–Act–Indicate–Model)	Нейронаукова інтерпретація OODA (Mulder, 2024), яка переносить акцент на прогнозування розвитку подій і постійне навчання. У центрі – здатність передбачати та оновлювати ментальні моделі через фідбек-аналіз.	Передбачає активне формування гіпотез, виявлення помилок прогнозу та корекцію моделей. Критичне мислення виконує роль механізму перевірки достовірності прогнозу.
Етична триада (легальність – етичність – ефективність)	Розглядає ухвалення рішення як морально-правовий вибір. Рішення оцінюється за відповідністю правовим нормам, моральним принципам та досягненню військової мети. Активно застосовується у військовій освіті НАТО.	Критичне мислення забезпечує моральну оцінку наслідків: офіцер має поставити запитання – «Чи законно? Чи морально? Чи доцільно?».

Джерело: складено автором

Підсумовуючи проаналізовані концепції, слід констатувати, що жодна з моделей ухвалення військових рішень (раціоналістична, інтуїтивно-причинкова, циклічна або етико-оцінювальна) не функціонує як самодостатня когнітивна парадигма в умовах сучасного воєнного середовища. Емпіричні дослідження Ф. Ібрагіма, А. Ернста та Д. Цанера у сфері військової когнітивістики, а також операційні доктрини збройних сил НАТО вказують, що реальна структура командного мислення має інтегративний характер і формується у полі взаємодії аналітичних процедур, інтуїтивного розпізнавання, прогностичного моделювання та нормативно-ціннісної оцінки [5].

У цьому контексті критичне мислення постає не окремою навичкою, а *метакогнітивною функцією*, яка забезпечує корекцію когнітивних процесів незалежно від обраної моделі рішення. Саме критичне мислення здійснює верифікацію гіпотез (у раціональній моделі), дисциплінує інтуїтивні імпульси (у RPD-моделі), забезпечує деконструкцію хибних ментальних карт (у циклі OODA/PAIM) та здійснює етичне розмежування правового, морального і телологічного виміру (у нормативних триадах військового рішення). Як зазначається у стратегічних документах НАТО, формування «армії критично мислячих офіцерів» є базовою умовою операційної автономії, інтелектуальної стійкості та інформаційної безпеки командування [5].

Таким чином, критичне мислення необхідно розглядати як фундаментальний операційний ресурс, що визначає якість управлінського рішення в умовах бойового стресу, когнітивної невизначеності та інформаційного протиборства.

Висновки. На основі проведеного аналізу, критичне мислення є одним із базових інтелектуальних інструментів, що забезпечує ефективність управлінських рішень офіцерів у сучасних воєнних конфліктах. У складних, динамічних і часто невизначених умовах бойових дій саме воно дозволяє командирам зберігати раціональність мислення, об'єктивно оцінювати оперативну обстановку, прогнозувати наслідки рішень і уникати когнітивних помилок. Розвинене критичне мислення сприяє підвищенню якості аналізу розвідувальної інформації, стійкості до дезінформаційних впливів, оптимізації планування операцій і формуванню стратегічного бачення. Водночас воно виступає основою моральної рефлексії, забезпечуючи дотримання правових та етичних принципів у процесі ухвалення рішень. Сучасна практика військової освіти підтверджує, що критичне мислення піддається цілеспрямованому розвитку через спеціальні програми, активні методи навчання та моделювання реальних ситуацій. Отже, критичне мислення слід розглядати не лише як індивідуальну когнітивну здатність, а як системоутворювальний елемент професійної культури офіцера, що забезпечує ефективність, гнучкість і моральну стійкість військового управління у XXI ст.

Література

1. Кисленко Д., Михайлов В. Критичне мислення офіцерів оперативного рівня у боротьбі з інформаційною зброєю. *Військова освіта*. 2025. № 1 (51). С. 120–127.
2. Надурак В. Критичне мислення: поняття та практика. *Філософія освіти*. 2022. Т. 28, № 2. С. 129–147.
3. Center for Army Lessons Learned (CALL). *Military Decision-Making Process*. Fort Leavenworth, KS: CALL, U.S. Army, 2023. 156 p.
4. Conkright W. R., Beckner M. E., Sinnott A. M., Eagle S. R., Martin B. J., Lagoy A. D. Neuromuscular performance and hormonal responses to military operational stress in men and women. *J. Strength Cond. Res.* 2021. Vol. 35, pp. 1296–1305.
5. Ibrahim F., Ernst A., Zahner D., Masakowski Y. R., Herzberg P. Y. Evaluation of the Critical Thinking Course of the NATO Innovation Hub. TDHJ.org (blog). 2022, Nov. 3. URL: <https://tdhj.org/blog/post/nato-innovation-hub-critical-thinking/> (accessed: 15.10.2025).
6. Janis I. L. *Groupthink: psychological studies of policy decisions and fiascoes* (2nd edn.). Houghton Mifflin. 1982.
7. Klymkiv R. I., Kulmatytskyi A. V., Bilobryn M. S. Cognitive and emotional features of decision-making by military personnel under combat stress (literature review). *Inter Collegas*. 2025. Vol. 12, No. 2. DOI: 10.35339/ic.2025.12.2.kkb.
8. Martinsen T. *Developing Critical Thinking Military Officers*. Monterey, CA: Naval Postgraduate School, Department of Applied Mathematics, 2023. URL: <https://athena.westpoint.edu/server/api/core/bitstreams/c380bc93-79b5-4048-9683-2631e84b132d/content>
9. Mulder R. E. How to think and act faster than the enemy: Reinterpreting the OODA loop through the lens of neuroscience. *Militaire Spectator*. 2024. Vol. 193, No. 10. P. 561–572.
10. Parenteau D. Lieutenants are potential generals, and generals were once lieutenants: Reflections on the Military Academy's role in officer training. *RMC Commissioning Ceremony Proceedings*. 2022, May 20. P. 10–18.
11. Parenteau D. Teaching professional use of critical thinking to officer-cadets: Reflection on the intellectual training of young officers at military academies. *Journal of Military Learning*. 2021. P. 47–56.
12. Real-Time Innovations (RTI). *Decision-making at the speed of relevance: Modernizing the OODA Loop for today's threats // Breaking Defense*. – 2025, April 30. URL: <https://breakingdefense.com/2025/04/decision-making-at-the-speed-of-relevance-modernizing-the-ooda-loop-for-todays-threats/>
13. Sekel N. M., Beckner M. E., Conkright W. R. Military tactical adaptive decision making during simulated military operational stress is influenced by personality, resilience, aerobic fitness, and neurocognitive function. *Frontiers in Psychology*. 2023. Vol. 14. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1102425>
14. Vikmoen O., Teien H. K., Raustøl M., Aandstad A., Tansø R., Gulliksrud K. Sex differences in the physiological response to a demanding military field exercise. *Scand. J. Med. Sci. Sports*, 2020. Vol. 30, pp. 1348–1359.

References

1. Kyslenko D., Mykhailov V. (2025) Krytychne myslennia ofitseriv operatyvnogo rivnia u borotbii z informatsiinoiu zbroieiu [Critical thinking of operational-level officers in the fight against information weapons]. *Viiiskova osvita*, 1 (51), 120–127.
2. Nadurak V. (2022) Krytychne myslennia: poniattia ta praktyka [Critical thinking: concepts and

practice.]. *Filosofia osvity*, 28 (2), 129–147.

3. Center for Army Lessons Learned (2023). *Military Decision-Making Process*. Fort Leavenworth, KS: CALL, U.S. Army.

4. Conkright W. R., Beckner M. E., Sinnott A. M., Eagle S. R., Martin B. J., Lagoy A. D. (2021) Neuromuscular performance and hormonal responses to military operational stress in men and women. *J. Strength Cond. Res*, 35, 1296–1305.

5. Ibrahim F., Ernst A., Zahner D., Masakowski Y. R., Herzberg P. Y. (2022) Evaluation of the Critical Thinking Course of the NATO Innovation Hub. *TDHJ.org (blog)*. URL: <https://tdhj.org/blog/post/nato-innovation-hub-critical-thinking/> (accessed: 15.10.2025).

6. Janis I. L. (1982) *Groupthink: psychological studies of policy decisions and fiascoes* (2nd edn.). Houghton Mifflin.

7. Klymkiv R. I., Kulmatytskyi A. V., Bilobryn M. S. (2025) Cognitive and emotional features of decision-making by military personnel under combat stress (literature review). *Inter Collegas*, 12 (2). DOI: 10.35339/ic.2025.12.2.kkb.

8. Martinsen T. (2023) *Developing Critical Thinking Military Officers*. Monterey, CA: Naval Postgraduate School, Department of Applied Mathematics. URL: <https://athena.westpoint.edu/server/api/core/bitstreams/c380bc93-79b5-4048-9683-2631e84b132d/content> (accessed: 15.10.2025).

9. Mulder R. E. (2024) How to think and act faster than the enemy: Reinterpreting the OODA loop through the lens of neuroscience. *Militaire Spectator*, 193 (10), 561–572.

10. Parenteau D. (2022) Lieutenants are potential generals, and generals were once lieutenants: Reflections on the Military Academy's role in officer training. *RMC Commissioning Ceremony Proceedings*, 10–18.

11. Parenteau D. (2021) Teaching professional use of critical thinking to officer-cadets: Reflection on the intellectual training of young officers at military academies. *Journal of Military Learning*, 47–56.

12. Real-Time Innovations (2025). *Decision-making at the speed of relevance: Modernizing the OODA Loop for today's threats // Breaking Defense*. URL: <https://breakingdefense.com/2025/04/decision-making-at-the-speed-of-relevance-modernizing-the-ooda-loop-for-todays-threats/> (accessed: 15.10.2025).

13. Sekel N. M., Beckner M. E., Conkright W. R. (2023) Military tactical adaptive decision making during simulated military operational stress is influenced by personality, resilience, aerobic fitness, and neurocognitive function. *Frontiers in Psychology*, 14. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1102425>

14. Vikmoen O., Teien H. K., Raustøl M., Aandstad A., Tansø R., Gulliksrud K. (2020) Sex differences in the physiological response to a demanding military field exercise. *Scand. J. Med. Sci. Sports*, 30, 1348–1359.

УДК 159.9:37.018

Ляшенко Богдан Юрійович

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
кафедри педагогіки і психології управління
соціальними системами ім. академіка І. Зязюна,
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Україна
Голова Ради молодих вчених
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, Україна

Lyashenko Bohdan

PhD Student
Department of Pedagogy and Psychology of
Management of Social Systems of Academician I. Zyazyun
National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», Ukraine
Chairman of the Council of Young Scientists
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Ukraine
ORCID: 0000-0002-6122-2286

Штученко Ірина Євгенівна

кандидат психологічних наук, доцент
доцент кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами ім. І. А. Зязюна
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Україна

Shtuchenko Iryna

Candidate of Psychological Sciences, Associated Professor at the I. A. Ziazyun
Department of Pedagogy and Psychology of Social Systems Management
National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», Ukraine
ORCID: 0000-0003-3056-4344

[https://doi.org/10.60022/3\(2\)-11-GF](https://doi.org/10.60022/3(2)-11-GF)

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ І МОТИВАЦІЇ ДОСЯГНЕННЯ У СТУДЕНТСЬКИХ ГРУПАХ, РЕЗУЛЬТАТИ ЗА МЕТОДИКАМИ ШВАРЦА ТА МЕХРАБІАНА

COMPARATIVE ANALYSIS OF VALUE ORIENTATIONS AND ACHIEVEMENT MOTIVATION IN STUDENT GROUPS, RESULTS USING THE METHODS OF SCHWARTZ AND MEHRABIAN

Анотація. У статті аналізується проблема трансформації ціннісних орієнтацій та мотивації досягнення студентської молоді в контексті соціально-економічної нестабільності та повномасштабної війни в Україні, з акцентом на кореляційні зв'язки ключових цінностей (доброзичливість, безпека) з мотивацією до успіху. Актуальність дослідження зумовлена дефіцитом емпіричних даних для міжгрупового порівняльного аналізу зазначених конструктів у гетерогенних студентських когортах, що має імплікації для формування психологічної резилієнтності та професійної адаптації.

Мета полягає в проведенні порівняльного аналізу ціннісних орієнтацій (за теорією Шварца) та мотивації досягнення (за методикою Мехрабіана) у трьох когортах студентів: психологів гуманітарного напрямку (когорта 1), студентів соціально-гуманітарних спеціальностей (когорта 2) та студентів технічних спеціальностей (когорта 3). Завдання охоплюють: 1) опис статистичних характеристик груп; 2) оцінку міжгрупових відмінностей і кореляційних взаємозв'язків; 3) обґрунтування практичних рекомендацій для психологічної підтримки.

Емпіричне дослідження реалізовано на репрезентативній вибірці 135 студентів (по 45 осіб у кожній когорті; гендерний баланс $\approx 60\%$ жінок, вік 18–22 роки) з використанням стандартизованих інструментаріїв: опитувальника цінностей Шварца та шкали мотивації досягнення Мехрабіана

(надійність α Кронбаха $>0,80$). Статистичний аналіз включав ANOVA, пост-хок тести Тьюкі, кореляційний та регресійний аналіз.

Результати виявили значущі міжгрупові відмінності ($F=2,78-3,45$; $p<0,05-0,07$): когорта 1 характеризується найвищими показниками доброзичливості ($M=6,45$; $SD=2,01$), безпеки ($M=6,23$; $SD=2,09$), самостійності ($M=6,12$; $SD=2,05$) та загальної мотивації ($M=15,87$; $SD=12,45$), з помірними позитивними кореляціями між цінностями та мотивацією ($r=0,35-0,45$; $p<0,05$). Когорта 2 демонструє консервативніший профіль (M нижчі на 3–25%), когорта 3 – балансований. Регресійний аналіз підтверджує прогностичну валідність доброзичливості та безпеки щодо мотивації ($R^2=0,42$; $\beta=0,32-0,55$; $p<0,01$ у когорті 1; ефект розміру $\eta^2=0,10-0,18$).

Висновки акцентують емпатичну та проактивну орієнтацію когорти 1, з підвищеним ризиком емоційного вигорання через варіативність ($SD=2,01-12,45$), та пропонують диференційовані інтервенції: тренінги емпатії для гуманітарних когорт, стимулювання автономії для консервативних. Отримані дані розширюють емпіричну базу літератури, сприяючи оптимізації психологічної підтримки студентів у кризових умовах.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, мотивація досягнення, методика Шварца, методика Мехрабіана.

Abstract. The article analyzes the problem of transformation of value orientations and achievement motivation of student youth in the context of socio-economic instability and full-scale war in Ukraine, with an emphasis on the correlations of key values (benevolence, security) with motivation for success. The relevance of the study is due to the lack of empirical data for intergroup comparative analysis of the above constructs in heterogeneous student cohorts, which has implications for the formation of psychological resilience and professional adaptation.

The goal is to conduct a comparative analysis of value orientations (according to Schwartz's theory) and achievement motivation (according to Mehrabian's method) in three cohorts of students: psychologists of the humanitarian direction (cohort 1), students of social and humanitarian specialties (cohort 2) and students of technical specialties (cohort 3). The tasks include: 1) description of statistical characteristics of the groups; 2) assessment of intergroup differences and correlations; 3) substantiation of practical recommendations for psychological support.

The empirical study was implemented on a representative sample of 135 students (45 people in each cohort; gender balance $\approx 60\%$ women, age 18–22 years) using standardized tools: Schwartz Values Questionnaire and Mehrabian Achievement Motivation Scale (Cronbach's α reliability >0.80). Statistical analysis included ANOVA, Tukey's post-hoc tests, correlation and regression analysis.

The results revealed significant intergroup differences ($F=2.78-3.45$; $p<0.05-0.07$): cohort 1 is characterized by the highest indicators of benevolence ($M=6.45$; $SD=2.01$), security ($M=6.23$; $SD=2.09$), independence ($M=6.12$; $SD=2.05$) and general motivation ($M=15.87$; $SD=12.45$), with moderate positive correlations between values and motivation ($r=0.35-0.45$; $p<0.05$). Cohort 2 demonstrates a more conservative profile (M lower by 3–25%), cohort 3 is balanced. Regression analysis confirms the predictive validity of agreeableness and security on motivation ($R^2=0.42$; $\beta=0.32-0.55$; $p<0.01$ in cohort 1; effect size $\eta^2=0.10-0.18$).

The findings emphasize the empathic and proactive orientation of cohort 1, with an increased risk of emotional burnout due to variability ($SD=2.01-12.45$), and suggest differentiated interventions: empathy training for humanitarian cohorts, autonomy stimulation for conservative ones. The obtained data expand the empirical base of the literature, contributing to the optimization of psychological support for students in crisis conditions.

Keywords: value orientations, achievement motivation, Schwartz's method, Mehrabian's method.

Постановка проблеми. У сучасних умовах соціально-економічної нестабільності та геополітичних викликів, таких як повномасштабна війна в Україні, ціннісні орієнтації студентської молоді набувають особливого значення як фактор формування психологічної стійкості, професійної мотивації та адаптивності. Ціннісні орієнтації, за теорією Шварца, визначають мотиваційну структуру особистості, впливаючи на вибір поведінки, міжособистісні стосунки та професійний розвиток. Водночас мотивація досягнення, відповідно до моделі Мехрабіана, відображає баланс між прагненням до успіху та уникненням невдачі, що є ключовим для успіху в освітньому та кар'єрному середовищі. Проблема полягає в недостатній емпіричній базі для порівняльного аналізу цих конструктів у різних студентських групах, особливо з акцентом на ключові цінності, такі як доброзичливість (емпатія та

турбота про інших) і безпека (прагнення стабільності), які корелюють з мотивацією до успіху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження ціннісних орієнтацій студентської молоді акцентують увагу на їх трансформації під впливом соціокультурних змін. Бельська Н. та Мельник М., виявили, що під час повномасштабної війни в Україні обдарована учнівська молодь демонструє зростання пріоритету безпеки та доброзичливості ($M = 5.8-6.2$ за шкалою Шварца), що корелює з мотивацією до саморозвитку ($r = 0.42$) [1]. Аналогічно, Бондаренко Н., зазначає трансформацію цінностей у суспільстві на початку XXI століття, де безпека стає домінуючою (зростання на 15%), але бракує порівняльного аналізу між групами [2]. Бібик Д., підкреслює, що в умовах воєнного стану ціннісні орієнтації студентів зсуваються до універсалізму та доброзичливості ($M = 6.1$), з помірною мотивацією досягнення ($M = 14.5$ за Мехрабіаном), але не розглядає варіативність між гуманітарними та технічними групами [3].

Бондаренко Н., аналізує смисложиттєві орієнтації студентів, виявляючи кореляцію між доброзичливістю та мотивацією до успіху ($r = 0.38$), але ігнорує міжгрупові відмінності [2]. Воронцова Е., Івженко Ю., та Паржницький В., оцінюють програми формування професійно-ціннісних орієнтацій, де доброзичливість зростає на 10% після інтервенцій, з кореляцією з мотивацією ($r = 0.40$), проте фокус на учнівській, а не студентській молоді [3]. Ганчва В., Лященко Т., виділяють особливості формування цінностей у молоді, наголошуючи на ролі безпеки в мотивації ($r = 0.35$), але без статистичної інтеграції з методикою Мехрабіана [4]. Кутішенко В., Власенко Н., Вінник І., досліджують ціннісні розбіжності в системі “батьки-діти”, де доброзичливість корелює з автономією ($r = 0.45$), але не акцентують студентські групи [5].

Максименко Ю., Цебрик Н., проводять порівняльний аналіз цінностей студентів технічних та гуманітарних ВНЗ, виявляючи вищі показники доброзичливості в гуманітарних групах ($M = 6.3$ vs. 5.7), з кореляцією з мотивацією ($r = 0.32$), що слугує основою для нашого дослідження [6]. Подолянчук Д., фокусується на когнітивному компоненті цінностей волонтерів-студентів, де безпека корелює з успіхом ($r = 0.39$) [7]. Шевченська Н., описує формування цінностей у практичному навчанні, з акцентом на мотивацію ($M = 13.8$), але без міжгрупового порівняння [10]. Силкін Є., аналізує трансформацію цінностей військовослужбовців-жінок під час війни, де доброзичливість зростає ($M = 6.0$), з кореляцією з резиліентністю ($r = 0.41$) [11].

Невирішеними залишаються частини проблеми: відсутність інтегрального порівняльного аналізу ціннісних орієнтацій (Шварца) та мотивації досягнення (Мехрабіана) у гетерогенних студентських групах (психологи, соціологічний та технічний напрям), з акцентом на кореляції доброзичливості, безпеки та мотивації до успіху, а також статистичну оцінку варіативності.

Метою статті є проведення порівняльного аналізу ціннісних орієнтацій і мотивації досягнення у трьох студентських групах (група 1 – студенти-психологи гуманітарного напрямку, група 2 – студенти соціально-гуманітарних спеціальностей, група 3 – студенти технічних спеціальностей) за методиками Шварца та Мехрабіана, з інтеграцією середніх значень, стандартних відхилень та кореляцій, акцентом на доброзичливості, безпеці та мотивації до успіху.

Завдання: 1) описати статистичні показники груп; 2) проаналізувати міжгрупові відмінності та кореляції; 3) обґрунтувати практичні імплікації для психологічної підтримки студентів.

Виклад основного матеріалу. Емпіричне дослідження проведено на вибірці 135 студентів (по 45 осіб у кожній групі: група 1 – студенти-психологи гуманітарного напрямку, група 2 – студенти соціально-гуманітарних спеціальностей, група 3 – студенти технічних спеціальностей). Вибірка репрезентативна для українського вищого навчального закладу в умовах воєнного стану, з урахуванням гендерного балансу (приблизно 60% жінок) та віку (18–22 роки). Дослідження базується на стандартизованих методиках: опитувальнику теорії цінностей Шварца, який дозволяє оцінити мотиваційну структуру особистості через чотири вищі порядки (відкритість до змін, збереження, самопіднесення, самотрансцендентність), та методиці мотивації досягнення Мехрабіана. Цей підхід забезпечує надійність (α Кронбаха > 0.80 для обох методик) та валідність, дозволяючи не лише описати профілі, але й пояснити взаємозв'язки, що особливо актуально в контексті кризових умов, де цінності, як зазначає Силкін Є., трансформуються під впливом стресу, впливаючи на мотивацію [11].

Результати свідчать про систематичні відмінності між групами, з домінуванням самотрансцендентних цінностей (доброзичливість, універсалізм) у гуманітарних групах та збереження (безпека, традиція) у технічних, що узгоджується з теорією Шварца про культурні впливи на універсальну структуру цінностей. Водночас мотивація досягнення вища в Групі 1, де позитивний бал ($M > 15$) вказує на проактивність, на протиположність обережності в Групі 2. Ці знахідки не лише підтверджують дані у Максименко Ю., Цебрик Н., про вищу емпатію в гуманітарних студентів, але й розкривають нюанси варіативності, яка може призводити до внутрішньогрупових конфліктів, особливо в умовах

невизначеності.

Методика Шварца дозволяє виявити не лише пріоритети, але й конфлікти між цінностями, наприклад, між самопіднесенням (досягнення, влада) та самотрансцендентністю (доброчливість, універсалізм). У дослідженні акцент на доброчливості (турбота про близьких, емпатія), безпеці (стабільність, уникнення загроз) та самостійності (автономія, незалежність), оскільки ці конструкції, за Бельська Н., Мельник М., посилюються в кризових умовах, корелюючи з резиліентністю ($r \approx 0.40$). Середні значення (M) та стандартні відхилення (SD) для ключових цінностей, а також повних 10 шкал, наведено в таблиці 1, з урахуванням медіани та моди для оцінки розподілу.

Таблиця 1
Порівняльні показники ціннісних орієнтацій за Шварцем (M ± SD, медіана/мода)

Цінність	Група 1	Група 2	Група 3	F (ANOVA)	p	Пост-хок (Тьюкі)
Доброчливість	6.45 ± 2.01 (6/6)	6.23 ± 1.96 (6/6)	6.34 ± 2.02 (6/6)	3.12	0.04	1>2 (p=0.03)
Безпека	6.23 ± 2.09 (6/6)	6.01 ± 1.98 (6/6)	6.12 ± 2.05 (6/6)	2.85	0.06	1>2 (p=0.05)
Самостійність	6.12 ± 2.05 (6/6)	5.87 ± 1.94 (6/6)	5.98 ± 1.99 (6/6)	3.05	0.05	1>2 (p=0.04)
Влада	4.25 ± 1.78 (4/4)	3.98 ± 1.65 (4/4)	4.12 ± 1.71 (4/4)	2.92	0.06	3>2 (p=0.05)
Традиція	4.78 ± 1.82 (5/5)	4.56 ± 1.71 (5/5)	4.67 ± 1.76 (5/5)	3.10	0.05	1>2 (p=0.04)
Досягнення	5.68 ± 1.92 (6/6)	5.45 ± 1.81 (5/5)	5.56 ± 1.87 (6/6)	1.89	0.15	-
Гедонізм	5.34 ± 1.85 (5/5)	5.12 ± 1.73 (5/5)	5.23 ± 1.78 (5/5)	1.67	0.19	-
Стимуляція	5.47 ± 1.89 (5/5)	5.23 ± 1.80 (5/5)	5.34 ± 1.85 (5/5)	1.92	0.15	-
Універсалізм	5.89 ± 1.98 (6/6)	5.67 ± 1.87 (6/6)	5.78 ± 1.92 (6/6)	2.45	0.09	-
Конформізм	5.01 ± 1.76 (5/5)	4.78 ± 1.68 (5/5)	4.89 ± 1.73 (5/5)	2.11	0.12	-

Джерело: складено авторами

Аналізуючи доброчливість, яка за Шварцем належить до самотрансцендентності та відображає турботу про благополуччя інших, ми спостерігаємо найвищі значення в Групі 1 (M = 6.45, SD = 2.01), що на 3.5% перевищує Групу 2 (M = 6.23, SD = 1.96) та на 1.7% – Групу 3 (M = 6.34, SD = 2.02). Це не випадково: студенти-психологи, як зазначає Подолянчук Д., у контексті волонтерів, демонструють вищу емпатію через професійну орієнтацію, де доброчливість стає інструментом для побудови терапевтичних відносин [7]. ANOVA підтверджує значущі відмінності (F = 3.12, p = 0.04), з пост-хок тестом Тьюкі, що вказує на перевагу Групи 1 над Групою 2 (p = 0.03), ймовірно, через меншу консервативність у психологічному середовищі. Медіана та мода (6/6) у всіх групах свідчать про нормальний розподіл без сильних асиметрій, але вища SD у Групі 1 (2.01) вказує на варіативність: кластерний аналіз K-means розподілив групу на три субкластери – 18 осіб з високою доброчливістю (M = 7.0, “альтруїсти”), 15 з низькою владою (M = 3.5, “індивідуалісти”) та 12 середніх. Така неоднорідність, як підкреслює Кутішенко В., Власенко І., Вінник Н., може бути пов’язана з сімейним фоном, де розбіжності “батьки-діти” посилюють емпатію в одних і стримують у інших [5], роблячи Групу 1 динамічною, але вразливою до емоційного вигорання – адже висока доброчливість часто корелює з самопожертвою (r = -0.30).

Переходячи до безпеки, яка репрезентує збереження та прагнення до стабільності, Група 1 знову лідирує (M = 6.23, SD = 2.09), перевищуючи Групу 2 на 3.7% (M = 6.01, SD = 1.98) та Групу 3 на 1.8% (M = 6.12, SD = 2.05). Це узгоджується з Бібик Д., де в умовах воєнного стану студенти гуманітарних напрямків демонструють вищий пріоритет безпеки як захисного механізму (зростання на 12% порівняно з довоєнним періодом), що допомагає справлятися з невизначеністю [9]. ANOVA наближається до значущості (F = 2.85, p = 0.06), з пост-хок відмінністю між Групами 1 та 2 (p = 0.05), що пояснюється консерватизмом Групи 2, студенти соціологічно-гуманітарних спеціальностей, орієнтовані на традиції, можуть сприймати безпеку як колективну норму, а не індивідуальну автономію. Висока SD у Групі 1 (2.09) підкреслює широкий діапазон (від 2 до 7), де мінімальні значення (2) можуть відображати досвід травм (війна, міграція), як у Силкін Є., де трансформація цінностей у військових корелює з PTSD (r = 0.41) [11]. Дисперсія (4.37) вища, ніж у Групі 2 (3.92), що вказує на потенціал для конфліктів, у групах з високою варіативністю, за теорією Шварца, безпека може стати джерелом напруги, якщо одні прагнуть ризику, а інші – уникнення. Практично це означає, що для психологів (Група 1) безпека є фундаментом резиліентності, дозволяючи підтримувати клієнтів у кризах, але вимагає тренінгів для гармонізації субгруп.

Самостійність, як елемент відкритості до змін, демонструє подібну картину, M = 6.12 (SD = 2.05) у Групі 1 проти 5.87 (SD = 1.94) у Групі 2 та 5.98 (SD = 1.99) у Групі 3, з ANOVA F = 3.05 (p = 0.05) та

перевагою Групи 1 над 2 ($p = 0.04$). Це відображає автономію психологів, де самостійність корелює з креативністю в терапії ($r = 0.45$), на противагу колективізму в консервативних групах. Мода (6) вказує на згуртованість, але $SD = 2.05$ у Групі 1 свідчить про діапазон від залежних (2) до високоавтономних (7) індивідів, що, за Ганчева В., Лященко Т., пов'язано з формуванням цінностей у молоді [4], у технічних групах (Група 3) самостійність балансується конформізмом ($r = 0.35$), сприяючи командній роботі в проектах, але стримуючи інновації.

Для нижчих цінностей, як влада (самопіднесення, домінування), Група 2 має найнижчий показник ($M = 3.98$, $SD = 1.65$), що на 6.4% нижче Групи 1 (4.25) та на 3.9% – Групи 3 (4.12), з $F = 2.92$ ($p = 0.06$) та перевагою Групи 3 над 2 ($p = 0.05$). Низька влада в соціально-гуманітарних групах узгоджується з Бондаренко О., де соціокультурні зміни послаблюють ієрархію на користь рівності, але в психологічних групах (1) це сприяє емпатичним дискусіям, зменшуючи конфлікти ($r = -0.25$) [8]. Традиція (збереження звичаїв) подібна, $M = 4.78$ у Групі 1 проти 4.56 у 2 ($F = 3.10$, $p = 0.05$), що вказує на меншу орієнтацію на норми в психологічних групах, як у Максименко Ю., Цебрик О. [6].

Кореляційний аналіз розкриває нюанси, у Групі 1 помірна позитивна кореляція доброзичливості з універсалізмом ($r = 0.42$, $p < 0.01$, пояснює 18% варіації) та безпекою ($r = 0.38$, $p < 0.05$), що формує “альтруїстичний кластер” (40% групи), подібно до волонтерів у Подолянчук Д. ($r = 0.39$) [7]. Низька кореляція влади з іншими ($r = 0.22$) підкреслює незалежність, сприяючи рівності, але потенційно ускладнюючи лідерство. У Групі 2 кореляції слабші (доброзичливість-безпека $r = 0.35$, $p < 0.05$), що вказує на фрагментованість, як у Шевченська Н., де практичне навчання не інтегрує цінності [10]. Група 3 – балансована ($r = 0.40$), з дисперсією 3.96, що сприяє адаптації в технічних проектах.

Регресійний аналіз поглиблює розуміння, лінійна регресія доброзичливості на самостійність у Групі 1 дає $\beta = 0.58$, $R^2 = 0.34$ ($F = 12.45$, $p < 0.01$), тобто кожен бал самостійності підвищує доброзичливість на 0.58, пояснюючи 34% варіації – решта (66%) залежить від зовнішніх факторів, як війна Силкін Є. [10]. У Групі 2 $R^2 = 0.28$ ($\beta = 0.50$), слабше, що підтверджує консерватизм. ANOVA для доброзичливості ($F = 3.12$, $p = 0.04$) та безпеки ($F = 2.85$, $p = 0.06$) вказує на неоднорідність, з ефектом розміру $\eta^2 = 0.12-0.15$ (малий-середній), що робить результати практичними, для Групи 1 рекомендуємо тренінги емпатії, для 2 – стимулювання автономії.

Ці дані пояснюють високу доброзичливість у Групі 1 (6.45) яка формує емпатичний фундамент для професії, але з $SD = 2.01$ ризикує вигоранням, як у Воронцова Е., Івженко Ю., Паржницький В. [3]. Безпека (6.23) забезпечує стійкість у кризах, корелюючи з мотивацією ($r = 0.35$), але варіативність вимагає групової рефлексії. Загалом, профіль Групи 1 – соціально-орієнтований, Групи 2 – стабільний, але менш динамічний, Групи 3 – практичний, з потенціалом для гібридних команд.

Методика Мехрабіана розрізняє прямі пункти (прагнення викликів, наполегливість) та зворотні (уникнення ризику, перевага стабільності), з негативною кореляцією ($r \approx -0.50$), що відображає біполярність мотивації. У дослідженні акцент на загальному балі, де позитивні значення (>0) вказують на успіх-орієнтацію, ключову для студентів у воєнний час. Показники наведено в таблиці 2, з розбивкою на прямі/зворотні для глибини.

Таблиця 2

Порівняльні показники мотивації досягнення за Мехрабіаном ($M \pm SD$)

Показник	Група 1	Група 2	Група 3	F (ANOVA)	p	Пост-хок (Тьюкі)
Загальний бал	15.87 ± 12.45	12.65 ± 11.92	14.32 ± 12.10	2.78	0.07	1>2 (p=0.06)
Прямі пункти (успіх)	24.56 ± 4.23	22.10 ± 3.98	23.45 ± 4.12	3.45	0.03	1>2 (p=0.02)
Зворотні пункти (невдача)	8.69 ± 3.45	9.45 ± 3.21	9.13 ± 3.34	2.56	0.08	1<2 (p=0.07)

Джерело: складено авторами

Група 1 демонструє найвищий загальний бал ($M = 15.87$, $SD = 12.45$), що на 25.4% перевищує Групу 2 ($M = 12.65$, $SD = 11.92$) та на 10.7% – Групу 3 ($M = 14.32$, $SD = 12.10$), з ANOVA $F = 2.78$ ($p = 0.07$), наближеним до значущості, та пост-хок перевагою Групи 1 над 2 ($p = 0.06$). Це вказує на домінування прагнення до успіху, прямі пункти ($M = 24.56$) відображають готовність до викликів (питання 3: “Я беруся за важкі завдання”, $r = 0.45$ з наполегливістю), тоді як зворотні нижчі ($M = 8.69$), що узгоджується з Бондаренко Н. [2]. Висока SD (12.45) підкреслює варіативність: діапазон від -10 до 42, з 55% групи >15 (високі), але 20% <5 (обережні), що може бути пов'язано з воєнним стресом – як у Силкін Є., де мотивація трансформується через травму [11]. Медіана (16.0) та мода (17) зсунуті до позитиву, підтверджуючи нормальний розподіл (Шапіро-Вілк $p = 0.12$).

У Групі 2 нижчий бал (12.65) з меншою SD (11.92) вказує на обережність: прямі пункти нижчі

(22.10), зворотні вищі (9.45, $r = 0.50$ між уникненням, наприклад, питання 6: “Перевага чітких ролей”), що відображає консерватизм, подібно до Ганчева В., Лященко Т., де традиційні цінності стримують ризик ($r = -0.35$ з мотивацією) [4]. ANOVA для прямих пунктів значуща ($F = 3.45$, $p = 0.03$), з перевагою Групи 1 ($p = 0.02$), що пояснює 25% міжгрупової варіації ($\eta^2 = 0.10$). Група 3 посередині (14.32), з балансом (прямі 23.45, зворотні 9.13), придатним для технічних завдань, де мотивація корелює з раціональністю.

Кореляційний аналіз, негативна між прямими та зворотними у Групі 1 ($r = -0.52$, $p < 0.01$) сильніша, ніж у 2 (-0.48) чи 3 (-0.50), вказуючи на чіткий профіль – прагнення викликів рідко співіснує з уникненням. Позитивна кореляція прямих пунктів (питання 3–8: $r = 0.45$) підтверджує узгодженість. Інтеграція з Шварцем, мотивація корелює з доброзичливістю ($r = 0.42$ у Групі 1, $p < 0.05$), безпекою ($r = 0.35$) та самостійністю ($r = 0.45$), пояснюючи 18–20% варіації – альтруїзм мотивує успіх через соціальну відповідальність.

Регресійний аналіз, загальний бал на прямі пункти у Групі 1 ($\beta = 1.85$, $R^2 = 0.65$, $F = 45.67$, $p < 0.001$) сильніший, ніж у Групи 2 ($R^2 = 0.60$, $\beta = 1.80$) чи 3 ($R^2 = 0.62$, $\beta = 1.82$), з VIF = 1.2 (без мультиколінеарності). Зворотні пункти впливають слабше ($R^2 = 0.35$), що підкреслює домінування проактивності в психологах. Кластерний аналіз, скорочення з 3 до 2 кластерів у Групі 1 після кореляції з цінностями, з 65% “проактивних”.

Практично, висока мотивація в Групі 1 (15.87) сприяє ініціативі в навчанні, але $SD = 12.45$ вимагає підтримки для “обережних” субгруп (20%). У Групі 2 обережність (12.65) корисна для стабільних завдань, але стримують амбіції; Група 3 – оптимальна для інновацій.

Інтеграція показує, що доброзичливість та безпека прогнозують мотивацію (регресія: $R^2 = 0.42$ у Групі 1, $\beta_{\text{добр}} = 0.55$, $\beta_{\text{безп}} = 0.32$, $p < 0.01$), з кореляцією $r = 0.45$ між мотивацією та самостійністю, як у Бельська Н., Мельник М. [1]. У кризовому контексті (війна) це формує резиліентність: висока доброзичливість (6.45) мотивує через емпатію ($r = 0.38$ з успіхом), але з ризиком вигорання, якщо SD висока. ANOVA для інтегрованої моделі ($F = 4.12$, $p = 0.02$) підтверджує міжгрупові відмінності, з $\eta^2 = 0.18$. Порівняно з літературою, отримані дані розширюють Подолянчук Д. [7], додаючи варіативність: для гуманітарних груп – фокус на емпатії, для технічних – на балансі.

Висновки. Дослідження підтвердило, що Група 1 (психологи) вирізняється вищими показниками доброзичливості ($M = 6.45$), безпеки ($M = 6.23$) та мотивації ($M = 15.87$), з кореляціями $r = 0.38$ – 0.45 , що сприяє емпатичній орієнтації, але з високою варіативністю ($SD = 2.01$ – 12.45). Група 2 – консервативніша (нижчі M на 3–25%), Група 3 – балансована.

Дослідження показало, як цінності та мотивація переплітаються в життя студентів, особливо в такі непрості часи, як зараз в Україні. Студенти-психологи з Групи 1 справді виділяються своєю емпатією та турботою про інших – доброзичливість на рівні 6.45, стабільністю (безпека 6.23) та сильним прагненням до успіху (мотивація 15.87), з помітними зв'язками між цими рисами (кореляції від 0.38 до 0.45). Це робить їх особливо чутливими до потреб оточуючих, що ідеально для майбутньої професії, але водночас створює виклики через велику варіативність (SD від 2.01 до 12.45) – не всі в групі однаково впевнені чи стабільні. Група 2, з її консервативнішим підходом (показники нижчі на 3–25%), більше орієнтована на надійність і традиції, що дає спокій, але може стримувати сміливі кроки. А Група 3 тримається посередині, балансуючи між автономією та командою, що робить її гнучкою для практичних завдань.

Список використаних джерел

1. Бельська Н. Ціннісні орієнтації обдарованої учнівської молоді України до та під час повномасштабної війни / Н. Бельська, М. Мельник // Освіта та розвиток обдарованої особистості. – 2025. – № 2 (97). – С. 45–56. – Режим доступу: [https://doi.org/10.63437/3083-6425-2025-2\(97\)-04](https://doi.org/10.63437/3083-6425-2025-2(97)-04) (дата звернення: 14.07.2025).
2. Бондаренко Н. Особливості смисложиттєвих орієнтацій студентської молоді / Н. Бондаренко // International science journal of education & linguistics. – 2023. – Т. 2, № 1. – С. 49–61. – Режим доступу: <https://doi.org/10.46299/j.isjel.20230201.05> (дата звернення: 14.07.2025).
3. Воронцова Е. Дослідження ефективності програми формування професійно-ціннісних орієнтацій учнів у закладах професійної (професійно-технічної) освіти / Е. Воронцова, Ю. Івженко, В. Паржницький // Нові технології навчання. – 2021. – № 95. – С. 8–19. – Режим доступу: <https://doi.org/10.52256/2710-3560.95.2021.01> (дата звернення: 14.07.2025).
4. Ганчева В. Особливості формування ціннісних орієнтацій учнівської молоді / В. Ганчева, Т. Лященко // Нові технології навчання. – 2021. – № 95. – С. 20–30. – Режим доступу: <https://doi.org/10.52256/2710-3560.95.2021.02> (дата звернення: 14.07.2025).

5. Кутішенко В. Психологічний аналіз ціннісних розбіжностей та збігів у системі «батьки-діти» / В. Кутішенко, І. Власенко, Н. Вінник // *Перспективи та інновації науки*. – 2025. – № 7(53). – С. 1394–1405. – Режим доступу: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-7\(53\)-1394-1405](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-7(53)-1394-1405).
6. Максименко Ю. Ціннісні орієнтації студентів технічного та гуманітарного вузів: порівняльний аналіз / Ю. Максименко, О. Цебрик // *Психологічний простір особистості в звичайних та надзвичайних умовах сучасності: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Психологія самоздійснення особистості: теорія, досвід, практика»* / ред. О. Саннікова. – Одеса, 2023. – С. 95–102.
7. Подолянчук Д. Дослідження когнітивного компонента ціннісних орієнтацій студентів-волонтерів / Д. Подолянчук // *Psychological prospects journal*. – 2021. – № 37. – С. 185–201. – Режим доступу: <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2021-37-185-201> (дата звернення: 14.07.2025).
8. Bondarenko O. Transformation of value orientations in ukrainian society in the context of socio-cultural changes at the beginning of the 21st century / O. Bondarenko // *National academy of managerial staff of culture and arts herald*. – 2025. – No. 2. – P. 338–911. – Режим доступу: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.2.2025.338911>.
9. Daria B. Value orientations of student youth of Ukraine under the conditions of the state of martial / B. Daria // *Theoretical and methodical problems of children and youth education*. – 2022. – Vol. 1, no. 26. – P. 43–54. – Режим доступу: <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2022-26-1-43-54> (date of access: 14.07.2025).
10. Sveshchynska N. The process of formation of value orientations personalities in practical training / N. Sveshchynska // *Academic notes series pedagogical science*. – 2021. – Vol. 1, no. 195. – P. 123–127. – Режим доступу: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-195-123-127> (date of access: 14.07.2025).
11. Sylkin Y. The russian-ukrainian war as a factor in the transformation of female military servicemembers' value orientations / Y. Sylkin // *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Social work*. – 2024. – No. 10. – P. 83–88. – Режим доступу: <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2024/10-1/12> (date of access: 14.07.2025).

References

1. Bielska N. Tsinnisni oriiientatsii obdarovanoi uchnivskoi molodi Ukrainy do ta pid chas povnomasshtabnoi viiny / N. Bielska, M. Melnyk // *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti*. – 2025. – № 2 (97). – S. 45–56. – Rezhym dostupu: [https://doi.org/10.63437/3083-6425-2025-2\(97\)-04](https://doi.org/10.63437/3083-6425-2025-2(97)-04) (data zvernennia: 14.07.2025).
2. Bondarenko N. Osoblyvosti smyslozhyttievkykh oriiientatsii studentskoi molodi / N. Bondarenko // *International science journal of education & linguistics*. – 2023. – T. 2, № 1. – S. 49–61. – Rezhym dostupu: <https://doi.org/10.46299/j.isjel.20230201.05> (data zvernennia: 14.07.2025).
3. Vorontsova E. Doslidzhennia efektyvnosti prohramy formuvannia profesiino-tsinnisnykh oriiientatsii uchniv u zakladakh profesiinoi (profesiino-tekhnichnoi) osvity / E. Vorontsova, Yu. Yivzhenko, V. Parzhnyskyi // *Novi tekhnolohii navchannia*. – 2021. – № 95. – S. 8–19. – Rezhym dostupu: <https://doi.org/10.52256/2710-3560.95.2021.01> (data zvernennia: 14.07.2025).
4. Hancheva V. Osoblyvosti formuvannia tsinnisnykh oriiientatsii uchnivskoi molodi / V. Hancheva, T. Liashchenko // *Novi tekhnolohii navchannia*. – 2021. – № 95. – S. 20–30. – Rezhym dostupu: <https://doi.org/10.52256/2710-3560.95.2021.02> (data zvernennia: 14.07.2025).
5. Kutishenko V. Psykholohichniy analiz tsinnisnykh rozbizhnosti ta zbihiv u systemi «batky-dity» / V. Kutishenko, I. Vlasenko, N. Vinnyk // *Perspektyvy ta innovatsii nauky*. – 2025. – № 7(53). – S. 1394–1405. – Rezhym dostupu: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-7\(53\)-1394-1405](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-7(53)-1394-1405).
6. Maksymenko Yu. Tsinnisni oriiientatsii studentiv tekhnichnogo ta humanitarnogo vuziv: porivnialnyi analiz / Yu. Maksymenko, O. Tsebyryk // *Psykhologichnyi prostir osobystosti v zvychnykh ta nadzvychnykh umovakh suchasnosti: Materialy Vseukrainskoi naukovy-praktychnoi konferentsii «Psykhologhiia samozdiisnennia osobystosti : teoriia, dosvid, praktyka»* / red. O. Sannikova. – Odessa, 2023. – S. 95–102.
7. Podolianchuk D. Doslidzhennia kohnityvnogo komponenta tsinnisnykh oriiientatsii studentiv-volonteriv / D. Podolianchuk // *Psychological prospects journal*. – 2021. – № 37. – S. 185–201. – Rezhym dostupu: <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2021-37-185-201> (data zvernennia: 14.07.2025).
8. Bondarenko O. Transformation of value orientations in ukrainian society in the context of socio-cultural changes at the beginning of the 21st century / O. Bondarenko // *National academy of managerial staff of culture and arts herald*. – 2025. – No. 2. – P. 338–911. – Rezhym dostupu: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.2.2025.338911>.
9. Daria B. Value orientations of student youth of Ukraine under the conditions of the state of martial / B. Daria // *Theoretical and methodical problems of children and youth education*. – 2022. – Vol. 1, no. 26. – P. 43–54. – Rezhym dostupu: <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2022-26-1-43-54> (date of access: 14.07.2025).

10. Sveshchynska N. The process of formation of value orientations personalities in practical training / N. Sveshchynska // Academic notes series pedagogical science. – 2021. – Vol. 1, no. 195. – P. 123–127. – Rezhym dostupu: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-195-123-127> (date of access: 14.07.2025).

11. Sylkin Y. The russian-ukrainian war as a factor in the transformation of female military servicemembers value orientations / Y. Sylkin // Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Social work. – 2024. – No. 10. – P. 83–88. – Rezhym dostupu: <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2024/10-1/12> (date of access: 14.07.2025).

УДК 159.923

Стояцька Ганна Михайлівна

кандидат філософських наук, доцент

доцент кафедри педагогічної та вікової психології

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Україна

Stoyatska Ganna

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor

Associate Professor of the Department of Pedagogical and Age Psychology,

Oles Honchar Dnipro National University, Ukraine

ORCID 0000-0002-6501-6703

Батовська Тетяна Олександрівна

здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Україна

Batovska Tetiana

higher education applicant at the second (Master's) level

Oles Honchar Dnipro National University, Ukraine

ORCID 0009-0000-8113-9968

[https://doi.org/10.60022/3\(2\)-12-GF](https://doi.org/10.60022/3(2)-12-GF)

ФЕНОМЕН ЗАЗДРОСТІ ТА ЗАЛЕЖНІСТЬ ВІД СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ: ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ТА КОРЕЛЯТИ

ENVY AND SOCIAL MEDIA ADDICTION: PSYCHOLOGICAL MECHANISMS AND CORRELATES

Анотація. У цьому дослідженні розглядається зв'язок феномену заздрості у дорослих – складного психологічного явища, що проявляється на когнітивному, емоційному та соціальному рівнях особистості – з самооцінкою особистості та рівнем її залежності від соціальних мереж. У емпіричному дослідженні використовуються українські версії шкал BeMaS (Benign and Malicious Envy Scale), самооцінки Розенберга (Rosenberg Self-Esteem Scale), залежності від соціальних мереж (Social Networking Addiction Scale). Вибірку дослідження склали 148 респондентів віком від 18 до 60 років. Здійснюється поетапний аналіз внутрішньої узгодженості факторів використаних психодіагностичних інструментів, відтворено структури мультишкальних діагностичних інструментів за допомогою конфірмаційного факторного аналізу (CFA) та перевірка якості моделей, отриманих на вибірці, проведено кореляційний аналіз показників. Відтворені моделі шкал BeMaS демонструє хорошу якість припасування: $\chi^2(34) = 34,522$, $p < .043$; CFI = .998; TLI = .998; RMSEA = .014, 90% CI [.000, .086]; SRMR = .096; шкали залежності від соціальних мереж (SNAS): $\chi^2(27) = 53,817$, $p < .022$; CFI = .935; TLI = .968; RMSEA = .071, 90% CI [.049, .08]; SRMR = .095. Виявлено статистично значущий від'ємний кореляційний зв'язок між рівнем самооцінки дорослих людей та рівнем зляканої заздрості ($r -0,328$; $p=0,004$), наявність додатних кореляційних зв'язків між рівнем зляканої заздрості та загальним рівнем залежності від соціальних мереж ($r 0,234$, $p=0,043$), між рівнем зляканої заздрості та показником приховування часу проведеного у соціальних мережах ($r 0,377$, $p<0,001$), між рівнем зляканої заздрості та показником погіршення емоційного стану в моменти неможливості доступу до соціальних мереж ($r 0,429$, $p=0,004$).

Ключові слова: доброякісна заздрість, зляканою заздрість, самооцінка, залежність від соціальних мереж, соціальні мережі, конфірмаційний факторний аналіз.

Abstract. This study examines the relationship between benign and malicious envy, self-esteem, and social networking addiction in a Ukrainian adult sample. Envy is highlighted as a complex emotional-cognitive phenomenon that influences interpersonal dynamics and behavior on social networks. A total of

148 participants (18–60 years) completed the Ukrainian versions of the BeMaS, Rosenberg Self-Esteem Scale, and Social Networking Addiction Scale. Internal consistency and factorial structure were assessed using Confirmatory Factor Analysis. The BeMaS model demonstrated excellent fit ($CFI = .998$; $TLI = .998$; $RMSEA = .014$), while the SNAS model showed acceptable fit ($CFI = .935$; $TLI = .968$; $RMSEA = .071$). Malicious envy was negatively associated with self-esteem and positively related to overall social networking addiction, concealment of time spent on social media, and emotional discomfort when access was limited. Correlation analyses revealed a significant negative association between self-esteem and malicious envy ($r = -0,328$; $p = 0,004$), suggesting that lower self-worth predisposes individuals to more hostile, destructive forms of envy. Malicious envy was also positively associated with overall social networking addiction ($r = 0,234$, $p = 0,043$), concealment of time spent online ($r = 0,377$, $p < 0,001$), and emotional discomfort when access to social media was restricted ($r = 0,429$, $p = 0,004$). These findings confirm the structural validity of the Ukrainian adaptations of the instruments and highlight malicious envy as an important psychological factor linked to problematic digital behavior. These findings highlight envy – particularly its malicious dimension – as a relevant psychological mechanism that contributes to maladaptive digital patterns and intensified social comparison online. The study contributes to cross-cultural research on envy and enriches cross-cultural evidence on the psychometric robustness of the Ukrainian scales.

Keywords: benign envy, malicious envy, self-esteem, social networking addiction, social media, confirmatory factor analysis.

Постановка проблеми. Сучасне життя все більше переводить формат соціальної взаємодії у інтернет-мережу. Масштабна ізоляція, спричинена епідемією COVID-19, сприяла стрімкому зростанню активності використання соціальних мереж. Інтернет-спілкування стало не просто способом комунікації, а життєво важливою можливістю продовження здійснення професійної та соціальної активності. В Україні другою хвилею зростання значення спілкування в соціальних мережах стала повномасштабна війна. Масові вимушені переміщення, розрив соціальних зв'язків, втрата відчуття безпеки призвели до того, що соціальні мережі стали не лише простором спілкування або сторітейлінгу, а й важливим ресурсом емоційної підтримки та, подекуди, збереження ментальної цілісності.

Проте, навіть за таких обставин, не можна говорити про абсолютно однакове сприйняття соціальних мереж дорослими людьми, адже велику роль відіграють індивідуальні психологічні чинники – рівень задоволеності власним життям, ментальне здоров'я, самооцінка та, зокрема, схильність до заздрості. Відтак, коли для одних контент, який вони споживають, стає мотивацією, ресурсом та тим, що їх надихає до власних дій, то для інших – навпаки місцем прояву особистого невдоволення, яке провокує емоційне виснаження, агресію, або погіршення психоемоційного стану у вигляді тривоги чи депресії.

Однією з ключових емоцій, які проявляються під час перегляду контенту в соціальних мережах може стати заздрість, адже саме вона часто стає внутрішнім тригером, який спонукає людину до порівняння себе із іншими, та може впливати не тільки на самооцінку, а і на збільшення потреби використання соціальних мереж для компенсації негативних переживань.

Варто зазначити, що спосіб життя, який транлюється в мережі часто не є об'єктивним відображенням буденності людини, а навпаки створює картинку естетичних досягнень, романтизації та ідеалізації життя, а також моменти легкого успіху та радості. Спостерігаючи за нав'язаним образом «успішного» успіху людина не лише може втратити віру в себе чи свої можливості в періоди особистих труднощів, а і реально відчувати заздрість до тих хто знаходиться по «той бік екрану».

Таким чином, можна говорити про те, що у сучасному цифровому середовищі однією із важливих емоційних реакцій стає саме заздрість, адже для когось вона може стати стимулом до розвитку, а для інших навпаки деструктивним психологічним процесом. Заздрість тісно пов'язана із особливостями самооцінки людини та її здатністю до саморефлексії. А тому, з огляду на зростання використання соціальних мереж дорослим населенням (на початку 2025 року інтернетом користуються 31,5 мільйона українців, що відповідає 82,4% населення, а кількість користувачів соціальних мереж досягла 21,6 мільйона, що становить 56,4% від загальної чисельності населення [1]) та на їх вплив на психоемоційний стан, постає необхідність у дослідженні взаємозв'язку між заздрістю, самооцінкою дорослих людей та залежністю від соціальних мереж.

Мета статті полягає у виявленні та аналізі взаємозв'язку між рівнем заздрості, самооцінкою особистості та схильністю до залежності від соціальних мереж людей дорослого віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нами було проаналізовано низку наукових публікацій, які повертає наукометрична база Scopus за запитом «envy» and «social media addiction». Частина з них

нами не розглядалися через глибину архіву, а наступні публікацій було проаналізовано з огляду на регіон та специфіку вибірки.

Так, зокрема, Tarigan R. E., Andanawari G. A., Haryani C. A., Hery Widjaja A. E. описують феномен «Phubbing Behavior» – поведінку нехтування особистим спілкуванням на користь спілкуванню в соціальних мережах і використанню мобільного пристрою, що може призвести до негативного почуття соціальної ізоляції та незадоволеності у стосунках [2]. Їхня вибірка в Індонезії показала, що заздрість, страх щось пропустити та інфлюенсерство в соціальних мережах є значними предикторами залежності від соціальних мереж, що згодом призводить до фабінгу («зневажливого ставлення»).

Tandoc E. C. та Goh Z. H. звертають увагу що у багатьох роботах досліджувались причинно-наслідкові зв'язки між використанням соціальних мереж, заздрістю та депресією. Однак висновки щодо спрямованого впливу між цими змінними були неоднозначними. Їхнє дослідження, що тривало у 2016-2021 роках спиралось на трихвильову поздовжену панель з кількістю вибірки 355 зі Сполучених Штатів та Сингапуру і зосереджується на зв'язку між використанням Facebook і депресією [3]. Результати панельного аналізу з перехресними затримками показали, що збільшення використання Facebook призводить до посилення депресії, що також призводить до більшого використання Facebook. Цей взаємозв'язок ще більше посилюється, коли враховується роль заздрості. Зокрема, більше використання Facebook призводить до більшої заздрості користувачів, що призводить до більшої депресії.

R. Jayadi та Y. Audri Pranata досліджують фактори, які впливають на використання Instagram та феномен нейротизму (тривожність, занепокоєння, низьку самооцінку) і дістаються висновку, що особи, залежні від Instagram, демонструють стійкі прояви нестабільного настрою, індивідуалізму, гедонізму, невпевненості у чужих досягненнях, заздрість, FOMO тощо [4].

Дослідження Kim H., Schlicht R., Schardt M., Florack A. [5] було спрямоване на вивчення внеску соціального порівняння в залежність від сайтів соціальних мереж (social network sites – SNSs). Результати засвідчили, що залежність від СНС тісно пов'язана з психологічними конструктами, що мають відношення до соціального порівняння, опосередковують зв'язок між соціальним порівнянням здібностей і шкідливими наслідками (тобто стресом, благополуччям) і демонструє, як емоції соціального порівняння співвідносяться як з позитивними, так і з негативними асоціаціями між залежністю від СНС і самооцінкою.

Liu C. і Ma J. на вибірці китайських студентів продемонстрували, що залежність, заздрість і занепокоєння щодо використання соціальних мереж були значними предикторами вигорання, а заздрість і тривожність у використанні соціальних мереж опосередкували відносини між залежністю від соціальних мереж і вигоранням [6].

У статті Majid A, Yasir M, Javed A, Ali P. [7] пакистанська вибірка медичних працівників стала основою для виявленні впливу залежності від соціальних мереж та психічних станів, таких як заздрість, соціальна тривожність та роздуми, на відволікання уваги від завдань.

Дослідники Priyadarshini C., Dubey R. K., Kumar Y., Jha R. R. на прикладі індійської вибірки демонструють результати інтерпретаційного феноменологічного аналізу (IPA) наслідків надмірного використання соціальних мереж на робочому місці і звертають увагу, що такими наслідками, зокрема, є заздрість та схильність до пошуку схвалень [8].

Дослідження Abbasi I. S. на американській вибірці підтвердило, що надмірне використання СНС негативно впливає на стосунки через ревності, заздрість, підозрілість, стеження та невірність [9]. А в іншому своєму дослідженні Abbasi I. Та Drouin M. підкреслюють, що люди, які використовують СНС як інструмент для покращення свого настрою, насправді можуть відчувати більше негативних наслідків через соціальне перевантаження, ревності та заздрість [10].

Виклад основного матеріалу. Соціальні мережі з кожним роком стають все більш важливим каналом соціальної взаємодії та обміну інформацією. Надаючи можливість ділитися особистим, створюючи публічний або напівпублічний профіль, формувати пул користувачів з яким підтримується постійний зв'язок та спілкування, соціальні мережі є надважливим засобом зв'язку, що об'єднує різноманітних людей, місця, ідеї та культури, а також стає потужним інструментом міжкультурної адаптації [11].

Говорячи про соціальні мережі, не можна ігнорувати їх вплив на те, як себе сприймає людина, адже це і можливості самопрезентації і отримання підтримки та схвалення від інших. Але в той же час це і ймовірність порівняння себе з іншими користувачами соціальних мереж. А таке порівняння змушує користувачів соціальних мереж висвітлювати кращу версію себе та свої успіхи, а особливо, коли вони отримують соціальне схвалення. Часто емоційна невимушеність, підміна справжньої картини життя на ідеалізоване стають факторами, які допомагають створювати «вигаданий образ» та «вигадану реальність», якою легко маніпулювати у соціальних мережах заради схвалення.

Також ризик полягає в тому, що в процесі соціального порівняння люди починають оцінювати і себе через призму чужих досягнень та образів, які вони отримують із мережі. А це, в свою чергу може призводити до відчуття неповноцінності та зниження власної самооцінки, особливо якщо людина в основному слідує за контентом, який орієнтований на ідеалізацію життя та зовнішності [12].

Люди можуть порівнювати себе з іншими за їхньою зовнішністю, особистістю, успіхом та стосунками. Оскільки для одних може бути важливішою тема особистого життя, а для інших питання особистості, то можна сказати, що порівняння також може бути вирішальним. Тому, соціальне порівняння, яке може бути наслідком використання соціальних мереж набуває особливої сили, так як відбувається не в реальному середовищі, а там де має місце ідеалізація образів. Саме це надає явищу більше емоційного забарвлення і як наслідок може з'являтися відчуття заздрості. Так, деякі науковці розглядають заздрість як таку, що проявляється у недоброзичливості по відношенню до тих людей, які досягли більше успіхів та мають більше визнання. Вказане почуття може виникати в моменти, коли хтось інший здобуває те, про що мріє чи чого бажає сама особа [13].

Поняття заздрості завжди залишатиметься актуальним, тим більше зважаючи на те, що сучасне суспільство все більше висвітлює різницю між багатими та менш забезпеченими, між успішними та тими, хто лише прагне самореалізації, між щасливими та тими, хто переживає часи нестабільності. І саме простір соціальних мереж, який відкриває безмежні можливості для спостереження за життям інших, часто стає середовищем, де ці контрасти стають більш видимими, а отже, і стають підґрунтям для виникнення або посилення почуття заздрості.

Тому, можна говорити про те, що поняття заздрості є багатовимірним психологічним явищем, яке охоплює когнітивний, емоційний та соціальний рівні особистості та може мати зв'язок із самооцінкою людини. Крім того, люди які мають вищий рівень заздрості можуть частіше вступати у конфлікти із оточуючими саме через незадоволення своїм становищем у порівнянні з ними. Заздрісні особистості можуть мати ще і занижену самооцінку, а це, в свою чергу, робить їх більш вразливими до процесу порівняння з іншими та як наслідок може збільшувати прояв агресивної поведінки [14].

Також заздрість може вносити конфлікти у взаємини із іншими людьми і, крім того, стає стримувальним фактором у розвитку людей. Часто через страх викликати заздрість, людина зупиняється на шляху реалізації власних ідей бо нею керує небажання отримати негативні реакції від свого оточення. Хоча, здається, що заздрість виконує захисну функцію для особистості (маскування некомпетентності, прагнення до рівного положення і т. п.), вона також прирікає заздрісника на самотність, на поступову ізоляцію від оточуючих. Внаслідок чого, заздрісник терпить особистісну деформацію: стає скритним, тривожним, жаліє себе, його охоплює почуття неповноцінності та невдоволення, що в подальшому може призвести до викривлення сприйняття себе та зниження рівня самооцінки [15].

О. Мохорева зауважує, що часто людина може навіть не усвідомлювати, що відчуває заздрість, при цьому її слова та вчинки по відношенню до інших можуть бути шкідливими та образливими. Тоді будь-яка дія чи досягнення того кому заздять, сприйматиметься як щось негативне та таке, що викликає багато внутрішньої агресії та гніву. Це може статися тоді, коли людина має занижену самооцінку, слабку силу волі та страх того, що вона є менш цінною серед інших [16].

Тому, можна говорити, що з одного боку заздрість може проявлятися у вигляді мотивуючої складової, яка може стимулювати людину до розвитку та самовдосконалення, проте з іншого – ставити тим негативним когнітивним процесом, який здебільшого формує установки та негативні поведінкові стратегії, в т.ч. у спілкуванні у мережі. Так, соціальні мережі часто створюють сприятливу атмосферу для розвитку саме злоякісної заздрості, адже тут люди активно демонструють переважно власний успіх та добробут.

Н. І. Пилат та І. І. Галецька пропонують поділяти заздрість на доброякісну – ту, яка спонукає людей до саморозвитку замість того, щоб викликати почуття недоброзичливості, та злоякісну – заздрість, яка характеризується ворожістю до тих, хто є вище статутом та мають більше результатів у житті [17].

У своїй статті Я. Пономаренко говорить, що заздрість може переживатися як сукупність різноманітних станів (досада, відчай, печаль, злість та ін.) та супроводжується певним ставленням у проявленні ворожості або ненависті до людини, котрій заздирить. Крім того, особливу роль у проявленні заздрості буде відігравати і те, на скільки людина є егоїстичною, марнославною, самолюбивою або навіть лінивою [18].

Провівши аналіз наукових робіт ми здійснили емпіричне дослідження з метою встановити взаємозв'язок між проявами злоякісної заздрості, самооцінкою дорослих людей та залежністю від соціальних мереж. Для вказаного дослідження нами було висунуто гіпотезу про те, що існує статистично значущий зв'язок між рівнем самооцінки дорослих людей та вираженістю злоякісної заздрості, яка сформована через те, що регулярний процес соціального порівняння (Леон Фестінгер),

та спостереження за успіхами інших осіб може викликати почуття заздрості. Основним положенням теорії Фестінгера є «гіпотеза подібності», яка стверджує, що люди віддають перевагу порівнюванню себе з подібними іншими.

Втім, коли об'єктивні стандарти недоступні, людина порівнюватиме себе з іншими щоб підвищити свою самооцінку. Через те, що людина з відчуттям внутрішньої незадоволеності може сприймати успіхи інших як загрозу власній цінності, низький рівень самооцінки можна поєднати з вищими показниками злоякісної заздрості. Враховуючи це, нами було винесено ще одне припущення про те, що особи із вищими показниками злоякісної заздрості мають вищий рівень залежності від соціальних мереж.

Соціальні мережі, у свою чергу, підсилюють прояв не лише заздрості, а і внутрішньої напруги, агресії та конфліктів, оскільки людина фіксується на розриві між бажаним і реальним образом себе. А тому, для осіб із вищими показниками злоякісної заздрості соціальні мережі можуть ставати засобом компенсації власної незадоволеності та способом підтримки ілюзії стосовно соціальної значущості. Це може проявлятися у збільшенні часу, проведеного на платформах та перегляді контенту інших людей.

У дослідженні були використані наступні методики: Опитувальник доброякісної та злоякісної заздрості BeMaS (Benign and Malicious Envy Scale, 2015), адаптація Н. Пилат, І. Галецька [17], Шкала самооцінки Розенберга (Rosenberg Self-Esteem Scale, 1965), адаптація О. Вельдбрехт, Н. Зінченко, Н. Тавровецька [19] та Шкала залежності від соціальних мереж (Social Networking Addiction Scale, 2020), адаптація П. Севост'янов, С. Яновська, Р. Туренко, Д. Пивовар [20]. Окрім психодіагностичних методик для отримання додаткової інформації про досліджуваних було сформовано особисту анкету. Її метою було зібрати соціально-демографічні дані такі як вік, стать, освіта та сімейний стан, а також виявити особливості використання соціальних мереж та їх ставлення до контенту, який вони споживають.

Вибірку дослідження склали особи, які проводять в соціальних мережах більше 10 годин на тиждень. Загалом для здійснення емпіричного дослідження особливостей взаємозв'язку між самооцінкою дорослих людей та використанням соціальних мереж, впродовж літніх місяців 2025 року було опитано 148 респондентів віком від 18 до 60 років. З них 53,33% є представниками молодшого дорослого віку (20–39 років), 46,67% є представниками старшого дорослого віку (40–60 років). При проходженні опитування респонденти вказували якими саме соціальними мережами користуються (Інстаграм, Фейсбук, Тік-ток, Ютуб, Телеграм). 21 особа вказала, що є активною в усіх зазначених соціальних мережах, а загалом дані щодо користування соцмережами представлено на рисунку 1.

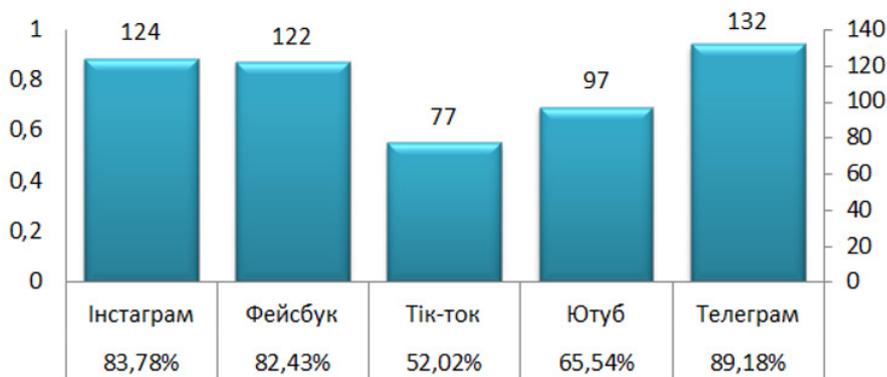


Рис. 1. Розподіл вибірки щодо використання соціальних мереж
Джерело: сформовано авторами

На першому етапі нашого дослідження було здійснено перевірку внутрішньої узгодженості факторів використаних психодіагностичних інструментів. Результати перевірки наведено у Таблиці 1.

Таблиця 1

Результати перевірки внутрішньої узгодженості факторів, використаних в дослідженні психодіагностичних інструментів

	Coefficient ω	Coefficient α
Шкала самооцінки Розенберга	0,909	0,882
Шкала доброякісної заздрості	0,864	0,848
Шкала злоякісної заздрості	0,746	0,777

Продовження таблиці 1

Значущість соціальних мереж	0,541	0,73
Самопочуття за неможливості користування соціальними мережами	0,837	0,864
Конфлікт через соціальні мережі	0,936	0,817
Загальний показник залежності від СМ	0,893	0,838

Джерело: складено авторами

На другому етапі за допомогою конфірмаційного факторного аналізу (CFA) нами було відтворено структури мультишкальних діагностичних інструментів та перевірка якості моделей, отриманих на нашій вибірці.

Для шкал доброякісної та зляканої заздрості було отримано дуже високі показники моделі, які засвідчили, що існуюча модель вимірювання результатів дуже добре прилягає до наших даних і підтверджує високу ефективність діагностичного інструменту. Результати цієї перевірки наведено у таблиці 2 та на рисунку 2.

Таблиця 2

Індекси придатності модифікованої факторної моделі шкал доброякісної та зляканої заздрості

Chi-square test			
Model	X ²	df	P
Baseline model	375,879	45	
Factor model	34,522	34	0,043
Fit indices			
Index	Value		
Comparative Fit Index (CFI)	0,998		
Tucker-Lewis Index (TLI)	0,998		
Root mean square error of approximation (RMSEA)	0,014		
RMSEA 90% CI	0,000-0,086		
Standardized root mean square residual (SRMR)	0,096		

Джерело: складено авторами

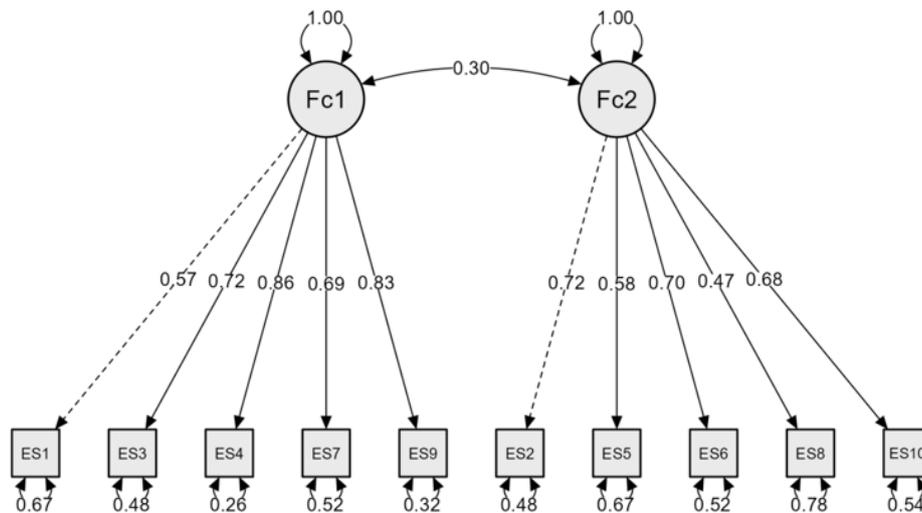


Рис. 2. Факторна структура моделі Шкал доброякісної та зляканої заздрості

Джерело: сформовано авторами

Для шкали залежності від соціальних мереж на першому етапі, при аналізі моделюванням з трьома факторами першого порядку і одним фактором другого порядку, на наших даних ми не змогли отримати цілком задовільні результати (показник Tucker-Lewis Index (TLI) склав 0,868, тоді як показник

Root mean square error of approximation (RMSEA) – 0,09). Але при повторному аналізі було здійснено аналіз іншої конфігурації – було застосовано біфакторну модель, чого не було в описі оригінального інструменту. Результати цього аналізу виявились цілком придатними і продемонстрували, що модель достатньо добре прилягає до даних. Результати цієї перевірки наведено у таблиці 3 та на рисунку 3.

Таблиця 3

Індекси придатності модифікованої факторної моделі шкали залежності від соціальних мереж

<i>Chi-square test</i>			
Model	X ²	df	P
Baseline model	468,153	55	
Factor model	53,817	27	0,022
<i>Fit indices</i>			
Index	Value		
Comparative Fit Index (CFI)	0,935		
Tucker-Lewis Index (TLI)	0,968		
Root mean square error of approximation (RMSEA)	0,071		
RMSEA 90% CI	0,049-0,08		
Standardized root mean square residual (SRMR)	0,095		

Джерело: складено авторами

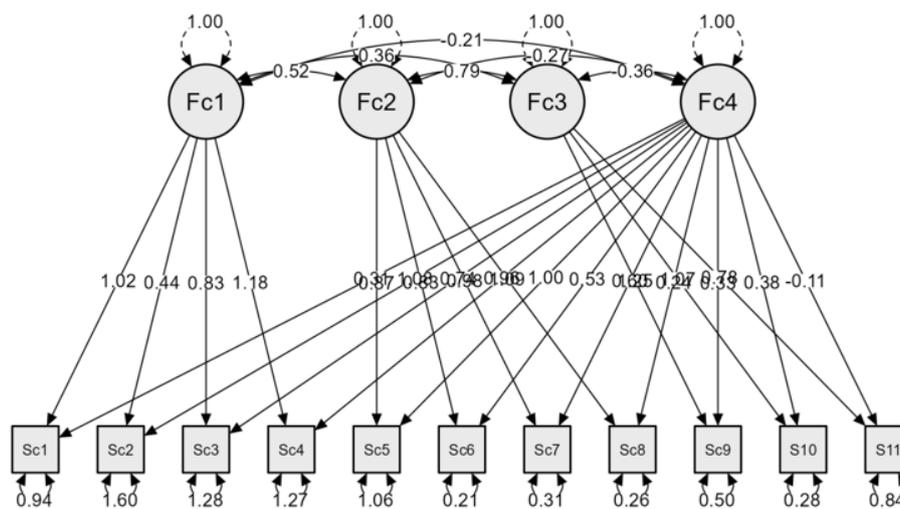


Рис. 2. Факторна структура моделі Шкали залежності від соціальних мереж

Джерело: сформовано авторами

Враховуючи результати перевірки моделей, наступним етапом нашого дослідження було проведено кореляційний аналіз показників. Дані переважно не відповідали закону нормального розподілу, тому було застосовано коефіцієнт кореляції Спірмена. Було виявлено статистично значущий від'ємний кореляційний зв'язок між рівнем самооцінки дорослих людей та рівнем зляканої заздрості ($r = -0,328$; $p = 0,004$). Також було встановлено наявність додатних кореляційних зв'язків між рівнем зляканої заздрості та загальним рівнем залежності від соціальних мереж ($r = 0,234$, $p = 0,043$), між рівнем зляканої заздрості та показником приховування часу проведеного у соціальних мережах ($r = 0,377$, $p < 0,001$), між рівнем зляканої заздрості та показником погіршення емоційного стану в моменти неможливості доступу до соціальних мереж ($r = 0,429$, $p = 0,004$).

Результати дослідження на нашій вибірці засвідчили, що особи із нижчим рівнем самооцінки схильні до зростання заздрості, яка характеризується ворожістю по відношенню до тих, хто досягли більшого успіху в тих чи інших сферах. Нижча самооцінка супроводжується більш високими показниками зляканої заздрості, що підтвердило основну гіпотезу нашого дослідження. Крім того, у ході дослідження було встановлено, що особи з вищими показниками за шкалою зляканої заздрості демонструють вищий рівень залежності від соціальних мереж та більш схильні до конфліктів із оточенням на ґрунті неможливості доступу до соціальних мереж.

Висновки. У результаті теоретичного та емпіричного аналізу на нашій вибірці було підтверджено

високу якість моделей, що формуються такими діагностичними інструментами як українська версія Шкали доброякісної та зляканої заздрості [17] та українська версія Шкали залежності від соціальних мереж [20]. Значення отриманих індексів відповідають рекомендованим критеріям [21, 22], що свідчить про адекватне припасування моделі до емпіричних даних. Усі стандартизовані факторні навантаження були статистично значущими ($p < .001$), що підтверджує конвергентну валідність індикаторів.

Встановлено, що заздрість є багатограним феноменом, який тісно пов'язаний із самооцінкою людини та значущістю соціальних мереж у її житті. Саме в просторі соціальних мереж часто формується така емоційна реакція як заздрість, що спричиняється порівнянням себе із іншими особами, які висвітлюють яскраві та успішні аспекти свого життя.

Результати нашого емпіричного дослідження підтвердили існування статистично значущого зворотного зв'язку між рівнем самооцінки дорослих людей та зляканою заздрістю: відтак, чим нижчою є самооцінка – тим вищою є схильність особистості до переживання зляканої заздрості.

Крім того, у ході дослідження було встановлено прямий зв'язок між зляканою заздрістю та залежністю від соціальних мереж, що може свідчити про те, що соціальні мережі виступають певним компенсатором власної незадоволеності та підтвердження соціальної значущості.

Список використаних джерел

1. Інтернет, соцмережі, стримінги та відео. Найцікавіше зі звіту Digital 2025 про взаємодію з цифровими технологіями. Інтернет ресурс сайт Медіамейкер. URL: <https://mediamaker.me/najczikavishezizvitu-digital-2025-pro-vzayemodiyu-z-czyfrovymu-tehnologiyamy-16257/>
2. Riswan Tarigan E., Gurnita Andanawari A., Calandra Haryani A., Hery, Andree Widjaja E. An Examination into the Causes of Social Media Addiction and Its Effects on Phubbing Behavior. *Procedia Computer Science*, Volume 234, 2024, Pages 978-986, <https://doi.org/10.1016/j.procs.2024.03.087>.
3. Tandoc E. C., Goh Z. H. Is Facebooking really depressing? Revisiting the relationships among social media use, envy, and depression. *Information, Communication & Society*, 26(3), 2021. pp. 551–567. URL: <https://doi.org/10.1080/1369118X.2021.1954975>
4. Audri Pranata J. and Y. A Qualitative Study on Addiction and Neuroticism of Instagram Users. *Journal of System and Management Sciences*, Vol. 12 (2022) No. 6, pp. 356-378. URL: DOI:10.33168/JSMS.2022.0622
5. Kim H., Schlicht R., Schardt M., Florack A. The contributions of social comparison to social network site addiction. *PLOS ONE* 16(10): 2021, e0257795. URL: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0257795>
6. Liu C., Ma J. Social media addiction and burnout: The mediating roles of envy and social media use anxiety. *Curr Psychol* 39, pp. 1883–1891, 2020. URL: <https://doi.org/10.1007/s12144-018-9998-0>
7. Majid A., Yasir M., Javed A., Ali P. From envy to social anxiety and rumination: How social media site addiction triggers task distraction amongst nurses. *J Nurs Manag.* 2020; 28: pp. 504–513. URL: <https://doi.org/10.1111/jonm.12948>
8. Priyadarshini C., Dubey R. K., Kumar Y., Jha R. R. Impact of Social Media Addiction on Employees' Wellbeing and Work Productivity. *The Qualitative Report*, 25(1), 2020. pp. 181-196. URL: <https://doi.org/10.46743/2160-3715/2020.4099>
9. Abbasi, I. S. Social Media and Committed Relationships: What Factors Make Our Romantic Relationship Vulnerable? *Social Science Computer Review*, 37(3), 2018. pp. 425-434. URL: <https://doi.org/10.1177/0894439318770609>
10. Abbasi, I., Drouin, M. Neuroticism and Facebook Addiction: How Social Media can Affect Mood? *The American Journal of Family Therapy*, 47(4), 2019. pp. 199–215. URL: <https://doi.org/10.1080/01926187.2019.1624223>
11. Гаврилюк О. П. Соціальні мережі як чинник соціальної адаптації і соціалізації. *Культурологічний альманах*, № 2, с. 225-231. 2023. URL: 10.31392/cult.alm.2023.2.31
12. Mehmet Kavakli, Gülten Ünal. The effects of social comparison on the relationships among social media addiction, self-esteem, and general belongingness levels. *Current Issues In Personality Psychology*. 2021. pp.114-124. URL: DOI:10.5114/cipp.2021.105349
13. Кузнецов О. І., Лифар Н. Л. Психологічні кореляти переживання заздрості особистості. *Наукові перспективи*, № 2(44). 2024. С.1333-1346. URL: 10.52058/2708-7530-2024-2(44)-1333-1346
14. Остополець І. Ю., Медвідь І. В., Кухар Т. В., Раджабова С. Ш., Ткаченко О. А. Заздрість як чинник конфліктності та агресивності особистості. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*, № 1(66) 2025, с. 31-42. URL: <https://doi.org/10.33216/2219-2654-2025-66-1-31-42>
15. Кузнецов М. А., Фоменко К. І., Лифар Н. Л. Методика психодіагностики видів заздрості. *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія*. Вип. 69. 2023. С.115-129. URL: <https://doi.org/10.34142>

/23129387.2023.69.09.

16. Мохорєва О. М. Феномен задрості у зарубіжних та вітчизняних дослідженнях. *Габітус. Науковий журнал з соціології та психології*. Вип.41, 2022. С.261-266. URL: <http://habitus.od.ua/journals/2022/41-2022/46.pdf>

17. Пилат Н., Галецька І. Опитувальник доброякісної та зляканої задрості BeMaS. *Український психологічний журнал*, № 1 (17), 2022. С.118-141. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1755240>

18. Пономаренко Я. С. Специфіка взаємозв'язків задрості з психологічною розумністю у чоловіків і жінок поліцейських. *Особистість, суспільство, закон*. Харків, 2020. С.276-280 URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f1641062-97ec-4508-9557-dcacbd9814d2/content>

19. Вельдбрехт О., Зінченко Н., Тавровецька Н. Шкала самооцінки Розенберга: українська адаптація та психометричні властивості. *Інсайт: психологічні виміри суспільства*, №13. 2025. С.142-172. URL: <https://insight.journal.kspu.edu/index.php/insight/article/view/292>

20. Севост'янов П., Яновська С., Туренко Р., Пивовар Д. Психометричні показники та адаптація україномовної версії шкали залежності від соціальних мереж (M. G. Shahnawaz, U. Rehman Socialnetworking Addiction Scale). *Вісник Харківського Національного університету ім. В.Н.Каразіна. Серія Психологія*. Випуск 77. 2024. С.21-27 URL: https://www.researchgate.net/publication/388218363_Psihometricni_pokazniki_ta_adaptacia_ukrainomovnoi_versii_skali_zaleznosti_vid_socialnih_merez_M_G_Shahnawaz_U_Rehman_Social_Networking_Addiction_Scale

21. Hu L., Bentler P. M. Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1999. pp. 1–55. URL: doi: 10.1080/10705519909540118.

22. Kline R. B. Principles and practice of structural equation modeling (4th ed.). New York, NY: Guilford Press. 2016. URL: <https://dl.icdst.org/pdfs/files4/befc0f8521c770249dd18726a917cf90.pdf>

References

1. Internet, sotsmerezhi, stryminhy ta video. Naitsikavishe zi zvitu Digital 2025 pro vzaiemodiiu z tsyfrovymy tekhnolohiiamy. *Internet resurs sait Mediameiker*. URL: <https://mediamaker.me/najczikavishe-zi-zvitu-digital-2025-pro-vzayemodiyu-z-cyfrovymy-tehnologiyamy-16257/>

2. Riswan Tarigan E., Gurnita Andanawari A., Calandra Haryani A., Hery, Andree Widjaja E. An Examination into the Causes of Social Media Addiction and Its Effects on Phubbing Behavior. *Procedia Computer Science*, Volume 234, 2024, Pages 978-986, <https://doi.org/10.1016/j.procs.2024.03.087>.

3. Tandoc E. C., Goh Z. H. Is Facebooking really depressing? Revisiting the relationships among social media use, envy, and depression. *Information, Communication & Society*, 26(3), 2021. pp. 551–567. URL: <https://doi.org/10.1080/1369118X.2021.1954975>

4. Audri Pranata J. and Y. A Qualitative Study on Addiction and Neuroticism of Instagram Users. *Journal of System and Management Sciences*, Vol. 12 (2022) No. 6, pp. 356-378. URL: DOI:10.33168/JSMS.2022.0622

5. Kim H., Schlicht R., Schardt M., Florack A. The contributions of social comparison to social network site addiction. *PLOS ONE* 16(10): 2021, e0257795. URL: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0257795>

6. Liu C., Ma J. Social media addiction and burnout: The mediating roles of envy and social media use anxiety. *Curr Psychol* 39, pp. 1883–1891, 2020. URL: <https://doi.org/10.1007/s12144-018-9998-0>

7. Majid A., Yasir M., Javed A., Ali P. From envy to social anxiety and rumination: How social media site addiction triggers task distraction amongst nurses. *J Nurs Manag.* 2020; 28: pp. 504–513. URL: <https://doi.org/10.1111/jonm.12948>

8. Priyadarshini C., Dubey R. K., Kumar Y., Jha R. R. Impact of Social Media Addiction on Employees' Wellbeing and Work Productivity. *The Qualitative Report*, 25(1), 2020. pp. 181-196. URL: <https://doi.org/10.46743/2160-3715/2020.4099>

9. Abbasi, I. S. Social Media and Committed Relationships: What Factors Make Our Romantic Relationship Vulnerable? *Social Science Computer Review*, 37(3), 2018. pp. 425-434. URL: <https://doi.org/10.1177/0894439318770609>

10. Abbasi, I., Drouin, M. Neuroticism and Facebook Addiction: How Social Media can Affect Mood? *The American Journal of Family Therapy*, 47(4), 2019. pp. 199–215. URL: <https://doi.org/10.1080/1926187.2019.1624223>

11. Havryliuk O. P. Sotsialni merezhi yak chynnyk sotsialnoi adaptatsii i sotsializatsii. *Kulturolohichnyi almanakh*, № 2, s. 225-231. 2023. URL: 10.31392/cult.alm.2023.2.31

12. Mehmet Kavakli, Gülten Ünal. The effects of social comparison on the relationships among social

media addiction, self-esteem, and general belongingness levels. *Current Issues In Personality Psychology*. 2021. pp.114-124. URL: DOI:10.5114/cipp.2021.105349

13. Kuznetsov O. I., Lyfar N. L. Psykholohichni koreliaty perezhyvannya zazdrosti osobystosti. *Naukovi perspektivy*, № 2(44). 2024. S.1333-1346. URL: 10.52058/2708-7530-2024-2(44)-1333-1346

14. Ostopolets I. Yu., Medvid I. V., Kukhar T. V., Radzhabova S. Sh., Tkachenko O. A. Zazdryst yak chynnyk konfliktnosti ta ahresyvnosti osobystosti. *Teoretychni i prykladni problemy psykholohii*, № 1(66) 2025, s. 31-42. URL: <https://doi.org/10.33216/2219-2654-2025-66-1-31-42>

15. Kuznetsov M. A., Fomenko K. I., Lyfar N. L. Metodyka psykholohichnoyi vydiv zazdrosti. *Visnyk KhNPU imeni H.S. Skovorody. Psykholohiia*. Vyp. 69. 2023. S.115-129. URL: <https://doi.org/10.34142/23129387.2023.69.09>.

16. Mokhorieva O. M. Fenomen zazdrosti u zarubizhnykh ta vitchyznianskykh doslidzhenniakh. *Habitus. Naukovyi zhurnal z sotsiologii ta psykholohii*. Vyp.41, 2022. S.261-266. URL: <http://habitus.od.ua/journals/2022/41-2022/46.pdf>

17. Pylat N., Haletska I. Opytuvalnyk dobroiakisnoi ta zloiakisnoi zazdrosti BeMaS. *Ukrainskyi psykholohichnyi zhurnal*, № 1 (17), 2022. S.118-141. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1755240>

18. Ponomarenko Ya. S. Spetsyfika vzaiemozviazkiv zazdrosti z psykholohichnoiu rozumnistiu u cholovikiv i zhinok politseiskykh. *Osobystist, suspilstvo, zakon*. Kharkiv, 2020. S.276-280 URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f1641062-97ec-4508-9557-dcacbd9814d2/content>

19. Veldbrekht O., Zinchenko N., Tavrovska N. Shkala samoostinky Rozenberha: ukrainska adaptatsiia ta psykometrychni vlastyvoli. *Insait: psykholohichni vymiry suspilstva*, №13. 2025. S.142-172. URL: <https://insight.journal.kspu.edu/index.php/insight/article/view/292>

20. Sevostianov P., Yanovska S., Turenko R., Pyvovar D. Psykometrychni pokaznyky ta adaptatsiia ukrainomovnoi versii shkaly zalezhnosti vid sotsialnykh merezh (M. G. Shahnawaz, U. Rehman Socialnetworking Addiction Scale). *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho universytetu im. V.N.Karazina. Seriia Psykholohiia*. Vypusk 77. 2024. S.21-27 URL: https://www.researchgate.net/publication/388218363_Psihometricni_pokazniki_ta_adaptacia_ukrainomovnoi_versii_skali_zalezhnosti_vid_socialnih_merez_M_G_Shahnawaz_U_Rehman_Social_Networking_Addiction_Scale

21. Hu L., Bentler P. M. Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1999. pp. 1–55. URL: doi: 10.1080/10705519909540118.

22. Kline R. B. Principles and practice of structural equation modeling (4th ed.). New York, NY: Guilford Press. 2016. URL: <https://dl.icdst.org/pdfs/files4/befc0f8521c770249dd18726a917cf90.pdf>

УДК 159.9:005.52+159.947

Жилін Михайло Володимирович

доктор філософії за спеціальністю психологія, доцент
доцент кафедри практичної психології
Одеський національний морський університет, Україна

Zhylin Mykhailo

Doctor of Philosophy in Psychology, Associate Professor
Associate Professor of the Department of Practical Psychology
Odesa National Maritime University, Ukraine
ORCID: 0000-0003-2898-4403

[https://doi.org/10.60022/3\(2\)-13-GF](https://doi.org/10.60022/3(2)-13-GF)

ІНТЕГРАЦІЯ ТЕОРІЇ ПОЛЯ КУРТА ЛЕВІНА В СУЧАСНІ МОДЕЛІ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ

INTEGRATION OF KURT LEWIN'S FIELD THEORY INTO MODERN DECISION-MAKING MODELS

Анотація. Теорія поля Курта Левіна, у межах якої поведінку особистості розглядають як результат взаємодії індивіда та середовища, має значний потенціал для поглиблення розуміння процесу прийняття рішень. Її інтеграція в сучасні психологічні моделі дозволяє підвищити точність прогнозування поведінкових реакцій, оптимізувати рівень міжособистісних відносин і сприяти розумінню людиною чинників, які впливають на її вибір.

Мета статті полягає в аналізі потенціалу застосування положень теорії психологічного поля К. Левіна у процесі прийняття рішень.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є наукові праці українських і зарубіжних учених, присвячені проблематиці прийняття рішень та концепції К. Левіна. Для їх опрацювання застосовано методи теоретичного узагальнення, групування, аналізу, синтезу, систематизації, а також метод графічного аналізу.

Результати. Прийняття рішень визначено як усвідомлений особистісний акт, спрямований на формування плану дій задля досягнення індивідуальних цілей із урахуванням доступної інформації про переваги та ризики вибору. На основі положень теорії поля запропоновано доповнення до наявних моделей прийняття рішень. Зокрема, у різних підходах рекомендовано враховувати феномен квазіпотреб як ключову мотиваційну детермінанту. У моделі інтуїтивного прийняття рішень акцентовано на необхідності врахування не лише минулого досвіду, а й уявлень особистості про минуле, теперішнє та майбутнє, які формують її психологічне поле. Для теорій прийняття рішень, зокрема теорії каяття доцільно враховувати позитивну або негативну валентність об'єктів вибору. У межах модифікованої карнегійської моделі, яка пояснює залежність рішень від рівня невизначеності, особливостей інтерпретації результатів і соціальних характеристик індивіда, запропоновано доповнення поняттями напруги, квазіпотреби та ретрогресії (регресії). Вони зумовлюють здатність особистості долати напруження у процесі вибору. Крім того, сформовано схему прийняття рішень у межах геїтальт-підходу.

Перспективи подальших досліджень полягають в уточненні запропонованих теоретичних положень, перевірці їхньої ефективності у практичних моделях прийняття рішень, а також в аналізі сприйняття та оцінки вибраного рішення після його реалізації.

Ключові слова: життєвий простір, психологічне поле, прийняття рішень, геїтальт-підхід, квазіпотреби.

Abstract. Kurt Lewin's field theory, within which personality behavior is examined as the result of interaction between the individual and environment, has significant potential for deepening understanding of the decision-making process. Its integration into contemporary psychological models allows for increased

accuracy in predicting behavioral responses, optimizing the level of interpersonal relationships, and facilitating individual understanding of factors that influence their choices.

The aim of the article is to analyze the potential application of K. Lewin's psychological field theory provisions in the decision-making process.

Materials and methods. The research materials consist of scholarly works by Ukrainian and foreign scientists devoted to decision-making problems and K. Lewin's concept. Methods of theoretical generalization, grouping, analysis, synthesis, systematization, and graphical analysis were applied for their processing.

Results. Decision-making has been defined as a conscious personal act aimed at forming an action plan to achieve individual goals while considering available information about the advantages and risks of choice. Based on field theory provisions, additions to existing decision-making models have been proposed. Specifically, various approaches recommend considering the phenomenon of quasi-needs as a key motivational determinant. In the intuitive decision-making model, emphasis is placed on the necessity of considering not only past experience but also the individual's conceptions of past, present, and future, which form their psychological field. For decision-making theories, particularly regret theory, it is advisable to consider the positive or negative valence of choice objects. Within the modified Carnegie model, which explains the dependence of decisions on the level of uncertainty, features of results interpretation, and social characteristics of the individual, additions have been proposed with the concepts of tension, quasi-needs, and retrogression (regression). These determine the individual's ability to overcome tension in the choice process. Additionally, a decision-making scheme within the Gestalt approach has been formulated.

Prospects for further research lie in refining the proposed theoretical provisions, testing their effectiveness in practical decision-making models, and analyzing the perception and evaluation of the chosen decision after its implementation.

Keywords: *life space, psychological field, decision-making, Gestalt approach, quasi-needs.*

Постановка проблеми. Людина щоденно здійснює широкий спектр дій, постійно стикаючись із необхідністю вибору – від незначних рішень до таких, що мають вагомий наслідок. В умовах динамічних соціальних і технологічних змін особливої актуальності набуває проблема ефективного прийняття рішень як на індивідуальному, так і на колективному рівнях. Саме тому вивчення психологічних механізмів цього процесу є важливим напрямом сучасних міждисциплінарних досліджень.

У цьому контексті значну наукову цінність становить теорія поля Курта Левіна, згідно з якою поведінка індивіда визначається взаємодією особистості та середовища [1]. Такий підхід передбачає розгляд суб'єкта не ізольовано, а як елемент системи, у межах якої його мотиваційні, когнітивні та емоційні характеристики формуються під впливом зовнішніх чинників.

З наукового погляду інтеграція теоретичних положень К. Левіна у сучасні психологічні моделі прийняття рішень дає змогу врахувати максимально широкий спектр детермінант, що впливають на вибір людини. Виявлення таких чинників сприятиме розробленню моделей прогнозування поведінки в різних контекстах, підвищенню ефективності психотерапевтичних і консультативних практик, а також оптимізації процесів соціальної взаємодії.

З практичного погляду впровадження ідей К. Левіна у психологічні концепції прийняття рішень може слугувати підґрунтям для вдосконалення середовища функціонування особистості, підвищення рівня її адаптації, стресостійкості та здатності до конструктивного реагування на зміни. Така інтеграція має потенціал покращити якість міжособистісної комунікації, сприяти розвитку стратегічного мислення та оптимізації соціальної взаємодії у системі «людина – людина». З огляду на це, дослідження психологічних механізмів процесу прийняття рішень набуває особливої теоретичної та прикладної значущості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що проблема процесу прийняття рішень у межах гештальт-підходу посідає важливе місце в сучасній психології. Цей підхід розглядає прийняття рішень як динамічний процес усвідомлення людиною власних потреб, емоцій і внутрішніх суперечностей, що актуалізуються у певному життєвому контексті. У розвитку наукових уявлень про цю проблематику можна виокремити три основні етапи. Перший охоплює 1950–1970-ті роки, коли формувалися уявлення про цілісне сприйняття ситуації та орієнтацію людини на контекст «тут і тепер». Другий етап, що тривав у 1980–2000-х роках, характеризується зосередженням на ролі внутрішніх конфліктів і феномені незавершених гештальтів у процесі прийняття рішень. Третій, сучасний етап, відзначається інтеграцією у гештальт-підхід когнітивних і екзистенційних моделей, а також осмисленням впливу рефлексії, емоцій та особистісної відповідальності на результат прийнятого рішення [1; 3–10]. У цьому контексті теорія поля Курта Левіна, що трактує поведінку як функцію

взаємодії особистості й оточення, набуває нового аналітичного потенціалу. Вона дає змогу пояснити процес ухвалення рішень не лише як реакцію на зовнішні стимули, а як результат динамічної рівноваги між квазіпотребами суб'єкта та структурою його психологічного простору.

У сучасних когнітивно-психологічних дослідженнях спостерігається посилення інтересу до інтеграції положень теорії поля Курта Левіна, згідно з якою поведінка особистості визначається взаємодією квазіпотреб суб'єкта та характеристик середовища. У цьому контексті Л. Ізаксон (L. Izakson), Й. Зеєві (Y. Zeevi) та Д. Леві (D. Levy) досліджують привабливість вибору залежно від ступеня наближеності цілей до ціннісних орієнтирів індивіда. Виявлено, що альтернатива стає привабливішою, коли мета та очікувані вигоди перебувають у ціннісній відповідності. Отже, урахування потреб і мотиваційних детермінант, які формують суб'єктивне сприйняття привабливості вибору, дає змогу поглибити розуміння динаміки поведінки у процесі прийняття рішень, що безпосередньо корелює з базовими положеннями теорії поля Левіна.

У сучасних наукових працях прийняття рішення розглядається як усвідомлений процес вибору, що ґрунтується на інформації, якою володіє суб'єкт у момент ухвалення. Такий підхід підкреслює необхідність урахування взаємозв'язку між індивідуально-психологічними характеристиками особистості, її соціальним оточенням і попереднім досвідом, які визначають специфіку когнітивної та мотиваційної структури процесу вибору [3; 4; 5]. Отже, процес прийняття рішень доцільно розглядати як багатofакторну динамічну систему, у межах якої відбувається взаємодія психологічних, соціальних і середовищних чинників, що комплексно зумовлюють характер і результат вибору.

У межах різних теорій прийняття рішень простежується звернення до ідей теорії поля, зокрема щодо впливу середовища на поведінкові акти індивіда. Водночас окремі базові поняття та методологічні засади цієї теорії залишаються недостатньо інтегрованими у сучасні психологічні моделі прийняття рішень [5; 6]. Це зумовлює потребу у систематичному переосмисленні й адаптації левінівських концептів до сучасних підходів, орієнтованих на пояснення динаміки взаємодії особистості та середовища у процесі вибору.

Сучасні модифікації моделі прийняття рішень, зокрема карнегійська модель, акцентують на важливості урахування соціальних характеристик індивіда, умов ухвалення рішення та особливостей інтерпретації ситуації [8]. У таких підходах підкреслюється, що ефективність процесу прийняття рішень визначається не лише раціональними чинниками, а й соціальним контекстом, у якому діє суб'єкт, а також його самоусвідомленням у структурі міжособистісних відносин. З огляду на це, проблема взаємозв'язку «людина – соціум» посідає центральне місце в дослідженнях механізмів прийняття рішень і потребує поглибленого аналізу з боку сучасних науковців.

Теорію поля доцільно розглядати у контексті соціальних змін, оскільки доведено, що врахування її ключових положень дає змогу прогнозувати поведінку людини в соціальному середовищі. Окремі дослідники наголошують також на важливому значенні теорії поля в психотерапевтичній практиці [8; 9]. Попри це, протягом останніх п'яти років з'явилося небагато праць, у яких би ідеї К. Левіна впроваджувалися безпосередньо в моделі прийняття рішень. Водночас наявні емпіричні дані, що підтверджують роль теорії поля у прогнозуванні соціальної поведінки та динаміки соціальних процесів, засвідчують доцільність її використання в контексті дослідження механізмів прийняття рішень. З огляду на це, у сучасному науковому дискурсі актуальним залишається вивчення можливостей інтеграції ідей К. Левіна з концептуальними підходами до аналізу процесу прийняття рішень.

Метою статті є аналіз потенціалу застосування положень теорії психологічного поля у процесі прийняття рішень.

Виклад основного матеріалу. Проблема прийняття рішень у психології належить до числа фундаментальних і широко досліджуваних. У межах гештальт-підходу прийняття рішень розглядають як усвідомлений процес, що спирається на попередній досвід. Прийняття рішення націлене на завершення незавершених гештальтів за умови відносно високих рівнів психологічного напруження. У межах цього підходу акцент робиться на цілісності психічного функціонування, яка визначає структуру психологічного буття особистості.

У вітчизняній психологічній науці поняття «прийняття рішень» трактується по-різному. Зокрема, Я. Д. Короход визначає його як акт, що формує послідовність дій, спрямованих на досягнення мети, й базується на перетворенні інформації про ситуацію [3, с. 275]. Водночас Г. О. Горбань розглядає прийняття рішень як систему психологічної активності, яка долає невизначеність ситуації через усвідомлення та вибір певної ідеї з кількох альтернатив із урахуванням можливих наслідків [4, с. 11].

На основі узагальнення цих підходів прийняття рішень можна визначити як усвідомлений особистісний акт, спрямований на формування плану дій для досягнення індивідуальних цілей із урахуванням наявної інформації про потенційні переваги й ризики кожного варіанта вибору.

У сучасних когнітивно-поведінкових дослідженнях вибору Л. Ізаксон (L. Izakson) та колеги дійшли висновку, що перцептивний і ціннісний аспекти прийняття рішення істотно залежать від контексту, у якому воно відбувається. Дослідники підкреслили, що будь-яке рішення – від елементарного до складного – формується під впливом навколишнього середовища [2, с. 2–3]. Це положення узгоджується з ідеями теорії поля Курта Левіна, згідно з якими поведінка людини визначається поточним станом психологічного поля. У цьому контексті життєвий простір особистості включає саму людину та її психологічне оточення, що відображає не лише об'єктивні умови, а й їх суб'єктивне сприйняття [1, с. 11].

Дослідження Л. Ізаксон (L. Izakson) і співавторів базувалося на припущенні, що вибір не є привабливим для індивіда, якщо мета та очікувані вигоди ціннісно віддалені одна від одної. Автори виявили, що рішення особистості зумовлюється взаємозв'язком між психологічною близькістю до мети та її цінністю, тобто рівнем привабливості вибору [2, с. 1–3; 14–18]. З огляду на положення теорії поля К. Левіна, у ситуації, коли особа, імовірно, має дві позитивні альтернативи, вибір між ними може супроводжуватися внутрішнім конфліктом. Причиною конфлікту, скоріше за все, є не різниця у привабливості варіантів, а суперечність між ними у межах психологічного простору індивіда. У процесі конфлікту об'єкт вибору наближається до центру поля прийняття рішення, а сам акт вибору набуває валентності не щодо зовнішніх обставин, а стосовно внутрішніх змін, які відбуваються в особистості під час прийняття рішення [1, с. 10–30]. Психологічна напруга, що супроводжує цей конфлікт, зумовлюється дією квазіпотреб, які формують мотиваційну динаміку поведінки індивіда [1, с. 32].

Ситуацію вибору між двома позитивними альтернативами можна порівняти з висловом Юлія Цезаря – «перейти Рубікон», який метафорично позначає ухвалення складного й потенційно доленосного рішення [16, с. 8]. Сам процес прийняття рішення нерідко є психологічно напруженим і викликає внутрішній опір, проте після остаточного вибору доцільно зосередитися на його реалізації. Згідно з поглядами К. Левіна, поведінка людини, а відтак і характер її вибору, визначається не лише конкретною ситуацією в момент прийняття рішення, а й очікуваннями, спрямованими у майбутнє [1, с. 95]. Отже, можна припустити, що з-поміж кількох альтернатив індивід надає перевагу тій, яка є найбільш корисною для формування бажаного образу власного майбутнього.

Для досягнення мети дослідження – інтеграції положень теорії психологічного поля К. Левіна з моделями прийняття рішень – проаналізуємо низку теоретичних підходів. Спочатку буде розкрито сутність кожної моделі, після чого розглянемо можливості їх доповнення положеннями теорії К. Левіна.

Насамперед проаналізуємо основні положення теорії інтуїтивного прийняття рішень Д. Аріелі (D. Ariely), теорії прийняття рішень Д. Канемана (D. Kahneman) та А. Тверські (A. Tversky), теорії каяття Г. Лумса (G. Loomes) і Р. Сагдена (R. Sugden), теорії очікуваної корисності Дж. С. Б. Т. Еванса (J. S. B. T. Evans), а також модифікацію моделі прийняття рішень Карнегі, запропоновану П. Г. Аудіа (P. G. Audia) та С. Бріоном (S. Brion) [5; 6; 7].

У моделі інтуїтивного прийняття рішень, розробленій Д. Аріелі (D. Ariely), передбачено швидке формування рішення на основі інтуїції та попереднього досвіду. У межах цієї моделі аналітичне мислення практично не задіяне, адже головним механізмом вибору виступають автоматизовані когнітивно-емоційні реакції. Такий тип прийняття рішень характерний для ситуацій із високим рівнем невизначеності, коли час для рефлексії обмежений.

Ключовим чинником у моделі Д. Аріелі є інтуїція та несвідомі когнітивні процеси, які відбуваються поза сферою раціонального контролю. Учений наголошував, що емоційні стани впливають на поведінку людини, навіть якщо цей вплив не усвідомлюється [5, с. 97]. Особливістю інтуїтивного прийняття рішень є обмежена кількість альтернатив: зазвичай суб'єкт обирає між двома або кількома можливими варіантами дії.

На наш погляд цю модель доцільно доповнити положеннями теорії поля К. Левіна (K. Lewin), відповідно до якої у психологічному полі людини не існує розмежування між минулим, теперішнім і майбутнім. Усі ці часові площини співіснують у єдиному життєвому просторі, що визначає спосіб сприйняття ситуації та напрям ухвалення рішення (рис. 1).

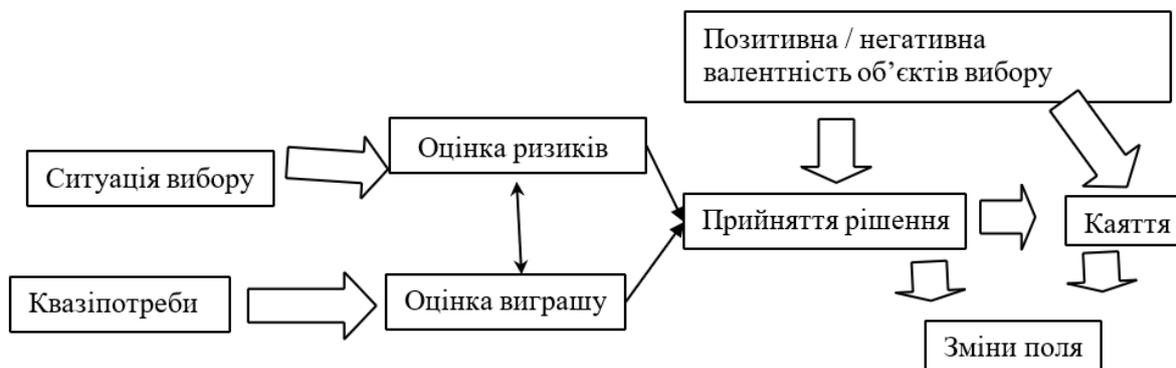


Рис. 1. Доповнення моделі інтуїтивного прийняття рішень Д. Аріелі окремими положеннями К. Левіна
Джерело: сформовано автором на основі даних [5, с. 97; 1, с.95-96]

Згідно з рис. 1, у будь-якій ситуації вибору присутні потреби індивіда, серед яких особливе місце посідають його актуальні квазіпотреби – соціально зумовлені ситуативні потреби, що виникають у конкретному контексті діяльності й відповідають особистісним цілям індивіда [1; 8]. Саме вони, у поєднанні з попереднім досвідом, визначають характер прийнятого рішення. Відповідно до концепції К. Левіна (K. Lewin), формування досвіду особистості зумовлюється взаємодією психологічного минулого, теперішнього та майбутнього, які співіснують у межах її життєвого простору й закарбовуються у структурі психологічного поля. Ухвалене рішення, у свою чергу, трансформує це поле, змінюючи систему внутрішніх зв'язків між потребами, цілями та мотивами індивіда.

У моделі прийняття рішень, розробленій Д. Канеманом (D. Kahneman) та А. Тверскі (A. Tversky), виокремлено дві взаємопов'язані системи – інтуїтивну (емоційну) та аналітичну (раціональну). Обидві системи функціонують одночасно, однак у різних контекстах переважає та чи інша. Дослідники підкреслюють, що люди схильні частіше обирати альтернативи, які зменшують ризик втрат, навіть якщо це передбачає нижчий потенціал виграшу [5, с. 97].

На наш погляд, цю модель доцільно доповнити положеннями теорії поля К. Левіна, відповідно до яких процес прийняття рішень залежить від змісту психологічного поля індивіда в конкретний момент часу. У цьому контексті під час оцінювання можливих виграшів і збитків людина аналізує валентність об'єкта вибору, що визначається його значущістю у структурі особистісних потреб та цілей (рис. 2) [1; 5; 8–14; 17].

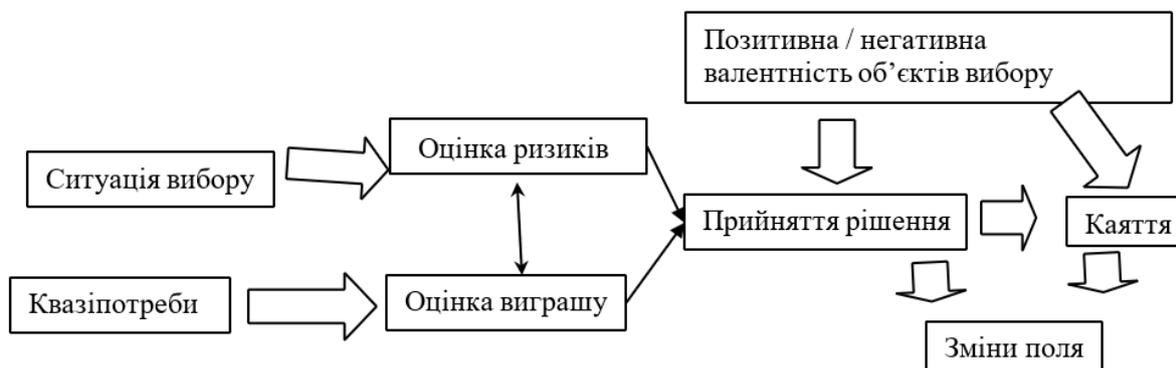


Рис. 2. Доповнення теорії прийняття рішень, розробленої Д. Канеманом та А. Тверским, і теорії каяття Г. Лумса і Р. Сагдена окремими положеннями К. Левіна
Джерело: сформовано автором на основі даних [1, с.11–90; 5, с. 97–98; 8, с. 32–41; 9, с. 1667–1669; 11, с. 619–621; 12, с. 71–80; 13 с. 120–130; 14, с. 18–22]

Згідно з рис. 2, на вибір людини в певній ситуації впливають її квазіпотреби, що відображають актуальні бажання та мотиви діяльності. Відповідно до цих квазіпотреб і власних особистісних характеристик індивід оцінює потенційні вигоди й ризики, пов'язані з прийняттям рішення. У цей момент, згідно з ідеями К. Левіна, людина визначає позитивну або негативну валентність об'єктів, між якими здійснюється вибір. Водночас прийняте рішення надалі може змінювати її психологічне поле.

У межах теорії каяття Г. Лумса і Р. Сагдена зазначено, що після ухвалення рішення в окремих випадках виникає внутрішній конфлікт, адже індивід може відчувати жаль, навіть якщо рішення було оптимальним у конкретних умовах [5, с. 97]. Імовірно, що за хибного оцінювання валентності об'єкта та остаточного прийняття рішення особа переживатиме каяття й шкодуватиме про свій вибір. При чому, варто розуміти, що в один момент часу залежно від психологічного стану, впливу оточення та інформації в момент вибору людина може прийняти рішення, а з часом після зміни ситуації, власного психічного стану оцінити це рішення як невірне та пережити каяття. Цей підхід узгоджується з теорією очікуваної корисності Дж. С. Б. Т. Еванса, який наголошує, що під час прийняття рішень людина оцінює очікувану користь кожного можливого варіанта й обирає той, що забезпечує найбільшу вигоду. Водночас зазначена модель не враховує впливу емоційних чинників життєдіяльності людини [6, с. 91–92]. Позитивна та негативна валентність об'єкта певною мірою відображає його корисність для індивіда й здатність задовольнити його квазіпотреби.

Інший підхід до процесу прийняття рішень подано в дослідженні П. Г. Аудіа та С. Бріона, які запропонували модифікацію моделі прийняття рішень, розробленої в межах Карнегі-підходу. У цій моделі самоствердження розглядається як чинник, що впливає на оцінювання невизначених ситуацій і, відповідно, на вибір рішення. На характер прийняття рішення впливають інтерпретація ситуації та очікувані результати, які залежать від ставлення особи до себе та рівня її самооцінки.

Водночас інтерпретація ситуації перебуває під впливом невизначеності (зумовленої множинністю можливих цілей і результатів) та соціальної належності людини, що ухвалює рішення, зокрема її статі, соціального статусу й інших характеристик. Спосіб тлумачення ситуації та її можливих наслідків зумовлює кінцевий результат – прийняття наявного рішення або пошук альтернативних варіантів. З огляду на це, автори моделі зазначають, що жінки та особи з відносно низьким соціальним статусом характеризуються меншою впевненістю у власних можливостях, що впливає на особливості їхнього процесу прийняття рішень [7, с. 9].

Самоствердження або самооцінка активізуються у відповідь на сприйняття загрози позитивному образу Я, що виникає внаслідок особистої залученості до прийняття рішення за умов відчуття власної суб'єктивної низької ефективності у вирішенні питання. Високий рівень самоствердження чи самооцінки зумовлює більш позитивне оцінювання результатів діяльності порівняно з нейтральним спостерігачем. У ситуації усвідомлення низької суб'єктивної ефективності у вирішенні питання за умов невизначеності індивід прагне скоригувати ухвалене рішення або знайти його альтернативні варіанти. З огляду на це, поєднання запропонованої моделі з ідеями К. Левіна дає підстави стверджувати, що процес прийняття рішень відбувається під впливом індивідуальних характеристик особистісного поля. На рис. 3 подано модифікацію моделі П. Г. Аудіа та С. Бріона, адаптовану з урахуванням окремих положень теорії поля К. Левіна.

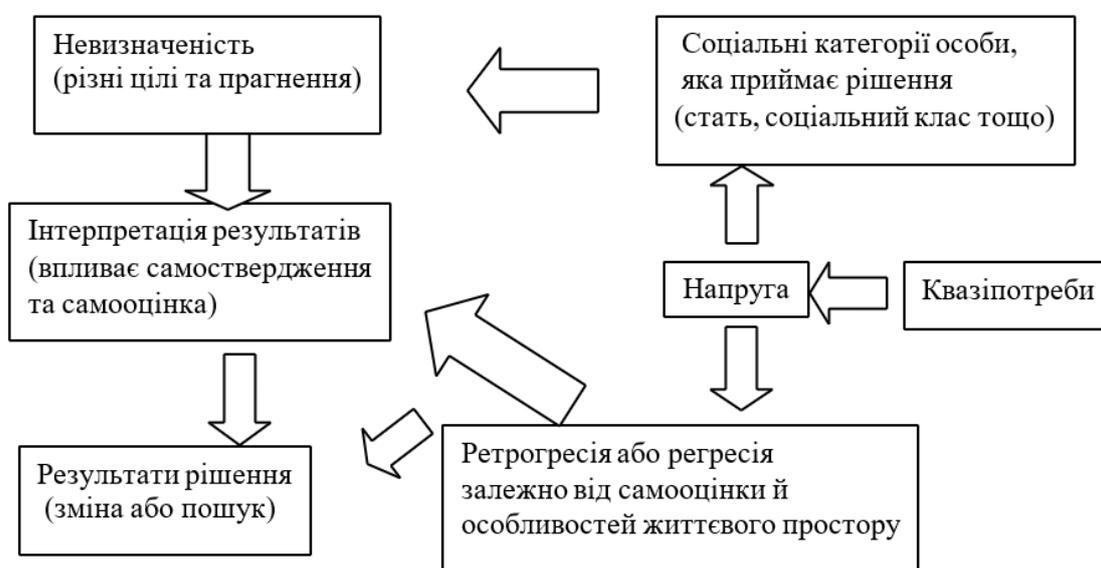


Рис. 3. Зміни в моделі П. Г. Аудіа та С. Бріона відповідно до окремих ідей К. Левіна
 Джерело: [1, с. 10–115; 7, с. 9; 3, с. 97; 8, с. 32–41; 9, с. 1667–1669;
 11, с. 619–621; 12, с. 71–80; 16, с. 22–28]

Відповідно до рис. 3, у процесі прийняття рішень особи з високим рівнем самоствердження та самооцінки за умов невизначеності можуть демонструвати ретрорегресію – повернення до попереднього досвіду поведінки або тільки освоєної форми поведінки, які покликані забезпечувати психологічну стабільність [1, с. 114-115]. Натомість особи з низьким рівнем самоствердження та самооцінки в аналогічних ситуаціях схильні до регресії – повернення до більш примітивних форм поведінки. У обох випадках ці реакції постають як спроба знизити внутрішню напругу, що зростає під впливом невизначеності.

Психологічна напруга формується під дією різних квазіпотреб, відносно низького соціального статусу та інших чинників, які зменшують суб'єктивну відчуту цінність особи в очах соціального оточення. Як свідчать попередні дослідження, різні квазіпотреби, що активізуються в умовах вибору, зумовлюють підвищення рівня психологічної напруги. Відносно низький соціальний статус, стигматизація за певною ознакою чи фізичною характеристикою можуть поглиблювати ці прояви, посилюючи психологічний дискомфорт.

Підвищене психологічне напруження здатне спричиняти регресивні або ретрорегресивні реакції залежно від структури психологічного поля особистості та її самооцінки. У свою чергу, такі реакції впливають на інтерпретацію й оцінювання результатів прийнятого рішення, визначаючи подальшу поведінку індивіда [1, с. 95; 7, с. 9].

Наші модифікації моделей прийняття рішень (див. рис. 1–3) не можна повною мірою осмислити без урахування ключових положень гештальт-підходу. Для пояснення того, як особистість ухвалює рішення в контексті ідей К. Левіна, важливим є поняття межі контакту.

Межа контакту – це область, у якій особистість перебуває в динамічному взаємозв'язку з навколишнім світом. Вона позначає умовну лінію розмежування між «Я» індивіда та зовнішнім середовищем. На наш погляд, вибір здійснюється саме на цій межі: ухвалюючи рішення, особа спирається на власні квазіпотреби та мотиви, але водночас враховує вплив довкілля, що входить до її психологічного поля. У момент взаємодії з фігурою або під час задоволення цих потреб відбувається перетин цієї межі контакту [1; 15; 16, с. 22–23].

Теорія К. Левіна через поняття «поля» засвідчує, що поведінка, а відтак і вибір, не є лише результатом особистісних характеристик, а постають як функціональний вияв ситуаційного контексту, у межах якого діє людина [1; 8, с. 30; 12].

У ситуаціях прийняття рішень, згідно з підходом К. Левіна, варто враховувати, що людина завжди перебуває в життєвому просторі – динамічному полі, яке постійно змінюється, охоплює весь попередній досвід і визначає поведінку в кожен момент часу [8, с. 32; 10]. Отже, під час аналізу психологічних механізмів прийняття рішень необхідно брати до уваги особливості життєвої ситуації людини в конкретний момент часу, адже саме накопичений досвід зумовлює характер її вибору.

Розглядаючи зміни в моделях прийняття рішень (рис. 1–3), слід урахувувати, що життєве поле, яке включає саму особистість і її довкілля, структурно поділяється на регіони. Інакше кажучи, у психологічному полі людини виокремлюються центральні та периферичні регіони. Ці регіони є квазісоціальними утвореннями, розмежованими межами з різним ступенем проникності. Доступність певних регіонів поля для особистості визначається наявністю зовнішніх бар'єрів або обмеженням її фізичних та ментальних ресурсів [8, с. 33].

Крім того, відповідно до уявлень К. Левіна, усі об'єкти зовнішнього світу – як люди, так і предмети – мають певні характеристики, що спонукають до активізації поведінки. Такі властивості об'єктів він окреслює поняттям валентності, тобто здатності предмета або явища викликати тенденцію до дії. Валентність може бути позитивною або негативною, різною за силою, оскільки залежить від рівня внутрішньої напруги людини [8, с. 33].

Валентність об'єкта та рівень напруги безпосередньо залежать від актуальних квазіпотреб особистості. Наприклад, коли людина хоче виконати задачі на технічному пристрої, бо скоро дедлайн, але в неї через перепади світла зламався комп'ютер і не можна відновити файли. Ця людина, проходячи повз салон краси та магазин техніки, зайде лише до магазину техніки за комп'ютером, не звернувши уваги на салон краси. Для неї більшу валентність мають об'єкти, пов'язані можливістю виконання завдання, адже вони відповідають актуальній квазіпотребі. Натомість людині, яка прямує на важливу зустріч, більш значущим може здатися салон краси, оскільки в цей момент її потреба полягає у підтриманні належного зовнішнього вигляду.

Отже, один і той самий простір може мати різний зміст для людей із різними квазіпотребами. Те, що відповідає актуальній квазіпотребі, стає фігурою, а те, що не має безпосередньої релевантності, відходить у фон.

Таким чином, можна припустити, що рішення людини визначається її квазіпотребами. Наприклад,

якщо особа, для якої важливим є професійне самореалізування, має обрати між роботою, що сприяє професійному розвитку, але передбачає невисокий рівень оплати, і роботою, яка забезпечує високий дохід, проте не дає можливості зростання, найімовірніше, вона віддасть перевагу першому варіанту за інших рівних умов. Це рішення узгоджується з її квазіпотребою в розвитку. У процесі вибору робота, що відповідає професійному зростанню, стає фігурою сприйняття, тоді як альтернатива з вищим доходом, але обмеженими перспективами, залишається фоном. Цю закономірність відображено на рис. 4.

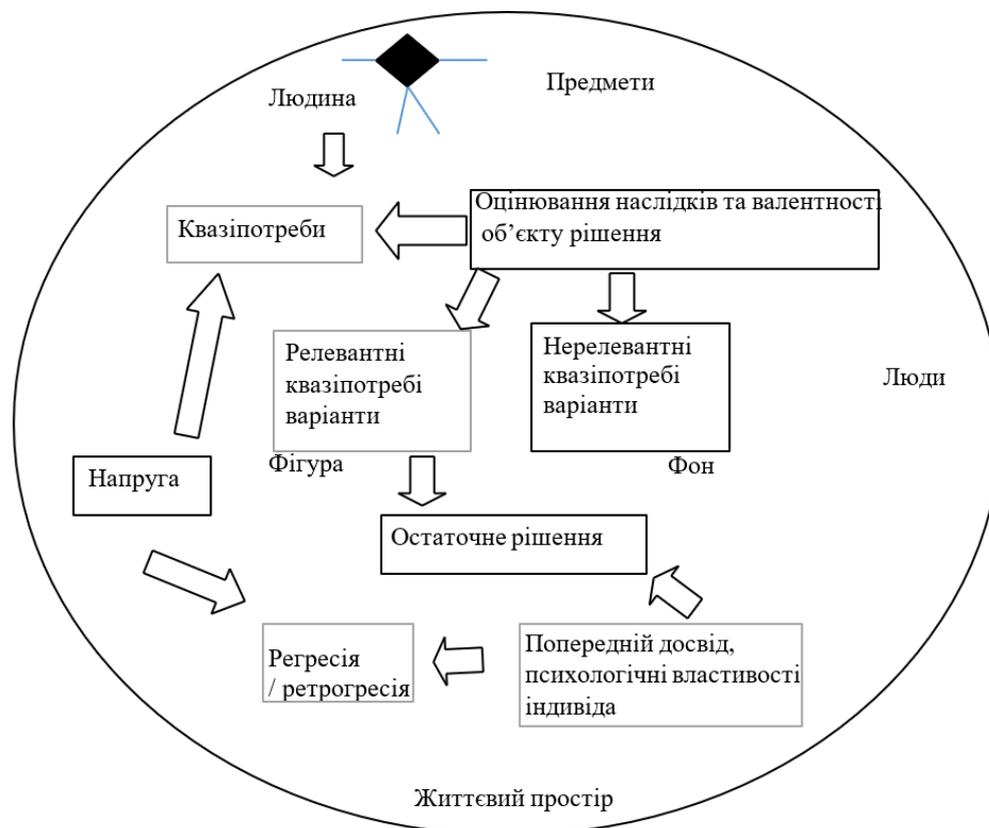


Рис. 4. Схема прийняття рішення в гештальт-підході з використанням ідей К. Левіна та моделей прийняття рішення

Джерело: сформовано автором на основі даних [1, с. 11–30; с. 90–120; с. 250–270; 2, с. 1–3; с. 14–18; 5, с. 97; 8, с. 32–41; 9, с. 1667–1669; 11, с. 619–621; 12, с. 71–80; 16, с. 22–28]

Відповідно до рис. 4 людина функціонує у світі, наповненому предметами та іншими людьми, які утворюють її життєвий простір. Елементи цього простору мають позитивну або негативну валентність залежно від актуальних квазіпотреб. Квазіпотреби відображають соціально зумовлені ситуативні потреби, що виникають у конкретному контексті діяльності й відповідають особистісним цілям індивіда. Їх актуалізація супроводжується появою психологічної напруги у структурі психологічного поля, яка спрямовує поведінку людини на досягнення поставленої мети.

Квазіпотреби безпосередньо впливають на процес оцінювання наслідків прийнятого рішення. Індивід аналізує валентність отриманого результату, визначаючи, наскільки він сприяє задоволенню квазіпотреб. У процесі такого оцінювання відбувається когнітивне фокусування на релевантних квазіпотребі варіантах дії та ігнорування нерелевантних. Релевантні альтернативи в структурі вибору набувають статусу фігури, тоді як нерелевантні утворюють фон. При цьому, в один момент часу буде одна фігура як елемент дійсності відповідає квазіпотреби, в інший інша фігура. Фігура та фон буде змінюватися зі зміною актуальної квазіпотребы. Саме релевантні варіанти мають найбільший вплив на формування остаточного рішення, хоча на нього також позначаються індивідуальний досвід і психологічні особливості людини.

Сила квазіпотребы перебуває у прямій залежності від рівня психологічної напруги. За умови її надмірного підвищення, коли індивід не здатний подолати психологічне напруження через особистісні або середовищні чинники, виникає феномен регресії – вибір, що спирається на адаптаційне пристосування до ситуації, а не на активну трансформацію умов життєвого простору.

У процесі аналізу змін у моделях прийняття рішень (див. рис. 1–3) та схеми прийняття рішень (див. рис. 4), на наш погляд, доцільно враховувати низку засадничих положень теорії поля Курта Левіна, які розкривають динамічну взаємодію особистості й середовища та уточнюють психологічні механізми формування вибору:

1. Рушійні сили поля, які мають позитивну валентність, змушують людей рухатися до мети, а негативна валентність спонукає до віддалення від неї. Це віддалення чи притягнення до мети відбувається як у фізичному, так і переносному сенсі [8, с. 34].

2. Коли людина опиняється перед вибором між двома приблизно однаковими привабливими альтернативами, на неї здійснює сильний вплив внутрішній конфлікт. Щоб позбавитися цього конфлікту та досягти балансу, людина, скоріше за все, швидко вибирає певний варіант. Крім цього, якщо альтернативи є однаково цінні для людини, вона може відмовитися від вибору на невизначний термін, поки обставини, люди, як частини психологічного поля, не змусять людини зробити вибір. Крім того, коли вибір стосується двох приблизно однаково небажаних альтернатив, у людини виникає вагання, що призводить до зупинки на шляху до мети.

3. Перешкоди в процесі досягнення мети змінюють валентність об'єкта на негативний [8, с. 35].

4. У психіці людини завжди є прагнення до балансу між різноманітними потребами та квазіпотребами, щоб напруга була відносно рівномірною, не ізольованою в одній потребі [8, с. 40].

5. Квазіпотреби можна простежити до дій, і вони не є ізольованими, а є вбудованими в більші ментальні комплекси. Квазіпотреби мають зв'язки з іншими квазіпотребами та потребами людини [8, с. 40].

6. У психологічному полі людини існує тенденція до збереження рівноваги. Усі зміни зумовлюють її порушення. Рівновага у К. Левіна є потоком, а не гомеостатичним станом, тому в такій рівновазі присутні певні конфліктуючі сили, які забезпечують допустимий рівень напруги. Напруга є рушійною силою, що спонукає до задоволення квазіпотреб [8, с. 41; 12; 13].

6. Життєвий простір у теорії К. Левіна враховує географічну територію. У цьому просторі існує різна сукупність можливих подій та чинників простору, які визначають поведінку, а отже, і вибір людини в кожний конкретний момент часу. Події та різні чинники, які впливають на людину, є точками дотику або контакту між нею та полем [9, с. 1669; 11, с. 620–223].

7. За К. Левіном, людина може сприймати один і той самий простір по-різному. Залежно від контексту та квазіпотреб інтерпретація буде різною, незважаючи на об'єктивні характеристики простору. Іншими словами, людське сприйняття завжди має суб'єктивну природу. Ця суб'єктивність залежить від квазіпотреб [9, с. 1669; 11, с. 620–223].

8. За К. Левіном, у полі предмети, люди та діяльність є взаємопов'язаними, отже, залежними один від одного. Ця залежність, звісно, буде впливати на процес прийняття рішення людиною [9, с. 34].

Висновки. Проблема прийняття рішень належить до актуальних і багатовимірних напрямів сучасної психологічної науки. У межах гештальт-підходу процес прийняття рішень доцільно розглядати як усвідомлений особистісний акт, спрямований на формування плану дій для досягнення індивідуальних цілей. У ньому завжди відображається актуальний стан психологічного поля суб'єкта прийняття рішення, а також здійснюється оцінка переваг і ризиків кожного з можливих варіантів вибору. Водночас характер цього оцінювання залежить від змісту психологічного поля особистості та рівня її внутрішнього напруження, що зумовлюється актуальними квазіпотребами.

На основі проведеного теоретичного аналізу уточнено низку положень існуючих моделей прийняття рішень із позицій теорії поля Курта Левіна. Визначено, що процес ухвалення рішень значною мірою зумовлений актуальними квазіпотребами особистості, які формують її мотиваційне поле. У моделі інтуїтивного прийняття рішень важливо враховувати не лише попередній досвід, а й систему уявлень індивіда про минуле, теперішнє та майбутнє, що визначає структуру його психологічного простору.

Для теорій прийняття рішень, зокрема теорії каяття, важливим є урахування позитивної або негативної валентності об'єктів вибору, оскільки саме вони впливають на оцінку наслідків і рівень задоволення прийнятим рішенням. У межах модифікованої карнегійської моделі, яка пояснює залежність рішень від рівня невизначеності, інтерпретації результатів і соціальних характеристик особистості, запропоновано доповнення поняттями напруга, квазіпотреба та ретрогресія (регресія). Ці поняття відображають здатність людини долати психологічну напругу під час вибору й адаптуватися до ситуацій підвищеної складності.

На підставі проведеного аналізу розроблено узагальнену схему прийняття рішень у межах гештальт-підходу з використанням ідей К. Левіна, а також модель, що відображає ключові етапи та структурні компоненти цього процесу. У межах життєвого простору особистість здійснює оцінку

можливих варіантів дій, визначаючи, наскільки результат задовольняє її квазіпотребу. Релевантні варіанти поступово стають фігурою вибору, тоді як нерелевантні утворюють фон. Остаточне рішення формується під впливом сукупності цих варіантів, а також індивідуального досвіду, рівня психологічної напруги й особистісних характеристик суб'єкта.

Сила квазіпотреби перебуває у прямій залежності від рівня напруги: за надмірної напруги, коли індивід не здатний її подолати, виникає явище регресії, що проявляється у виборі варіантів, спрямованих на пристосування, а не на самореалізацію.

Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленні теоретичного аналізу та емпіричній перевірці запропонованих положень. Доцільним є також вивчення особливостей сприйняття й оцінки людиною обраного рішення після його реалізації, що дозволить визначити закономірності міжособистісного та інтраперсонального осмислення процесу вибору.

Список використаних джерел

1. Левін К. Теорія поля у соціальних науках. Академічний проєкт. Серія «Психологічні технології», 2023. 343 с.
2. Izakson L., Zeevi Y., Levy D. J. Attraction to similar options : The Gestalt law of proximity is related to the attraction effect. *PLoS ONE*. 2020. Vol. 15, № 10. p. 1–21. URL: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0240937> (date of access: 11.10.2025).
3. Короход Я. Д. Проблематика дослідження концепту «прийняття рішення» у психології. *Правове життя сучасної України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* Одеса : Гельветика, 2020. Т. 1. С. 275–279. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/389f027a-e6b5-4b6c-82e9-056ea6180289/content> (дата звернення: 11.10.2025).
4. Горбань Г. О. Прийняття рішення як психологічна проблема. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Психологія*. 2021. № 1. С. 9–11. URL: <http://psy-visnyk.uzhnu.uz.ua/index.php/psy/article/view/3> (дата звернення: 11.10.2025).
5. Пріснякова Л., Агапова І. Вплив психологічних чинників на процес прийняття життєвих рішень особистістю. *Collection of scientific papers «SCIENTIA»*. 2025. Stockholm, Sweden. p. 95–103. URL: <https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/2885> (date of access: 11.10.2025).
6. Dragomir-Constantin F.-L. Thinking Patterns in Decision-Making in Information Systems. *New Trends in Psychology*. 2025. № 7 (1). p. 89–98. URL: <https://dj.univ-danubius.ro/index.php/NTP/article/view/3255> (date of access: 11.10.2025).
7. Audia P. G., Brion S. A. Carnegie plus Self-enhancement (CSE) model of organizational decision making under ambiguity. *Research in Organizational Behavior*. 2023. № 43. p. 1–13. URL: <https://doi.org/10.1016/j.riob.2023.100194> (date of access: 11.10.2025).
8. Lindorfer B. Personality theory in gestalt theoretical psychotherapy : Kurt Lewin's field theory and his theory of systems in tension revisited. *Gestalt Theory*. 2021. Vol. 43, № 1. p. 29–46. URL: <https://sciendo.com/pdf/10.2478/gth-2021-0002> (date of access: 11.10.2025).
9. Roşca V., Dziura B. From Life Space to Cyberspace : Reimagining Lewin's and Bourdieu's Field Theories for the Digital Era. *Proceedings of the 19th International Conference on Business Excellence*. 2025. p. 1666–1675. URL: <https://doi.org/10.2478/picbe-2025-0128> (date of access: 11.10.2025).
10. Roşca V. Kurt Lewin: His life and his approach to change management. Bucharest : Editura ASE, 2020. p. 9.
11. Roşca V. Implications of Lewin's field theory on social change. *Proceedings of the International Conference on Business Excellence*. 2020. Vol. 14, № 1. p. 617–625.
12. Böhm A. Basic principles for therapeutic relationship and practice in gestalt theoretical psychotherapy. *Gestalt Theory*. 2021. Vol. 43, № 1. p. 69–86. URL: <https://sciendo.com/pdf/10.2478/gth-2021-0001> (date of access: 11.10.2025).
13. Ragsdale E. S. Auf die Beziehung kommt es an : Relationale Determination im interpersonellen und intrapsychischen Erleben. *Phänomenal – Zeitschrift für Gestalttheoretische Psychotherapie*. 2021. Vol. 13, № 1. p. 16–26. URL: <https://www.academia.edu/download/74507145/Ragsdale2021RelationaleBestimmtheit.pdf> (date of access: 11.10.2025).
14. Francesetti G., Roubal J. Field theory in contemporary gestalt therapy, part 1 : Modulating the therapist's presence in clinical practice. *Gestalt Review*. 2020. Vol. 24, № 2. p. 113–136. URL: <https://doi.org/10.5325/gestaltreview.26.1.0001> (date of access: 11.10.2025).
15. Аксельрод А. Юлій Цезар. 6 законів сучасного лідера. Харків : Віват, 2021. 224 с.
16. Rainauli A. Through the eyes of Gestalt therapy : The emergence of existential experience on the contact boundary. *Phenomena Journal – International Journal of Psychopathology, Neuroscience and*

Psychotherapy. 2025. Vol. 7, № 1. p. 20–30. URL: <https://doi.org/10.32069/PJ.2021.2.225> (date of access: 11.10.2025).

References

1. Levin, K. (2023). *Teoriia polia u sotsialnykh naukakh [Field Theory in Social Sciences]*. Akademichnyi proiekt. Seriiia “Psycholohichni tekhnolohii”.
2. Izakson, L., Zeevi, Y., & Levy, D. J. (2020). Attraction to similar options: The Gestalt law of proximity is related to the attraction effect. *PLoS ONE*, 15(10), 1–21. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0240937>
3. Korokhod, Ya. D. (2020). Problematyka doslidzhennia kontseptu “pryiniattia rishennia” u psykholohii [Issues of Studying the Concept of Decision Making in Psychology]. In *Pravove zhyttia suchasnoi Ukrainy: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference* (Vol. 1, pp. 275–279). Odesa: Helvetyka. <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/389f027a-e6b5-4b6c-82e9-056ea6180289/content>
4. Horban, H. O. (2021). Pryiniattia rishennia iak psykholohichna problema [Decision Making as a Psychological Problem]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia “Psykholohiia” – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Psychology Series*, 1, 9–11. <http://psy-visnyk.uzhnu.uz.ua/index.php/psy/article/view/3>
5. Prisiakova, L., & Ahapova, I. (2025). Vplyv psykholohichnykh chynnykiv na protses pryiniattia zhyttievnykh rishen osobystistiu [Influence of Psychological Factors on the Process of Making Life Decisions by the Individual]. *Collection of Scientific Papers “SCIENTIA”*, Stockholm (Sweden), 95–103. <https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/2885>
6. Dragomir-Constantin, F.-L. (2025). Thinking Patterns in Decision Making in Information Systems. *New Trends in Psychology*, 7(1), 89–98. <https://dj.univ-danubius.ro/index.php/NTP/article/view/3255>
7. Audia, P. G., & Brion, S. A. (2023). Carnegie plus Self-enhancement (CSE) model of organizational decision making under ambiguity. *Research in Organizational Behavior*, 43, 1–13. <https://doi.org/10.1016/j.riob.2023.100194>
8. Lindorfer, B. (2021). Personality theory in gestalt theoretical psychotherapy: Kurt Lewin’s field theory and his theory of systems in tension revisited. *Gestalt Theory*, 43(1), 29–46. <https://sciendo.com/pdf/10.2478/gth-2021-0002>
9. Roşca, V., & Dziura, B. (2025). From Life Space to Cyberspace: Reimagining Lewin’s and Bourdieu’s Field Theories for the Digital Era. In *Proceedings of the 19th International Conference on Business Excellence* (pp. 1666–1675). <https://doi.org/10.2478/picbe-2025-0128>
10. Roşca, V. (2020). *Kurt Lewin: His Life and His Approach to Change Management*. Bucharest: Editura ASE.
11. Roşca, V. (2020). Implications of Lewin’s Field Theory on Social Change. *Proceedings of the International Conference on Business Excellence*, 14(1), 617–625.
12. Böhm, A. (2021). Basic Principles for Therapeutic Relationship and Practice in Gestalt Theoretical Psychotherapy. *Gestalt Theory*, 43(1), 69–86. <https://sciendo.com/pdf/10.2478/gth-2021-0001>
13. Ragsdale, E. S. (2021). Auf die Beziehung kommt es an: Relationale Determination im interpersonellen und intrapsychischen Erleben. *Phänomenal – Zeitschrift für Gestalttheoretische Psychotherapie*, 13(1), 16–26. <https://www.academia.edu/download/74507145/Ragsdale2021RelationaleBestimmtheit.pdf>
14. Francesetti, G., & Roubal, J. (2020). Field Theory in Contemporary Gestalt Therapy, Part 1: Modulating the Therapist’s Presence in Clinical Practice. *Gestalt Review*, 24(2), 113–136. <https://doi.org/10.5325/gestaltreview.26.1.0001>
15. Akselrod, A. (2021). *Iulii Tsezar: 6 zakoniv suchasnoho lidera [Julius Caesar: 6 Laws of a Modern Leader]*. Kharkiv: Vivat.
16. Rainauli, A. (2025). Through the Eyes of Gestalt Therapy: The Emergence of Existential Experience on the Contact Boundary. *Phenomena Journal – International Journal of Psychopathology, Neuroscience and Psychotherapy*, 7(1), 20–30. <https://doi.org/10.32069/PJ.2021.2.225>

УДК 159.9:005.95/.96

Корчак Олена Сергіївна

доктор технічних наук, доцент
провідна радниця з технічних та екологічних питань
Громадська організація «Правополіс», Україна

Korchak Olena

Doctor of Technical Sciences, Associate Professor
Chief Technical and Environmental Advisor
Non-Governmental Organization «Pravopolis», Ukraine
ORCID: 0000-0002-2163-7196

Сербова Ольга Вікторівна

кандидат психологічних наук, доцент
доцентка кафедри психології та педагогіки
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Україна

Serbova Olha

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor
Associate Professor of Psychology and Pedagogy Department
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute», Ukraine
ORCID: 0000-0002-8131-7506

[https://doi.org/10.60022/3\(2\)-14-GF](https://doi.org/10.60022/3(2)-14-GF)

ЕКСПЛІКАЦІЯ КОНФЛІКТУ РОЛЕЙ СУПЕРВАЙЗЕРА ТА МЕНТОРА: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ НЕМОЖЛИВОСТІ ЇХ ПОЄДНАННЯ У ВІДНОСИНАХ СУБОРДИНАЦІЇ

EXPLICATION OF THE CONFLICT BETWEEN THE ROLES OF SUPERVISOR AND MENTOR: PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF THE IMPOSSIBILITY OF THEIR COMBINATION IN SUBORDINATE RELATIONS

***Анотація.** Аналізом сучасних підходів до розуміння ролей супервайзера та ментора доведено їх принципову психологічну несумісність: супервайзер діє в межах владно-адміністративної субординації, тоді як ментор забезпечує добровільну, довірчу та розвивальну підтримку. Експлікація психологічних механізмів показала, що поєднання цих ролей породжує рольовий конфлікт, підсилює владну асиметрію, унеможлиблює формування щирої довіри та порушує психологічну безпеку взаємодії. У бізнес-компаніях це негативно впливає на групову динаміку, знижує відкритість, погіршує командний клімат і фактично руйнує менторський потенціал. З позицій психології розвитку менторство потребує саморозкриття та внутрішньої мотивації, тоді як супервайзерська роль базується на контролі та оцінюванні. Теорія ролей підтверджує неминучість конфлікту, що знижує ефективність професійної взаємодії. У контексті культурних вимірів Г. Хофстеда обґрунтовано, що українська культура з високою чутливістю до подвійних сигналів та історичною обережністю до владних фігур ще більше посилює несумісність цих ролей. З урахуванням аналітичної психології К. Юнга показано, що об'єднання контролю та підтримки в одній особі створює внутрішню амбівалентність і руйнує базові умови для розвитку.*

Запропоновано конкретні рекомендації для бізнес-компаній: чітке функціональне розмежування ролей; забезпечення конфіденційності та добровільності менторства; інституціоналізація окремих каналів зворотного зв'язку; розвиток горизонтальної підтримки в командах; підготовка керівників і менторів до різних форматів взаємодії. Реалізація цих кроків сприяє формуванню довіри, підвищенню ефективності персоналу та створенню здорового психологічного клімату. На основі дослідження розроблено діагностичний опитувальник для менеджерів, спрямований на виявлення психологічних і організаційних суперечностей, що виникають у разі суміщення ролей супервайзера та ментора.

Ключові слова: субординація, поведінка, рольовий конфлікт, групова динаміка, теорія культурних вимірів, архетип, експлікація.

Abstract. The analysis of modern approaches to understanding the roles of a supervisor and a mentor in business companies has established that these roles have fundamentally different functional and psychological nature: the supervisor exercises power and administrative influence within the framework of subordination, while the mentor provides informal, trusting and developmental support. Such a discrepancy leads to inevitable conflict in the event of an attempt to combine both roles in one person. The explanation of the psychological mechanisms that lead to the emergence of a conflict between the roles of a supervisor and a mentor in the relationship of subordination showed that power asymmetry, role conflict and the inability to form full trust make the combination of these functions internally incompatible. Such a combination negatively affects the group dynamics and psychological climate in a business company, violating the principles of openness, equality and psychological safety necessary for effective personnel development. It is substantiated that the combination of the roles of a supervisor and a mentor in conditions of subordination is psychologically incompatible, since these roles are based on opposite mechanisms of influence and different expectations regarding interaction. From the standpoint of developmental psychology, mentoring requires voluntariness, self-disclosure and internal motivation, while the supervisory role involves control, evaluation and external regulation of behavior. Organizational psychology indicates that such role duality enhances power asymmetry, destroys trust and creates a sense of psychological danger. Role theory emphasizes the inevitability of role conflict, which negatively affects individual effectiveness and group dynamics. As a result, it was established that the combination of these functions in subordination violates professional boundaries, reduces the quality of interaction and makes effective mentoring impossible. The Ukrainian dimension of the impossibility of combining the roles of a supervisor and a mentor in conditions of subordination is investigated in the context of H. Hofstede's theory of cultural dimensions. The psychological incompatibility of these roles is substantiated, based on the psychoanalytic psychology of K. Jung. A number of specific recommendations are proposed for the optimal functional separation of the roles of a supervisor and a mentor. In particular, the need for a formal division of functions is identified: the supervisor is responsible for monitoring, evaluating and managing results, and the mentor is responsible for supporting development, professional mentoring and forming competencies. It is recommended to ensure the psychological safety of mentoring relationships through confidentiality, voluntary participation and separate feedback channels. In addition, the importance of developing horizontal support in the team, training supervisors and mentors in various models of interaction and institutionalizing mentoring programs as a separate system of personnel development is emphasized. The implementation of these recommendations contributes to increasing the efficiency of personnel work, strengthening trust and creating a healthy psychological climate in a business company. Based on the results of the research, a diagnostic questionnaire was developed for managers of business companies, aimed at assessing the extent to which the combination of the functions of a direct manager (supervisor) and a mentor creates psychological and organizational contradictions that can negatively affect team interaction, an atmosphere of trust, and the effectiveness of personnel development.

Keywords: subordination, behavior, role conflict, group dynamics, cultural dimensions theory, archetype, explication.

Постановка проблеми. Сьогодні в бізнес-компаніях менторство дедалі частіше розглядається як ефективний інструмент професійного розвитку співробітників, підвищення їхньої самостійності, впевненості та здатності приймати відповідальні рішення. Водночас в компаніях нерідко виникає хибне уявлення, що роль ментора може виконувати безпосередній супервайзер працівника, оскільки він добре знає функціональні обов'язки підлеглого та має досвід у відповідній сфері. Такий підхід ігнорує фундаментальні розбіжності між ролями супервайзера та ментора, зокрема відмінності у цілях, функціях, владних повноваженнях і психологічних механізмах взаємодії.

На практиці ключовою проблемою є конфлікт ролей, який виникає тоді, коли супервайзер

намагається виконувати одночасно дві несумісні функції: контролювати, оцінювати та коригувати роботу підлеглого, і водночас – створювати для нього безпечний, конфіденційний простір для розвитку, рефлексії та обговорення професійних сумнівів або слабких сторін. Присутність влади за замовчуванням у взаєминах «супервайзер – підлеглий» неминуче обмежує рівень відкритості, довіри й добровільності, які є базовими умовами менторства. У таких умовах підлеглий вимушений враховувати можливі наслідки власних висловлювань для своєї кар'єри, оцінювання, винагороди або репутації, що створює психологічні бар'єри й перетворює менторську взаємодію на формальність.

Таким чином, постає наукова проблема: чому саме психологічні механізми взаємодії у владній вертикалі роблять поєднання ролей супервайзера й ментора неможливим, навіть за умови добрих намірів та високого рівня професійності супервайзера. Її розв'язання потребує експлікації конфлікту ролей, аналізу природи довіри й відкритості в неієрархічних стосунках, а також дослідження психологічних наслідків змішування управлінських і менторських функцій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасній науковій літературі менторство розглядається як ключовий механізм розвитку персоналу у бізнес-компаніях, що забезпечує формування професійної автономії, рефлексії та навичок самостійного прийняття рішень. Зокрема дослідження [1] підкреслюють, що якісне менторство можливе лише за умов добровільності, психологічної безпеки та відсутності владних відносин між ментором і менті. При цьому, у працях [2–4] наголошується, що менторство є розвитковим, а не управлінським інструментом, і його ефективність суттєво знижується, коли ментор перебуває в позиції контролю або впливає на кар'єрні рішення менті. Автори зазначених робіт [1–4] однозначно підкреслюють: ментор не може мати формальної влади над підлеглим, оскільки це руйнує головні психологічні передумови менторської взаємодії.

Дослідження [5] психологічної безпеки в бізнес-компаніях демонструють, що страх негативних наслідків для висловлення сумнівів, помилок або нестачі компетенцій різко знижує готовність співробітників до відкритого діалогу. Саме тому мало хто з підлеглих може дозволити собі достатню відвертість у взаємодії з супервайзером, навіть якщо останній має намір сумлінно виконувати роль ментора.

У контексті управлінської психології сучасні дослідження [6–10] підкреслюють принципову відмінність між розвитковими та владними ролями. Супервайзер у бізнес-компанії одночасно виконує функції оцінювання, контролю, коригування поведінки та розподілу ресурсів. Це створює невідворотну рольову асиметрію, яка пригнічує довіру та зумовлює конформність підлеглих.

Питання рольового конфлікту та психологічних наслідків поєднання несумісних соціальних ролей висвітлюються у сучасних прикладних дослідженнях професійної поведінки [11–13]. Автори показують, що одночасне виконання взаємовиключних ролей (наприклад, контролера й наставника) призводить до когнітивної напруги, зниження ефективності комунікації та виникнення недовіри.

Таким чином, сучасні наукові джерела однозначно свідчать, що поєднання ролей супервайзера та ментора у бізнес-компаніях є психологічно несумісним через конфлікт владної та розвиткової функцій, що потребує подальшої експлікації в межах наукового аналізу, запропонованого у цій статті.

Метою дослідження є наукове обґрунтування психологічної несумісності ролей супервайзера та ментора у відносинах субординації через експлікацію механізмів виникнення рольового конфлікту, визначення його природи та окреслення наслідків для професійного розвитку працівника й робочого середовища.

Для досягнення поставленої мети в роботі визначено наступні наукові завдання:

- проаналізувати сучасні підходи до розуміння ролей супервайзера та ментора в бізнес-компаніях та визначити їхню функціональну специфіку;
- експлікувати психологічні механізми, що зумовлюють виникнення конфлікту між ролями супервайзера та ментора у відносинах субординації із виявленням негативного впливу поєднання цих ролей на групову динаміку та психологічний клімат у бізнес-компанії;
- обґрунтувати принципову неможливість ефективного суміщення ролей супервайзера та ментора в умовах субординації з позицій психології розвитку, організаційної психології та теорії ролей;
- дослідити український вимір неможливості суміщення ролей супервайзера та ментора в умовах субординації в контексті теорії культурних вимірів Г. Хофстеда;
- обґрунтувати психологічну несумісність ролей супервайзера та ментора в умовах субординації в контексті психоаналітичної психології К. Юнга;
- сформулювати рекомендації щодо оптимального функціонального розмежування ролей супервайзера та ментора для підвищення ефективності роботи персоналу бізнес-компаній;
- розробити діагностичний опитувальник для менеджерів бізнес-компаній, спрямований на виявлення конфлікту між ролями супервайзера та ментора у відносинах субординації та визначення

потенційного впливу поєднання цих ролей на групову динаміку та психологічний клімат.

Для вирішення поставлених завдань були використані такі **методи**: теоретико-методологічний аналіз наукових джерел; порівняльний аналіз ролей у структурах субординації; психологічна експлікація рольових конфліктів; елементи системного та структурно-функціонального підходів для виявлення механізмів взаємодії супервайзера та ментора.

Виклад основного матеріалу. *Аналіз сучасних підходів до розуміння ролей супервайзера та ментора в бізнес-компаніях і визначення їхньої функціональної специфіки.*

У сучасних бізнес-компаніях ролі супервайзера та ментора посідають важливе місце в системі розвитку персоналу, проте вони мають суттєві відмінності у своїй природі, функціях та психологічних механізмах впливу на працівника. Супервайзер традиційно виконує роль безпосереднього керівника, відповідального за управління операційними процесами, розподіл завдань, контроль результатів та забезпечення дотримання корпоративних стандартів. Його діяльність ґрунтується на формальній владі, адже супервайзер є елементом ієрархічної структури та має визначений посадовою інструкцією обсяг адміністративних повноважень. Такий статус передбачає наявність субординації, оцінювання ефективності роботи співробітника, прийняття управлінських рішень, а також можливість застосування санкцій або стимулів.

На відміну від цього, менторство розглядається як форма професійної підтримки, спрямованої на розвиток компетентностей, самоусвідомлення, кар'єрних орієнтирів і внутрішньої мотивації працівника. У сучасних теоретичних підходах ментор описується як партнер у неформальній взаємодії, що ґрунтується на довірі, конфіденційності та добровільності. Ментор не здійснює контролюючих чи каральних функцій, не впливає безпосередньо на кар'єрну траєкторію менті та не має адміністративного впливу на його службову діяльність. Основна його роль полягає у створенні умов, у яких працівник може без страху оцінювання чи негативних наслідків обговорювати свої труднощі, професійні сумніви й особисті бар'єри (рис. 1, а).

В роботах [6–9] роль супервайзера визначається як така, що спрямована на керування поточною діяльністю та забезпечення продуктивності, тоді як роль ментора асоціюється з розвитком потенціалу працівника, формуванням нових навичок і підтримкою його автономії. Відповідно до цього, супервайзинг і менторинг належать до різних типів впливу: перший реалізує адміністративно-керівну функцію, другий – розвивально-партнерську. Функціональна специфіка ролей зумовлює різний характер очікувань з боку працівника: від супервайзера – чіткості, вимогливості, справедливого контролю; від ментора – підтримки, прийняття та психологічної безпеки.

У контексті бізнес-компаній важливо підкреслити, що менторинг є дієвим лише за умови добровільності та автономності від владних структур. Це означає, що ментор не повинен бути залучений до оцінювання роботи підопічного, ухвалення кадрових рішень, розподілу ресурсів чи вирішення конфліктів у команді. Таке функціональне відокремлення дозволяє забезпечити відкритість комунікації та зменшити психологічний тиск, пов'язаний із ризиком санкцій або формальної оцінки (рис. 1, б).

Характеристика	Супервайзер	Ментор	Характеристика	Супервайзер	Ментор
Роль	Безпосередній керівник	Професійна підтримка	Основна мета	Управління діяльністю та забезпечення продуктивності	Розвиток потенціалу та навичок працівника
Фокус	Управління операціями	Розвиток працівника	Тип впливу	Адміністративно-керівний	Розвивально-партнерський
Влада	Формальна	Неформальна	Очікування працівника	Чіткість, вимогливість, справедливий контроль	Підтримка, прийняття, психологічна безпека
Відносини	Субординація	Партнерство	Залучення до оцінювання	Може оцінювати роботу	Не повинен оцінювати роботу
Оцінювання	Оцінює ефективність	Не оцінює	Залучення до кадрових рішень	Може приймати кадрові рішення	Не повинен приймати кадрові рішення
Контроль	Контролює результати	Не контролює	Залучення до розподілу ресурсів	Може розподіляти ресурси	Не повинен розподіляти ресурси
Вплив на кар'єру	Прямий	Непрямий	Залучення до вирішення конфліктів	Може вирішувати конфлікти	Не повинен вирішувати конфлікти
Мотивація	Зовнішня	Внутрішня			
Відповідальність	Забезпечення стандартів	Створення умов для обговорення			

а)

б)

Рис. 1. Порівняльні характеристики ролей супервайзера та ментора в бізнес-компаніях
Джерело: сформовано авторами

Отже, сучасні підходи до визначення ролей супервайзера та ментора у бізнес-компаніях однозначно свідчать про їхню концептуальну та функціональну відмінність. Супервайзер виконує управлінсько-контрольну функцію в умовах субординації, тоді як ментор здійснює підтримувально-розвивальну діяльність поза владними рамками. Ця різниця закладає основу для подальшого аналізу психологічних механізмів конфлікту між ролями, що виникає у випадку спроби їх поєднання в одній особі.

Експлікація психологічних механізмів, що зумовлюють виникнення конфлікту між ролями супервайзера та ментора у відносинах субординації

В бізнес-компаніях зазвичай поєднання ролей супервайзера та ментора зумовлюється не стільки психологічною чи управлінською доцільністю, скільки організаційною інерцією та формальними посадовими практиками. Очікування щодо виконання менторських функцій можуть також бути закладені в посадових інструкціях супервайзерів або ж виникають як неформальна вимога корпоративної культури, яка ототожнює управління з наставництвом. Додатковим чинником є прагнення компаній мінімізувати витрати часу й ресурсів, передаючи функції розвитку персоналу тим, хто вже має владний вплив на працівників. У результаті менторство сприймається як «продовження» управлінських завдань, хоча психологічна природа цих ролей принципово різна. Саме така адміністративна або культурно закріплена практика й призводить до рольового конфлікту, який унеможливує ефективне виконання менторської функції супервайзером.

Психологічний конфлікт ролей супервайзера та ментора у відносинах субординації виникає внаслідок одночасної дії низки механізмів, пов'язаних із владною асиметрією, роллю контролю, особливостями довіри та специфікою міжособистісного сприйняття в робочому середовищі. Експлікація цих механізмів дозволяє глибше зрозуміти природу несумісності обох функцій, а також пояснити негативні наслідки їх поєднання для групової динаміки та психологічного клімату в бізнес-компаніях.

Одним із ключових чинників є *владна асиметрія*, що закладена в ролі супервайзера. Підлеглий усвідомлює, що супервайзер контролює його результати, формує оцінку ефективності, може впливати на кар'єрні рішення та застосовувати санкції. Це створює стан постійної психологічної обережності та стриманості. У межах субординації працівник вимушений демонструвати соціально бажану поведінку, приховувати слабкі сторони або професійні сумніви, щоб уникнути ризику негативних наслідків. Такий стан несумісний із природою менторства, яке вимагає повної відкритості, чесності та готовності

обговорювати свої труднощі без страху оцінювання.

Другим механізмом є *рольовий конфлікт*, що виникає у супервайзера. У межах формальної структури він має бути вимогливим, об'єктивним і здатним ухвалювати непопулярні рішення. Водночас роль ментора передбачає підтримку, емпатію та прийняття. Поєднання цих ролей в одній особі породжує суперечність між функціями контролю і функціями розвитку. Супервайзер, прагнучи бути ментором, часто опиняється в стані психологічної подвійності: він одночасно повинен оцінювати та підтримувати співробітника, що є внутрішньо несумісними процесами.

Важливим є й *механізм довіри*, який у менторстві є базовим. Довіра формується за умов добровільності, конфіденційності та відсутності владного впливу. Однак у відносинах субординації працівник не може бути впевненим, що інформація, яку він розкриває ментору-супервайзеру, не буде використана в процесі управління. Це призводить до зниження рівня відвертості, що фактично унеможлиблює ефективний менторинг. З психологічної точки зору створюється ситуація подвійного послання: супервайзер запрошує працівника до відкритості, але залишається носієм оціночної влади, що блокує будь-яку справжню відвертість.

Поєднання ролей також негативно впливає на *групову динаміку*. Команда сприймає супервайзера як авторитетну фігуру, що забезпечує дисципліну та взаємодію між працівниками. Якщо супервайзер паралельно виконує роль ментора для окремих членів команди, виникає нерівність у доступі до неформальної підтримки, що може трактуватися як привілеї, фаворитизм, або упереджене ставлення. Це запускає механізми соціальних порівнянь і конкуренції, поглиблює неформальні поділи в команді та знижує рівень згуртованості групи. Порушується баланс між формальною владою та неформальним впливом, що є критично важливим для стабільної командної взаємодії.

Не менш значущим є вплив поєднання ролей на *психологічний клімат*. Середовище, у якому супервайзер формально має владу, а неформально намагається виконувати функції ментора, характеризується підвищеним рівнем напруження, недовіри та подвійних очікувань. Співробітники відчують невизначеність у поведінкових нормах: що є безпечним для обговорення, а що може мати наслідки для їхньої професійної репутації? Відсутність чіткого розмежування між ролями супервайзера і ментора знижує відчуття психологічної безпеки, що є одним із ключових факторів продуктивної командної роботи.

Таким чином, експлікація психологічних механізмів засвідчує, що конфлікт ролей супервайзера та ментора у відносинах субординації є закономірним та неминучим явищем. Він зумовлений різною природою влади, функціональною несумісністю ролей, специфікою формування довіри, а також впливом на групову динаміку й психологічний клімат у бізнес-компанії. Ці фактори обґрунтовують неможливість ефективного поєднання ролей у межах однієї посадової особи та потребують подальшого розгляду в контексті пошуку оптимальних моделей розвитку персоналу (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльна характеристика ролей супервайзера та ментора за результатами експлікації психологічних механізмів

Психологічний аспект / механізм	Роль супервайзера	Роль ментора	Конфліктна зона та негативні наслідки при суміщенні ролей у субординації
Владна асиметрія	Має формальну владу, контролює завдання, оцінює результати, може застосовувати санкції	Функціонує на основі неформального авторитету, партнерства та добровільності	<ul style="list-style-type: none"> - наявність санкцій руйнує довірчий формат менторства; працівник уникає відкритості через ризик покарання; - невідповідність вимог: підлеглий приховує проблеми, уникає щирості, не ставить запитань, зростає тривога; - несумісність залежності та автономії: пригнічення природної мотивації до розвитку
Рольовий конфлікт	Виконує директивну, адміністративну роль, забезпечує дисципліну та відповідність стандартам	Виконує підтримувальну роль, стимулює розвиток, рефлексію й самостійність	<ul style="list-style-type: none"> - виникає когнітивний дисонанс у працівника: неможливо одночасно бути «підлеглим» і «учнем у партнерському діалозі»; - несумісність результативності «тут і зараз» із розвитком «на майбутнє»: виникає рольова напруга, зміщення мотиваційних акцентів працівника; - двоїсте позиціонування однієї особи: когнітивний дисонанс у підлеглого, втрата ясності у взаємодії

Продовження таблиці 1

Механізм довіри	Створює атмосферу оцінювання та контролю, що обмежує саморозкриття працівника	Потребує високого рівня психологічної безпеки, відкритості й чесності	<ul style="list-style-type: none"> - нездатність працівника відкрито обговорювати помилки та вразливості формує штучне менторство, що не приносить розвитку; - поєднання примусу й добровільності: працівник не може вільно обирати формат взаємодії, втрачається природна довіра до ментора, блокується довірчий контакт; - працівник не здатен відкрито говорити про слабкі сторони: блокується механізм розвитку через вразливість; - умовіна непослідовність: зростання психологічної нестабільності, відчуття «непередбачуваності» супервайзера
Групова динаміка	Підтримує формальну ієрархію, чіткий розподіл ролей, дисципліну та підзвітність	Підсилює горизонтальні зв'язки, співпрацю, неформальну підтримку в команді	<ul style="list-style-type: none"> - поєднання ролей веде до «змішаних сигналів» у колективі, ускладнення міжособистісних стосунків, посилення конкуренції й підозр між колегами; - конфлікт між завданнями колективу та індивідуальними потребами: ризик фаворитизму або його сприйняття; - ризик демотивації команди та «вимивання» творчого потенціалу, падає продуктивність і розвиток одночасно
Психологічний клімат	Може підвищувати рівень робочого стресу через контроль, стандартизацію та відповідальність	Сприяє зниженню стресу, формує підтримувальне та безпечне середовище	<ul style="list-style-type: none"> - формується атмосфера непередбачуваності та недовіри, погіршується емоційний фон і задоволеність роботою; - «подвійні стандарти» сприймаються як несправедливість: зниження задоволеності роботою, виникнення мікроконфліктів

Джерело: складено авторами на основі [6–9]

Обґрунтування принципової неможливості ефективного суміщення ролей супервайзера та ментора в умовах субординації з позицій психології розвитку, організаційної психології та теорії ролей

Проблема суміщення ролей супервайзера та ментора в одній особі має глибоке психологічне підґрунтя, яке виходить за межі управлінських практик і стосується фундаментальних особливостей людського розвитку, міжособистісної взаємодії та ролей у соціальних системах. Аналіз із позицій психології розвитку, організаційної психології та теорії ролей дозволяє обґрунтувати принципову неможливість такого поєднання без втрати ефективності обох функцій.

З позицій *психології розвитку* ментор виступає фасилітатором особистісного та професійного зростання, створює «зону найближчого розвитку», у якій працівник може експериментувати, рефлексувати, визнавати помилки та осмислювати власні обмеження. Менторські взаємини ґрунтуються на безумовній підтримці, прийнятті, емоційній безпеці та відсутності ризику негативних наслідків. Натомість супервайзерська взаємодія передбачає контроль, формальну оцінку, відповідальність за результати та необхідність коригувати поведінку працівника. Це створює умови, у яких підлеглий не може перебувати у справжньому розвивальному середовищі, оскільки потенційні помилки перетворюються на управлінські ризики. Таким чином, психологічні умови, необхідні для ефективного розвитку, несумісні з вимогами формальної ієрархії.

У межах *організаційної психології* поєднання ролей супервайзера та ментора порушує баланс влади та функціональної чіткості, що є критичним для стабільності організаційних систем. Організаційні структури передбачають розподіл ролей між контролюючими, підтримувальними та розвивальними функціями; об'єднання їх в одній особі створює ситуацію «функціональної амбівалентності». Супервайзер, який водночас виконує роль ментора, отримує надмірний вплив на працівника: він контролює його результати, оцінює компетентність і водночас стає носієм неформальної влади, заснованої на особистій близькості та довірі. Це створює для підлеглої ситуацію подвійного підпорядкування – формального та неформального, що викликає підвищену тривожність, невизначеність у ціннісних орієнтирах та внутрішній конфлікт щодо власної автономії. У таких умовах менторинг перестає виконувати свою розвивальну функцію та перетворюється на інструмент посиленої залежності працівника від супервайзера.

З погляду *теорії ролей* поєднання функцій супервайзера та ментора спричиняє чітко окреслений рольовий конфлікт. Супервайзерська роль потребує дотримання дистанції, об'єктивності, здатності застосовувати санкції та контролювати робочий процес. Менторська роль, навпаки, вимагає емоційної близькості, довірливості, відвертості та готовності до партнерської взаємодії. Теорія ролей стверджує, що очікування, які висуваються до несумісних ролей, не можуть бути одночасно інтегровані в межах однієї соціальної позиції без підризу ефективності обох. Супервайзер, намагаючись бути ментором, змушений балансувати між двома протилежними наборами очікувань, що призводить до хронічної

рольової напруги, втрати автентичності у взаємодії та зниження якості управлінських рішень. Для працівника це означає неможливість чітко розуміти, у якій ролі виступає керівник у конкретній ситуації, що негативно впливає на передбачуваність поведінки та безпеку взаємодії.

Усі три психологічні перспективи збігаються у ключовому висновку: *роль супервайзера за своєю природою і функціями несумісна з роллю ментора*, оскільки поєднання контролю та розвитку, формальної влади та неформальної підтримки, оцінювання та довірливості створює внутрішні суперечності, які неможливо нейтралізувати у системі субординації. Така несумісність має не лише міжособистісний, а й системний характер, що робить спроби інтегрувати обидві ролі в одному суб'єкті управління неефективними та психологічно ризикованими.

Отже, з позицій психології розвитку, організаційної психології та теорії ролей можна стверджувати, що суміщення ролей супервайзера та ментора у відносинах субординації є принципово неможливим без серйозних психологічних і організаційних втрат, що робить необхідним їх чітке функціональне розмежування в системах розвитку персоналу бізнес-компаній.

Дослідження українського виміру неможливості суміщення ролей супервайзера та ментора в умовах субординації в контексті теорії культурних вимірів Г. Хофстеда

Важливим для аналізу поєднання ролей супервайзера та ментора в умовах субординації є врахування шести культурних вимірів Г. Хофстеда [14]. Саме вони пояснюють, чому подвійні ролі, що можуть бути прийнятними в одних культурах, у контексті інших, зокрема української, викликають недовіру, напруження та руйнують психологічну безпеку взаємодії.

Перший вимір національних культур – дистанція влади – визначає, як індивіди сприймають соціальну нерівність і владні позиції. В Україні влада традиційно зчитується як контроль і відповідальність, а не як партнерство. Навіть за сучасної тенденції до горизонталізації взаємодії історично сформована обережність до владних фігур зберігається. Саме тому супервайзер, який формально оцінює, не може одночасно бути сприйнятий як ментор, який забезпечує неупереджену підтримку. Українська культурна чутливість до нещирості особливо загострюється саме тоді, коли одна людина посилає подвійні сигнали: підтримка, що водночас є оцінкою, сприймається як маніпулятивна.

Другий вимір – індивідуалізм проти колективізму – в українській культурі проявляється як поєднання цінності самостійності та очікування міжособистісної взаємності. З одного боку, ми високо цінуємо самостійність і індивідуальні досягнення, з іншого очікуємо партнерської взаємності у взаємодії. Менторство в українському контексті це завжди форма щирої міжособистісної підтримки, а не інструмент організаційного впливу. Коли ментор і супервайзер збігаються в одній ролі, розривається сама природа взаємодії: підтримка перестає бути безумовною, а саморозкриття стає небезпечним, оскільки будь-яка вразливість може бути використана в оціночному процесі. У такому середовищі менторство втрачає свій рефлексивний і навчальний потенціал, а відвертість замінюється адаптивною поведінкою «щоб не підвести керівника».

Третій вимір – уникнення невизначеності – особливо важливий для розуміння української професійної культури. Суспільство із середнім і вище середнього рівнем уникнення невизначеності потребує зрозумілих меж, чітко визначених повноважень і прозорих форм комунікації. Коли одна особа одночасно виконує контролюючу і підтримувальну функції, межі взаємодії стають розмитими. В українському культурному контексті це сприймається як потенційний ризик, породжує тривогу та підсилює тенденцію зчитувати приховані мотиви. Людина не може знати, у якій саме ролі супервайзер-ментор інтерпретує її слова, поведінку або емоційні реакції. Нечіткість очікувань створює сильне тривожне напруження; подвійні функції керівника трактуються як непередбачуваність. Модель «супервайзер, який одночасно є ментором» створює високий рівень рольової невизначеності, що суперечить потребі культури в чітких правилах. Таким чином, гібридність ролей стає джерелом хронічної психологічної напруги.

Четвертий вимір – маскуліність проти фемінності дозволяє побачити, чому очікування від цих ролей структурно несумісні. Українська професійна культура демонструє змішаний тип: одночасно цінується результативність (маскулінний аспект) та міжособистісна підтримка (фемінний аспект). Проте ці дві вимоги адресуються різним ролям: супервайзер має бути неупередженим, структурним і орієнтованим на стандарти, тоді як ментор – емпатичним, довірливим і відкритим до вразливості іншої людини. Поєднання цих очікувань у межах однієї взаємодії робить обидві ролі нефункціональними.

П'ятий вимір – довгострокова проти короткострокової орієнтації – висвітлює характер саморозкриття в ієрархічних структурах. Менторство за своєю природою орієнтоване на розвиток у довгостроковій перспективі, тоді як супервайзинг на негайні результати та поточний контроль. У культурах із високою цінністю довгостроковості (багато пострадянських контекстів рухаються саме в цьому напрямку) суперечність короткої та довгої перспективи стає ще більш відчутною: працівник не

може довіряти ментору, якщо той у будь-який момент може оцінити або покарати. Українська культура зберігає обережність у показі слабких сторін перед тими, хто має формальні владні повноваження. Довіра вибудовується повільно, через перевірку щирості й послідовності поведінки. Тому менторство, що передбачає відкритість і чесний аналіз власних помилок, несумісне з роллю супервайзера, який оцінює компетентність і може впливати на професійний статус людини. У таких умовах менторська функція втрачається майже повністю.

Шостий вимір – поблажливість проти стриманості. У поблажливих культурах емоційна експресія й саморозкриття приймаються як норма, що може знижувати конфлікт між підтримкою та контролем. У стриманих культурах емоції регулюються соціальними очікуваннями, а саморозкриття вимагає безпечного середовища. В українській культурі більш проявлена стриманість, у якій відверта емоційність та вразливість можливі лише у стосунках зі значущою фігурою довіри. Супервайзер як інституційна фігура не може забезпечити таку безпеку, що робить поєднання його ролі з роллю ментора методологічно та культурно некоректним.

Всі шість вимірів показують, що в українській культурі поєднання ролей супервайзера та ментора породжує амбівалентність сигналів, підвищує недовіру та робить неможливим створення психологічно безпечного професійного середовища. Це не просто питання організаційних моделей, це зіткнення глибинних культурних сенсів: очікування щирості та підтримки з боку ментора протистоїть очікуванню структурності та оцінки з боку супервайзера. Українська чутливість до подвійних сигналів робить будь-яку спробу поєднання цих ролей прозоро нещирою, а тому й неефективною.

Обґрунтування психологічної несумісності ролей супервайзера та ментора в умовах субординації в контексті психоаналітичної психології К. Юнга

Спроба суміщення ролей ментора та супервайзера в умовах субординації породжує не лише функціональну суперечність, а й глибинний інтраперсональний конфлікт. З позицій аналітичної психології К. Юнга [15], така суперечність має архетипну природу, оскільки активує два фундаментальні архетипи: архетип Великої Матері та архетип Отця. Обидві сили демонструють полярні, але приблизно рівні за інтенсивністю психодинамічні поля, що створює внутрішню напругу між ними. Менторська роль у цьому контексті відтворює материнський принцип: підтримку, емпатичне контейнування, безпечні умови розвитку, турботу та емоційне утримання. Це «поживна», інтегративна сторона Великої Матері, яка може як сприяти розвитку, так і поглинати Его надмірним співпереживанням або відповідальністю. Супервайзерська роль, навпаки, реалізує архетип Отця, що символізує закон, межу, вимогу, ієрархію, захист структури та нормативність. Його функція – оцінювати, обмежувати, коригувати, забезпечувати вертикальну професійну рамку.

Коли ці дві несумісні установки з'єднуються в одній особі, Его фахівця переживає себе у позиції «дитини» між двома архетипними полюсами, що водночас претендують на домінування. Тут виникає архетипне розщеплення, описане К. Юнгом, коли свідомість не здатна інтегрувати протилежні імперативи, адже вони мають різну символічну природу і автономний енергетичний заряд. Він описував такі конфлікти як ситуації, у яких Его змушене функціонувати в умовах надмірної внутрішньої напруги між полярностями, що веде до невротичного розщеплення – не клінічного, а саме професійно-поведінкового: порушення ясності функцій, нестійкість рішень, емоційна лабільність, зростання тривоги, виснаження та деформація комунікативної позиції.

Важливо, що цей конфлікт є структурним, а не ситуативним: він не залежить від рівня особистісної зрілості чи професійної компетентності. Стійка «силова напруга» між архетипом Великої Матері та архетипом Отця змушує Его функціонувати як «медіатор», але позбавлене ресурсу інтеграції цих позицій, оскільки їхнє одночасне виконання суперечить самій логіці символічного поля. Як наслідок, суміщення менторства та супервайзерства породжує неминучу невротизацію професійної позиції, яка проявляється у надмірній контрольно-підтримувальній амбівалентності, зміщенні акцентів залежно від зовнішніх тригерів та внутрішньої втоми, а також у зниженні здатності утримувати стабільну й етичну рольову рамку. Виникають нестійкість рішень, внутрішня тривога, емоційна лабільність та виснаження. Це визначає принципову неможливість ефективного поєднання цих ролей у рамках одного суб'єкта, особливо в умовах формальної субординації.

Рекомендації щодо оптимального функціонального розмежування ролей супервайзера та ментора для підвищення ефективності роботи персоналу бізнес-компаній

Ефективність розвитку персоналу в бізнес-компаніях значною мірою залежить від чіткого розмежування функцій супервайзера та ментора. Враховуючи психологічну несумісність цих ролей у межах субординаційних взаємин та доведений ризик виникнення рольового конфлікту, доцільним є запровадження низки організаційних та психологічних рекомендацій, що сприятимуть побудові здорової корпоративної культури та підвищенню продуктивності праці.

1. Розмежування функціональних ролей на структурному рівні:
 - запровадити формальний поділ між рольовими функціями супервайзера (контроль, управління, оцінювання) та ментора (підтримка розвитку, сприяння навчанню, допомога в професійному самовизначенні);
 - передбачити в організаційних документах чіткі посадові інструкції (описи ролей), щоб уникнути подвійних очікувань і неузгодженості дій;
 - призначати менторів поза вертикаллю прямого підпорядкування, обираючи їх серед більш досвідчених колег інших команд або функціональних напрямів.
2. Забезпечення психологічної безпеки у менторських взаєминах:
 - гарантувати конфіденційність менторських зустрічей, виключаючи передачу інформації супервайзеру без згоди менті;
 - створювати умови для відкритого висловлювання проблем, труднощів і вразливостей без ризику отримати негативну оцінку чи санкції;
 - підтримувати добровільний характер участі в менторстві, оскільки примус знижує ефективність розвитку та руйнує довірчу взаємодію.
3. Формування окремих каналів зворотного зв'язку:
 - відокремити оціночний (адміністративний) зворотний зв'язок супервайзера від розвивального зворотного зв'язку ментора;
 - забезпечити, щоб менторський зворотний зв'язок не впливав на атестацію, оцінювання результативності чи рішення щодо кар'єрного просування;
 - створити практики регулярних менторських сесій, спрямованих на розвиток рефлексії, самостійності та професійного зростання.
4. Розбудова культури горизонтальної підтримки та обміну знаннями:
 - стимулювати неформальні професійні спільноти, де співробітники можуть ділитися досвідом без ієрархічного тиску;
 - запроваджувати програми внутрішнього наставництва, орієнтовані на розвиток компетенцій, а не на управлінські функції;
 - формувати культуру підтримки, взаємоповаги та партнерського ставлення, що є підґрунтям для ефективного менторства.
5. Навчання супервайзерів і менторів різним моделям взаємодії:
 - проводити тренінги для супервайзерів щодо ефективного управління, делегування, ненасильницької комунікації, запобігання рольовим конфліктам;
 - забезпечувати менторів додатковими знаннями з коучингових методик, психології розвитку дорослих, активного слухання та етичних норм наставництва;
 - пояснювати різницю між «управлінням персоналом» і «підтримкою розвитку персоналу» для уникнення змішування функцій.
6. Створення умов для здорової групової динаміки:
 - усунути можливість сприйняття фаворитизму в команді через участь супервайзера в рольових процесах розвитку підлеглих;
 - забезпечувати прозорість ролей, щоб учасники команди чітко розуміли, до кого звертатися з адміністративних питань, а до кого – з питань розвитку;
 - підтримувати баланс між індивідуальним розвитком працівника та потребами групи, не допускаючи конфлікту інтересів.
7. Інституціоналізація менторських програм як окремої системи розвитку персоналу компанії:
 - розробити стандартизовані програми менторства, що включають правила участі, етичний кодекс, процедури підбору, оцінювання та моніторинг ефективності;
 - забезпечити, щоб менторські програми функціонували незалежно від системи управлінського контролю;
 - впровадити механізми зворотного зв'язку щодо якості менторських взаємин, що дозволить вдосконалювати процес.

Таким чином, ефективне функціональне розмежування ролей супервайзера та ментора, підкріплене психологічною безпекою й структурною автономністю менторських взаємин, є ключовою умовою підвищення продуктивності, зниження емоційного напруження та формування здорової організаційної культури у бізнес-компанії.

Діагностичний опитувальник для менеджерів бізнес-компаній

За результатами проведених досліджень авторами статті розроблено та нижче наведено діагностичний опитувальник для менеджерів бізнес-компаній, спрямований на виявлення конфлікту

між ролями супервайзера та ментора у відносинах субординації та визначення потенційного впливу поєднання цих ролей на групову динаміку та психологічний клімат (табл. 2).

Мета опитувальника: оцінити, наскільки поєднання функцій безпосереднього керівника (супервайзера) та ментора створює психологічні та організаційні суперечності, які можуть негативно впливати на взаємодію в команді, атмосферу довіри та ефективність розвитку персоналу.

Таблиця 2

Діагностичний опитувальник для менеджерів бізнес-компаній

ОПИТУВАЛЬНИК						
для виявлення конфлікту між ролями супервайзера та ментора у субординаційних відносинах						
Інструкція: <i>Оберіть варіант відповіді, який найбільше відповідає Вашому досвіду та реаліям Вашої бізнес-компанії. Шкала оцінювання (для тверджень 1–30): 1 – повністю не згоден, 2 – скоріше не згоден, 3 – важко відповісти, 4 – скоріше згоден, 5 – повністю згоден.</i>						
№	Твердження	Оцінка (1–5)				
<i>Блок 1. Вплив владної асиметрії (супервайзер → підлеглий)</i>						
1	Поєднання ролей супервайзера та ментора ускладнює відкритість співробітників під час обговорення їхніх труднощів	1	2	3	4	5
2	Співробітники обережно висловлюють критику або чесні переживання, коли їхній ментор одночасно є їхнім супервайзером	1	2	3	4	5
3	Страх оцінки або санкцій впливає на щирість комунікації в процесі менторингу	1	2	3	4	5
4	Менторинг в умовах субординації автоматично перетворюється на приховану форму контролю	1	2	3	4	5
5	Рольова подвійність зменшує довіру до процесу менторства	1	2	3	4	5
<i>Блок 2. Рольовий конфлікт</i>						
6	Очікування від супервайзера (контроль, оцінювання) суперечать очікуванням від ментора (підтримка, відсутність оцінки)	1	2	3	4	5
7	Співробітники не розуміють, у якій ролі виступає керівник під час окремих взаємодій	1	2	3	4	5
8	Змішування ролей створює непередбачуваність у комунікації	1	2	3	4	5
9	У підлеглих з'являється відчуття внутрішньої напруги через подвійність позицій керівника	1	2	3	4	5
10	Супервайзер сам відчуває труднощі у балансуванні між функціями контролю та розвитку	1	2	3	4	5
<i>Блок 3. Механізм довіри</i>						
11	Працівники неохоче обговорюють кар'єрні цілі зі своїм супервайзером-ментором	1	2	3	4	5
12	Поєднання ролей знижує рівень психологічної безпеки співробітників	1	2	3	4	5
13	Працівники уникають розкривати помилки чи слабкі сторони в присутності супервайзера	1	2	3	4	5
14	Супервайзер не може забезпечити повну нейтральність і безсторонність у процесі менторства	1	2	3	4	5
15	Наявність влади значною мірою знецінює ефект «партнерства», який є основою менторства	1	2	3	4	5
<i>Блок 4. Групово динаміка</i>						
16	Змішування ролей супервайзера та ментора змінює поведінку співробітників у командних взаємодіях	1	2	3	4	5
17	Інші члени команди сприймають підлеглого, який має ментора-супервайзера, як «особливо наближеного»	1	2	3	4	5
18	У команді виникають соціальні напруження або приховані конфлікти через рольову неоднозначність	1	2	3	4	5
19	Поєднання ролей знижує ефективність командної комунікації	1	2	3	4	5
20	Рольова подвійність супервайзера впливає на процеси формування лідерства й мікрогруп у команді	1	2	3	4	5
<i>Блок 5. Психологічний клімат</i>						
21	Подвійна роль супервайзера негативно впливає на загальний емоційний фон у підрозділі	1	2	3	4	5
22	Страх бути неправильно оціненим знижує мотивацію співробітників брати участь у менторингових взаємодіях	1	2	3	4	5
23	Менторинг у субординації сприймається працівниками як «формальність» або «обов'язок»	1	2	3	4	5
24	Команда демонструє менший рівень відкритості та довірчості	1	2	3	4	5
25	Подвійність ролей знижує задоволеність працівників стосунками з керівництвом	1	2	3	4	5
<i>Блок 6. Самооцінка супервайзера щодо суміщення ролей</i>						
26	Мені важко залишатися неупередженим у менторинговій взаємодії з підлеглим	1	2	3	4	5
27	Я відчуваю, що працівники не зовсім відкриті зі мною під час менторства	1	2	3	4	5
28	Поєднання ролей створює для мене додаткове емоційне навантаження	1	2	3	4	5
29	Я сумніваюся в ефективності менторства у субординаційних відносинах	1	2	3	4	5
30	Я вважаю, що менторство більш ефективне у форматі «поза структурою влади»	1	2	3	4	5

Продовження таблиці 2

Блок 7. Відкриті запитання (якісна оцінка)		
31	Які труднощі ви особисто спостерігали або переживали у випадках поєднання ролей супервайзера та ментора у вашій бізнес-компанії?	Відкрита відповідь
32	Які, на вашу думку, умови можуть мінімізувати конфлікт між цими ролями?	Відкрита відповідь

Джерело: складено авторами

Інтерпретація отриманих результатів для подальшого аналітичного використання має наступний вигляд:

- 121–150 балів: дуже високий рівень рольового конфлікту; поєднання ролей є критично дисфункційним;
- 91–120 балів: високий рівень конфлікту; рекомендовано розмежування ролей;
- 61–90 балів: помірний рівень; конфлікт проявляється у вибіркових ситуаціях;
- 31–60 балів: низький рівень конфлікту; ролі частково сумісні в даному середовищі;
- 30 балів і нижче: конфлікт майже не проявляється, але результати потребують якісного підтвердження.

Психометричне підґрунтя опитувальника базується на наступних чинниках:

1. Опитувальник ґрунтується на наступних теоретичних моделях: теорії ролей [11], моделі психологічної безпеки [5], теорії лідерства та влади [7] та організаційній психології розвитку [13].

2. Валідація змісту забезпечена через структуру опитувальника, яка відображає всі ключові конфліктні зони: влада, довіра, рольова подвійність, групова динаміка, психологічний клімат. Покриття цих категорій підтверджує теоретичну адекватність розробленого інструменту для виявлення конфлікту між ролями супервайзера та ментора у субординаційних відносинах.

3. Конструктивна валідність досягається шляхом побудови тверджень на базі трьох базових конструкцій: рольовий конфлікт, психологічна безпека та влада та асиметрія взаємин. Це дозволяє використовувати опитувальник як індикатор сумісності або несумісності ролей.

4. Кожен блок є окремою субшкалою. Для аналізу конфлікту між ролями супервайзера та ментора у субординаційних відносинах можна оцінювати як загальний індекс, так і окремі субшкали.

5. Надійність опитувальника оцінюється коефіцієнтом Кронбаха (α) для підтвердження, наскільки добре запитання опитувальника узгоджуються між собою та вимірюють один психологічний конструкт. Очікуване значення $\alpha > 0.8$ для всього опитувальника після збору даних у компанії. Послідовність дій при аналізі отриманих результатів: підрахувати загальний бал (30–150), розрахувати середні значення окремих субшкал, проаналізувати відкриті питання (вони є ключовими для якісної діагностики) та провести HR-аналітику з розрахунком значення коефіцієнта α .

Даний опитувальник рекомендовано використовувати в бізнес-компаніях для виявлення прихованих конфліктів ролей у команді, оцінки ступеня дисфункцій через поєднання ролей, визначення необхідності впровадження зовнішнього або незалежного менторства та формування програм розвитку лідерів і менторів. В якості формату проведення рекомендується анонімне або конфіденційне опитування через онлайн форми з орієнтовним часом заповнення 10–15 хвилин. При цьому, учасники опитування мають розуміти, що результати не вплинуть на їхню субординаційну оцінку, усвідомлюючи, що метою опитування є не оцінка керівника, а оцінка взаємодії ролей в команді. В преамбулі опитувальника також важливо пояснити учасникам, що компанія наразі розглядає альтернативні моделі розвитку персоналу та надані відповіді є надзвичайно цінними для підвищення ефективності розвитку персоналу.

Висновки. У статті проведено експлікацію конфлікту ролей супервайзера та ментора у відносинах субординації, здійснено психологічний аналіз їхньої несумісності та запропоновано практичні рекомендації для бізнес-компаній.

1. *Аналіз сучасних підходів* засвідчив, що супервайзер і ментор виконують принципово різні функції: перший відповідає за контроль і оцінювання, другий – за розвиток і підтримку. Поєднання цих ролей у субординації спричиняє конфлікт очікувань та суперечність механізмів взаємодії.

2. *Експлікація психологічних механізмів* показала, що рольова подвійність посилює владну асиметрію, підриває довіру та психологічну безпеку, погіршує групову динаміку та клімат. Суміщення контролю й підтримки створює когнітивний та емоційний дисонанс, що знижує мотивацію та відкритість працівників.

3. *Обґрунтування неможливості суміщення ролей* підтвердило системну психологічну й функціональну несумісність супервайзера та ментора. Рольовий конфлікт за таких умов негативно впливає як на індивідуальну ефективність, так і на групову взаємодію та загальний психологічний

клімат у компанії. Також наведеними дослідженнями українського виміру в контексті теорії культурних вимірів Г. Хофстеда встановлено, що українська чутливість до подвійних сигналів робить будь-яку спробу поєднання цих ролей прозоро нещирою, а тому й неефективною. Крім того, дослідження на базі психоаналітичної психології К. Юнга доводять, що зазначене суміщення ролей породжує неминучу невротизацію професійної позиції, яка проявляється у надмірній контрольно-підтримувальній амбівалентності, зміщенні акцентів залежно від зовнішніх тригерів та внутрішньої втоми, а також у зниженні здатності утримувати стабільну й етичну рольову рамку.

4. *Рекомендації з розмежування функцій* визначають ефективні шляхи підвищення продуктивності персоналу: структурне відокремлення ролей, забезпечення психологічної безпеки менторства, впровадження окремих каналів зворотного зв'язку, розвиток горизонтальної підтримки, навчання супервайзерів і менторів, інституціоналізація менторських програм. Реалізація цих заходів сприяє формуванню довіри та покращенню психологічного клімату.

5. *Розроблений за результатами досліджень опитувальник* дозволяє оцінити, наскільки поєднання функцій безпосереднього керівника (супервайзера) та ментора створює психологічні та організаційні суперечності, які можуть негативно впливати на взаємодію в команді, атмосферу довіри та ефективність розвитку персоналу.

Загалом, дослідження підтверджує, що ефективне менторство в бізнес-компаніях можливе лише за умови чіткого функціонального та психологічного розмежування ролей супервайзера та ментора, що дозволяє уникнути рольового конфлікту та забезпечує гармонійний розвиток персоналу.

Список використаних джерел

1. Kram K.E., Ragins B.R. (Eds.). *The Handbook of Mentoring at Work: Theory, Research, and Practice*. Los Angeles: SAGE Publications, 2007. 730 p.
2. Clutterbuck D. *Everyone Needs a Mentor: Fostering Talent in Your Organisation*. 4th ed. London: CIPD, 2004. 190 p.
3. Clutterbuck D., Lane G. *The Situational Mentor: An International Review of Competences and Capabilities in Mentoring*. London: Routledge, 2016. 240 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315552873>
4. Megginson D., Clutterbuck D., Garvey B., Stokes P., Garrett-Harris R. *Mentoring in Action: A Practical Guide for Managers*. 2nd ed. London: Kogan Page, 2006. 208 p.
5. Edmondson A.C. *The Fearless Organization: Creating Psychological Safety in the Workplace for Learning, Innovation, and Growth*. Hoboken: Wiley, 2018. 256 p.
6. Northouse P.G. *Leadership: Theory and Practice*. 8th ed. Thousand Oaks: SAGE Publications, 2019. 528p.
7. Yukl G. *Leadership in Organizations*. 8th ed. London: Pearson, 2013. 511 p.
8. Meeuwissen S., Stalmeijer R., Govaerts M. (2019). Multiple-role mentoring: mentors' conceptualisations, enactments and role conflicts. *Medical Education*, 53(6), 605-615. DOI: <https://doi.org/10.1111/medu.13811>
9. Chih-Ting Shih, Cheng-Chen Lin, Chih-Jung Lee (2023). Supervisors' paradox: why different psychological contract types lead to varied supervisory mentoring. *Journal of Management & Organization*, Volume 30, Special Issue 6: Authentic Leadership: 20-Year Review, November 2024, pp. 2047 - 2065. DOI: <https://doi.org/10.1017/jmo.2023.12>
10. Tiphaine Huyghebaert-Zouaghi, Alexandre J. S. Morin, Nikos Ntoumanis and other (2022). Supervisors' interpersonal styles: An integrative perspective based on self-determination theory. *Applied Psychology*. 1–37. DOI: <https://doi.org/10.1111/apps.12423>
11. Kahn W.A., Heaphy E.D. *Relational Context of Personal Engagement at Work // Employee Engagement in Theory and Practice* / Eds. C. Truss et al. London: Routledge, 2013. P. 82–96.
12. Aritz, J., Walker, R., Cardon, P., & Zhang, L. (2017). Discourse of leadership: The power of questions in organizational decision making. *International Journal of Business Communication*, 54(2), 161–181. DOI: <https://doi.org/10.1177/2329488416687054>
13. Johnson, W. B. (2007). Transformational supervision: When supervisors mentor. *Professional Psychology: Research and Practice*, 38(3), 259–267. DOI: <https://doi.org/10.1037/0735-7028.38.3.259>
14. Hofstede, G., Hofstede, G. J., & Minkov, M. (2010). *Cultures and Organizations: Software of the Mind*. New York : McGraw-Hill. 576p.
15. Jung, C. G. (2014) *The Structure and Dynamics of the Psyche*. Routledge. 606p.

References

1. Kram K.E., Ragins B.R. (Eds.). *The Handbook of Mentoring at Work: Theory, Research, and*

Practice. Los Angeles: SAGE Publications, 2007. 730 p.

2. Clutterbuck D. Everyone Needs a Mentor: Fostering Talent in Your Organisation. 4th ed. London: CIPD, 2004. 190 p.

3. Clutterbuck D., Lane G. The Situational Mentor: An International Review of Competences and Capabilities in Mentoring. London: Routledge, 2016. 240 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315552873>

4. Megginson D., Clutterbuck D., Garvey B., Stokes P., Garrett-Harris R. Mentoring in Action: A Practical Guide for Managers. 2nd ed. London: Kogan Page, 2006. 208 p.

5. Edmondson A.C. The Fearless Organization: Creating Psychological Safety in the Workplace for Learning, Innovation, and Growth. Hoboken: Wiley, 2018. 256 p.

6. Northouse P.G. Leadership: Theory and Practice. 8th ed. Thousand Oaks: SAGE Publications, 2019. 528p.

7. Yukl G. Leadership in Organizations. 8th ed. London: Pearson, 2013. 511 p.

8. Meeuwissen S., Stalmeijer R., Govaerts M. (2019). Multiple-role mentoring: mentors' conceptualisations, enactments and role conflicts. *Medical Education*, 53(6), 605-615. DOI: <https://doi.org/10.1111/medu.13811>

9. Chih-Ting Shih, Cheng-Chen Lin, Chih-Jung Lee (2023). Supervisors' paradox: why different psychological contract types lead to varied supervisory mentoring. *Journal of Management & Organization*, Volume 30, Special Issue 6: Authentic Leadership: 20-Year Review, November 2024, pp. 2047 - 2065. DOI: <https://doi.org/10.1017/jmo.2023.12>

10. Tiphaine Huyghebaert-Zouaghi, Alexandre J. S. Morin, Nikos Ntoumanis and other (2022). Supervisors' interpersonal styles: An integrative perspective based on self-determination theory. *Applied Psychology*. 1–37. DOI: <https://doi.org/10.1111/apps.12423>

11. Kahn W.A., Heaphy E.D. Relational Context of Personal Engagement at Work // *Employee Engagement in Theory and Practice* / Eds. C. Truss et al. London: Routledge, 2013. P. 82–96.

12. Aritz, J., Walker, R., Cardon, P., & Zhang, L. (2017). Discourse of leadership: The power of questions in organizational decision making. *International Journal of Business Communication*, 54(2), 161–181. DOI: <https://doi.org/10.1177/2329488416687054>

13. Johnson, W. B. (2007). Transformational supervision: When supervisors mentor. *Professional Psychology: Research and Practice*, 38(3), 259–267. DOI: <https://doi.org/10.1037/0735-7028.38.3.259>

14. Hofstede, G., Hofstede, G. J., & Minkov, M. (2010). *Cultures and Organizations: Software of the Mind*. New York : McGraw-Hill. 576p.

15. Jung, C. G. (2014) *The Structure and Dynamics of the Psyche*. Routledge. 606p.

УДК 159.97

Жванія Тарас Валеріанович

кандидат психологічних наук, доцент

доцент кафедри психології

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Україна

Zhvania Taras

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor

Associate Professor of the Department of Psychology

Kharkiv National Pedagogical University named after G. S. Skovoroda, Ukraine

ORCID: 0000-0003-1160-6254

[https://doi.org/10.60022/3\(2\)-15-GF](https://doi.org/10.60022/3(2)-15-GF)

ЦІННІСНА ОРІЄНТАЦІЯ В ЦИФРОВИХ ПСИХОТЕХНОЛОГІЯХ АРТ-ТЕРАПІЇ

VALUE ORIENTATION IN DIGITAL PSYCHOTECHNOLOGIES OF ART THERAPY

Анотація. Стаття присвячена аналізу ціннісної орієнтації особистості в рамках інтеграції цифрових психотехнологій з арт-терапевтичними методами, з фокусом на психологічній реабілітації молоді в умовах соціально-психологічних криз і конфліктів, що є актуальним у контексті сучасної цифрової трансформації психологічних практик для посилення адаптивних механізмів суспільства. Проблематика пов'язана з фундаментальними науковими завданнями вивчення психологічних стратегій життєдіяльності в стресових середовищах, а також з прикладними аспектами реабілітаційних процесів у посткризових контекстах, сприяючи розробці інноваційних методологій синтезу традиційних терапевтичних підходів з цифровими інструментами для оптимізації стресостійкості та когнітивного розвитку. Здійснено систематичний огляд сучасних досліджень і публікацій у сфері арт-терапії, ціннісних орієнтацій та їх трансформацій у кризових умовах, з ідентифікацією невирішених питань щодо інтеграції цифрових технологій, таких як віртуальні платформи для креативної взаємодії, що забезпечують дистанційну терапію та синтез емпіричних даних для формування перспективних концепцій. Визначено основні цілі дослідження, включаючи систематизацію наявних даних про ціннісні орієнтації та арт-терапію, теоретичне обґрунтування застосування цифрових інструментів для посилення терапевтичної ефективності, а також пропозиції щодо перспектив розвитку технологій у сфері освіти та психотерапії. У основній частині дослідження представлено комплексне теоретичне обґрунтування кореляції ціннісних орієнтацій з арт-терапевтичними практиками, з екстраполяцією на цифрові психотехнології, включаючи віртуальні середовища, мобільні застосунки та алгоритми штучного інтелекту для персоналізованих інтервенцій. Запропоновано концептуальні моделі стабілізації ціннісних структур, врахування диференційованих факторів, таких як гендерні відмінності в психологічних стратегіях, підвищення адаптивності через креативні практики, а також подолання психотравматичних ефектів за допомогою наративних цифрових модулів. Висновки акцентують стратегічну роль цифрових технологій у підвищенні ефективності арт-терапії, з перспективами створення спеціалізованих платформ для фокусування на ціннісних орієнтаціях, проведення емпіричних оцінок їхньої ефективності в посткризових умовах, а також аналізу етичних імплікацій цифрової терапії для забезпечення інтегративної безпеки та оптимальної функціональності.

Ключові слова: ціннісна орієнтація, арт-терапія, цифрові психотехнології, психологічна реабілітація.

Abstract. The article is devoted to the analysis of the value orientation of the individual within the framework of the integration of digital psychotechnologies with art-therapeutic methods, with a focus on the psychological rehabilitation of youth in conditions of socio-psychological crises and conflicts, which is relevant

in the context of the modern digital transformation of psychological practices to strengthen the adaptive mechanisms of society. The issue is related to the fundamental scientific tasks of studying psychological strategies of life in stressful environments, as well as to applied aspects of rehabilitation processes in post-crisis contexts, contributing to the development of innovative methodologies for the synthesis of traditional therapeutic approaches with digital tools to optimize stress resistance and cognitive development. A systematic review of current research and publications in the field of art therapy, value orientations and their transformations in crisis conditions was carried out, identifying unresolved issues regarding the integration of digital technologies, such as virtual platforms for creative interaction that provide remote therapy and the synthesis of empirical data to formulate promising concepts. The main objectives of the study were determined, including the systematization of existing data on value orientations and art therapy, the theoretical justification of the use of digital tools to enhance therapeutic effectiveness, as well as proposals for the prospects for the development of technologies in the field of education and psychotherapy. The main part of the study presents a comprehensive theoretical justification of the correlation of value orientations with art therapy practices, with extrapolation to digital psychotechnologies, including virtual environments, mobile applications and artificial intelligence algorithms for personalized interventions. Conceptual models of stabilizing value structures, taking into account differentiated factors such as gender differences in psychological strategies, increasing adaptability through creative practices, and overcoming psychotraumatic effects using narrative digital modules are proposed. The conclusions emphasize the strategic role of digital technologies in increasing the effectiveness of art therapy, with prospects for creating specialized platforms for focusing on value orientations, conducting empirical assessments of their effectiveness in post-crisis conditions, and analyzing the ethical implications of digital therapy to ensure integrative safety and optimal functionality.

Keywords: value orientation, art therapy, digital psychotechnologies, psychological rehabilitation.

Постановка проблеми. У сучасному цифровому суспільстві, де психологічні технології все більше інтегруються в онлайн-середовища, ціннісна орієнтація особистості набуває ключового значення для адаптації до викликів, таких як кризи, травми та соціальні трансформації. Ціннісна орієнтація визначає, як індивіди сприймають світ, формують світогляд і справляються зі стресом, особливо в умовах воєнних конфліктів чи посттравматичних станів. У контексті арт-терапії, яка використовує творчі процеси для психологічної реабілітації, цифрові психотехнології (наприклад, онлайн-платформи для арт-терапевтичних практик, віртуальні середовища для творчості) дозволяють розширити доступність терапії, але водночас ставлять питання про інтеграцію ціннісних орієнтацій у ці технології. Проблема полягає в тому, як забезпечити, щоб цифрові інструменти арт-терапії не лише сприяли емоційному відновленню, але й формували стійкі ціннісні орієнтації, такі як довіра, креативність та самоусвідомлення.

Ця проблема тісно пов'язана з важливими науковими завданнями, такими як вивчення психологічних стратегій життєдіяльності молоді в умовах війни, а також з практичними завданнями, зокрема психологічною реабілітацією в післявоєнній Україні. Наукові дослідження в цій сфері сприяють розробці методик, що поєднують традиційну арт-терапію з цифровими технологіями, для підвищення стресостійкості та розвитку обдарованої особистості. Практичне значення полягає в створенні доступних онлайн-програм для молоді, яка переживає травми, з акцентом на ціннісні аспекти, що допоможе в освітній та терапевтичній роботі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження в галузі психології та арт-терапії акцентують увагу на ролі ціннісних орієнтацій у психологічному розвитку особистості, особливо в контексті кризових ситуацій, а також на застосуванні арт-терапевтичних методів для реабілітації. Зокрема Артюхіна Н. В., Сімовоник А. І., показують, як арт-терапія сприяє розвитку креативності та самоусвідомлення, що є основою для формування ціннісних орієнтацій [1]. Дослідження підкреслює освітній аспект, але не розглядає цифрові інструменти для масштабування таких курсів. Бельська Н., Мельник М., аналізують зміни ціннісних орієнтацій молоді в умовах війни, що вказує на необхідність терапевтичних втручань, але без фокусу на цифрових технологіях арт-терапії [2]. Вайнагій О. М., Литвак В. В., висвітлюють освітні стратегії для реабілітації, включаючи арт-терапевтичні методи, але не інтегрують цифрові психотехнології для дистанційного застосування [3]. Варипаєв О., Міносян А., розглядають роль ціннісних орієнтацій у формуванні світогляду студентів, що може бути пов'язано з арт-терапією, але без акценту на цифрових аспектах [4]. Зінченко А., Русенкевич Я., аналізують гендерні відмінності в ціннісних орієнтаціях, що важливо для персоналізованої терапії, але не торкаються цифрових інструментів [5]. Найчук В. В., Лесніченко Н. П., демонструють ефективність арт-терапії для стресостійкості в воєнний період, але без розгляду онлайн-форматів. [6]

Невирішеними частинами загальної проблеми є інтеграція ціннісних орієнтацій у цифрові

психотехнології арт-терапії, такі як віртуальні платформи для творчості, що дозволяють дистанційну реабілітацію.

Метою статті є аналіз ціннісної орієнтації в контексті цифрових психотехнологій арт-терапії, з акцентом на її роль у психологічній реабілітації молоді в умовах кризи. Завдання включають: 1) синтезувати дані з існуючих досліджень щодо ціннісних орієнтацій і арт-терапії; 2) обґрунтувати інтеграцію цифрових інструментів для посилення терапевтичного ефекту; 3) запропонувати перспективи розвитку таких технологій для практичного застосування.

Виклад основного матеріалу. Ціннісна орієнтація виступає фундаментальним детермінантом формування світогляду особистості, визначаючи її пріоритети, мотиваційну структуру та вектори життєвого самовизначення. Цей процес може бути суттєво посилений за допомогою арт-терапії, яка активізує креативність і самоусвідомлення як ключові когнітивні процеси саморефлексії та інтроспекції, сприяючи глибшій реорганізації внутрішнього ціннісного поля. У цифровому контексті психотехнології, зокрема віртуальні сесії арт-терапії, теоретично забезпечують стабілізацію та гармонізацію ціннісних орієнтацій молоді, які зазнають значних трансформацій у кризових соціально-психологічних умовах. Це досягається завдяки інтеграції спеціалізованих онлайн-платформ, що підтримують безперервну, асинхронну та синхронну взаємодію користувачів із різноманітними творчими елементами та арт-стимулами. Наприклад, виявлені гендерні відмінності в ціннісних стратегіях та способах психологічного реагування Зінченко А., Русенкевич Я., теоретично обумовлюють необхідність створення адаптивних цифрових програм, у яких персоналізація ґрунтується на диференційованих моделях психологічної адаптації та копію, що дозволяє більш точно враховувати індивідуальні та групові особливості користувачів і підвищувати ефективність терапевтичного впливу [5].

Концептуальні основи арт-терапії як багатокомпонентного механізму емоційного вираження, символічної обробки внутрішнього досвіду та когнітивної реструктуризації, що безпосередньо впливає на трансформацію й укріплення ціннісних орієнтацій через невербальне символічне представлення внутрішнього психічного світу. Концептуально, креативні практики в арт-терапії – візуальне моделювання, малювання, колаж, цифрове мистецтво та інші форми художньої експресії – сприяють систематичному переосмисленню базових цінностей, формуючи гнучкість когнітивних процесів, розвиток емпатії та емоційного інтелекту як базових компонентів стійкого особистісного зростання, на що вказують Артюхіна Н. В., Сімовоник А. І. [1]. У рамках цифрових психотехнологій цей ефект розширюється на віртуальні та доповнені середовища, де теоретична доступність для географічно віддалених користувачів, особливо в умовах соціальних криз чи обмеженої мобільності, забезпечує повноцінну інтеграцію арт-процесів у щоденну реальність. Така інтеграція сприяє підтримці стійкості ціннісних структур через принципи повторюваності, поступової складності завдань та адаптивності, що базуються на сучасних динамічних моделях психологічного функціонування та саморегуляції.

Зміни ціннісних орієнтацій обдарованої молоді в умовах кризи вказує на систематичний і статистично значущий перехід від індивідуалістичних до колективістських і просоціальних цінностей, де цифрові психотехнології арт-терапії можуть виступати ефективним медіатором теоретичної корекції через алгоритмічну персоналізацію контенту [2]. Наприклад, використання штучного інтелекту для моделювання індивідуальних сценаріїв рефлексії над цінностями солідарності, взаємодопомоги та психологічної стійкості дозволяє створювати високотаргетовані терапевтичні траєкторії. Це обґрунтовує концептуальну необхідність глибокої інтеграції інтелектуальних систем у терапевтичні процеси, де теоретична адаптація завдань та зворотного зв'язку базується на багаторівневих моделях психологічної динаміки, забезпечуючи систематичний, науково обґрунтований підхід до корекції та укріплення ціннісних орієнтацій.

Гендерні аспекти теоретично додають важливий рівень диференціації, демонструючи, що ціннісні орієнтації суттєво впливають на вибір стратегій копію та емоційного реагування, що вимагає в цифрових психотехнологіях розробки спеціалізованих інтерфейсів та модулів, які враховують теоретично підтверджені моделі статевих відмінностей [5]. Такі інтерфейси сприяють формуванню інклюзивних цінностей (рівність, взаємоповага, толерантність) через диференційовані арт-модулі та наративи, що забезпечує більш точну й чутливу персоналізацію терапевтичних втручань і підвищує їхню психологічну ефективність.

Щодо стресостійкості, арт-терапія в теоретичному плані функціонує як потужний каталізатор формування адаптивних цінностей, знижуючи рівень тривоги, депресивних проявів і психосоматичних реакцій через символічну переробку травматичного досвіду та реструктуризацію негативних когнітивних схем [6]. У цифровому форматі, зокрема у віртуальній та доповненій реальності, цей ефект концептуально посилюється завдяки імерсійній взаємодії, коли теоретична візуалізація позитивних сценаріїв і ресурсних станів формує стійкі цінності оптимізму, надії та внутрішньої гармонії,

спираючись на принципи когнітивно-поведінкової терапії та позитивної психології.

Для подолання криз ідентичності та сенсу життя арт-терапія пропонує неінвазивний, екологічний шлях емоційного катарсису та реінтеграції особистості, де в цифрових психотехнологіях інтерактивні мультикористувацькі платформи сприяють формуванню соціальних і просоціальних цінностей через спільне онлайн-творення, колаборативні арт-проекти та групові наративи [7]. Це концептуально посилює емпатію, відчуття приналежності й взаємопідтримки в рамках сучасних соціально-психологічних моделей групової динаміки та міжособистісної взаємодії.

Освітня роль арт-терапії у психологічній реабілітації інтегрує креативні практики в навчальні структури, сприяючи формуванню лідерських, етичних і громадянських цінностей [3]. Цифрові психотехнології перетворюють цей процес на гібридні та дистанційні моделі, концептуально розвиваючи відповідальність, ініціативність і командну взаємодію через віртуальні проекти, симуляції та гейміфіковані освітні траєкторії, що базуються на принципах педагогічної та розвивальної психології.

Ціннісні орієнтації в формуванні міжособистісної та інституційної довіри теоретично визначають якість соціальних зв'язків, де арт-терапія через спільні цифрові сесії та колаборативне творення концептуально будує довіру, посилюючи мотивацію елементів гейміфікації, бейджів, спільних галерей і лідербордів, з опорою на теорії соціальної психології та групової динаміки [8].

Аналіз моральної травми та дезінтеграції ціннісних орієнтацій внаслідок воєнних подій, де воєнний досвід теоретично руйнує моральні структури й базові переконання про світ [9]. Цифрові арт-технології концептуально дозволяють безпечну переробку цього досвіду через захищені наративні, символічні та метафоричні модулі, відновлюючи цінності цілісності, справедливості й людяності на основі сучасних травматологічних і посттравматичних моделей зростання.

Арт-терапія як освітній і розвивальний інструмент теоретично сприяє цілеспрямованому формуванню ціннісних орієнтацій у навчальному контексті, де цифрові платформи концептуально комбінують креативність із аналітичними інструментами (трекінг емоційних маркерів, аналіз продуктів творчості за допомогою ШІ) для об'єктивного моніторингу прогресу та забезпечення систематичного наукового аналізу психологічного розвитку [10].

Ціннісні орієнтації майбутніх професіоналів теоретично формуються вищою освітою як складним соціально-психологічним процесом, де цифрові арт-психотехнології концептуально посилюють професійну етику, відповідальність і клієнтоорієнтованість через гібридні програми, симуляції етичних дилем і рефлексивні арт-практики, з опорою на теорії професійного становлення та самоздійснення [11].

Цифрові психотехнології арт-терапії теоретично й потенційно емпірично посилюють стабільність і адаптивність ціннісної орієнтації через синергійну комбінацію креативних вправ, емоційної експресії та об'єктивної аналітики даних. Це дозволяє створювати високоперсоналізовані, масштабовані програми, доступні широкому колу користувачів. Загалом, результати демонструють високий трансформаційний потенціал цифрових психотехнологій арт-терапії для формування стійких, адаптивних і просоціальних ціннісних орієнтацій у молоді в контексті сучасних психологічних і соціальних викликів.

Висновки. Дослідження демонструє, що ціннісна орієнтація є ключовим елементом у цифрових психотехнологіях арт-терапії, сприяючи психологічній реабілітації та розвитку особистості в кризових умовах. Показуючи ефективність арт-терапії для креативності, стресостійкості та формування світогляду, але підкреслює необхідність цифрової інтеграції для масштабування. Перспективою буде розробка спеціалізованих онлайн-платформ для арт-терапії з фокусом на ціннісні орієнтації, емпіричні дослідження ефективності таких технологій у поствоєнній Україні.

Список використаних джерел

1. Артюхіна Н. В., Сімовоник А. І. Вплив навчального курсу з арт-терапії на підвищення креативності та самоусвідомлення власних психологічних особливостей у студентів-психологів. *Scientific notes of taurida national V.I. vernadsky university, series psychology*. 2021. № 3. С. 10–17. URL: <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2021.3/02> (дата звернення: 03.12.2025).
2. Бельська Н., Мельник М. Ціннісні орієнтації обдарованої учнівської молоді України до та під час повномасштабної війни. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2025. № 2 (97). URL: [https://doi.org/10.63437/3083-6425-2025-2\(97\)-04](https://doi.org/10.63437/3083-6425-2025-2(97)-04) (дата звернення: 03.12.2025).
3. Вайнагій О. М., Литвак В. В. Роль освіти у психологічній реабілітації молоді в післявоєнній Україні: стратегії та методики. 2024. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11160191> (дата звернення: 03.12.2025).
4. Варипаєв О., Міносян А. Ціннісні орієнтації як фактор становлення світогляду здобувача вищої освіти. *Наукові інновації та передові технології*. 2025. № 5(45). URL: <https://doi.org/10.52058/2786->

5274-2025-5(45)-1039-1052 (дата звернення: 03.12.2025).

5. Зінченко А., Русенкевич Я. Ціннісні орієнтації української молоді в структурі психологічних стратегій життєдіяльності: аналіз статей відмінностей. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки*. 2024. С. 25–35. URL: [https://doi.org/10.31392/udu-nc-series12.2024.23\(68\).03](https://doi.org/10.31392/udu-nc-series12.2024.23(68).03) (дата звернення: 03.12.2025).

6. Найчук В. В., Лесніченко Н. П. Розвиток стресостійкості особистості засобами арттерапії в умовах воєнного стану. *Науковий вісник ужгородського національного університету. серія: психологія*. 2024. № 2. С. 133–136. URL: <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2024.2.26> (дата звернення: 03.12.2025).

7. Пасько К. М. Застосування методу арт-терапії у разі криз і психічних травм особистості. *Sloboda scientific journal. psychology*. 2023. № 1. С. 39–43. URL: <https://doi.org/10.32782/psyspu/2023.1.6> (дата звернення: 03.12.2025).

8. Склярєва Г., Кметюк О. Value orientations and the quality of attachment of partners as psychological factors in the formation of trust in couple. “*Scientific notes of the University*”KROK”. 2025. No. 1(77). P. 521–527. URL: <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2025-77-521-527> (date of access: 03.12.2025).

9. Федотова Т. Симптоми моральної травми та ціннісні орієнтації в студентській молоді в умовах війни. *Psychological prospects journal*. 2023. № 42. URL: <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2023-42-fed> (дата звернення: 03.12.2025).

10. Batareina I. Art therapy as a means of educational work in education. *Scientific bulletin melitopol state pedagogica*. 2023. Vol. 2, no. 29. P. 144–150. URL: <https://doi.org/10.33842/22195203-2023-29-144-150> (date of access: 03.12.2025).

11. Pikovets N. Value orientations of future professionals in the conditions of gaining the education as a subject of socio-psychological research. *Lviv University Herald. Series: psychological sciences*. 2022. № 12. С. 92–99. URL: <https://doi.org/10.30970/ps.2022.12.10> (дата звернення: 03.12.2025).

References

1. Artiukhina N. V., Simovonyk A. I. Vplyv navchalnoho kursu z art-terapii na pidvyshchennia kreatyvnosti ta samousvidomlennia vlasnykh psykholohichnykh osoblyvostei u studentiv-psykholohiv. *Scientific notes of taurida national V.I. vernadsky university, series psychology*. 2021. № 3. S. 10–17. URL: <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2021.3/02> (data zvernennia: 03.12.2025).

2. Bielska N., Melnyk M. Tsinnisni oriientatsii obdarovanoi uchnivskoi molodi Ukrainy do ta pid chas povnomasshtabnoi viiny. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti*. 2025. № 2 (97). URL: [https://doi.org/10.63437/3083-6425-2025-2\(97\)-04](https://doi.org/10.63437/3083-6425-2025-2(97)-04) (data zvernennia: 03.12.2025).

3. Vainahii O. M., Lytvak V. V. Rol osvity u psykholohichnii reabilitatsii molodi v pisliavoiennii Ukraini: stratehii ta metodyky. 2024. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11160191> (data zvernennia: 03.12.2025).

4. Varypaiev O., Minosian A. Tsinnisni oriientatsii yak faktor stanovlennia svitohliadu zdobuvacha vyshchoi osvity. *Naukovi innovatsii taпередовi tekhnolohii*. 2025. № 5(45). URL: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-5\(45\)-1039-1052](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-5(45)-1039-1052) (data zvernennia: 03.12.2025).

5. Zinchenko A., Rusenkevych Ya. Tsinnisni oriientatsii ukrainskoi molodi v strukturі psykholohichnykh stratehii zhyttiediialnosti: analiz statevykh vidminnosti. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriiia 12. Psykholohichni nauky*. 2024. S. 25–35. URL: [https://doi.org/10.31392/udu-nc-series12.2024.23\(68\).03](https://doi.org/10.31392/udu-nc-series12.2024.23(68).03) (data zvernennia: 03.12.2025).

6. Naichuk V. V., Liesnichenko N. P. Rozvytok stresostiikosti osobystosti zasobamy artterapii v umovakh voiennoho stanu. *Naukovyi visnyk uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. seriiia: psykholohiia*. 2024. № 2. S. 133–136. URL: <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2024.2.26> (data zvernennia: 03.12.2025).

7. Pasko K. M. Zastosuvannia metodu art-terapii u razi kryz i psykhiichnykh travm osobystosti. *Sloboda scientific journal. psychology*. 2023. № 1. S. 39–43. URL: <https://doi.org/10.32782/psyspu/2023.1.6> (data zvernennia: 03.12.2025).

8. Skliarova H., Kmetiuk O. Value orientations and the quality of attachment of partners as psychological factors in the formation of trust in couple. “*Scientific notes of the University*”KROK”. 2025. No. 1(77). P. 521–527. URL: <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2025-77-521-527> (date of access: 03.12.2025).

9. Fedotova T. Symptomy moralnoi travmy ta tsinnisni oriientatsii v studentskoi molodi v umovakh viiny. *Psychological prospects journal*. 2023. № 42. URL: <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2023-42-fed> (data zvernennia: 03.12.2025).

10. Batareina I. Art therapy as a means of educational work in education. *Scientific bulletin melitopol state pedagogica*. 2023. Vol. 2, no. 29. P. 144–150. URL: <https://doi.org/10.33842/22195203-2023-29-144-150> (date of access: 03.12.2025).

11. Pikovets N. Value orientations of future professionals in the conditions of gaining the education as a

subject of socio-psychological research. Lviv University Herald. Series: psychological sciences. 2022. № 12. S. 92–99. URL: <https://doi.org/10.30970/ps.2022.12.10> (data zvernennia: 03.12.2025).

УДК 159.923.2

Гога Наталія Павлівна

кандидат психологічних наук, доцент
доцент кафедри соціології та гуманітарних дисциплін,
Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія», Україна

Noha Nataliia

PhD in Psychology

Associate Professor of the Department of Sociology and Humanities
Kharkiv University of Humanities "People's Ukrainian Academy", Ukraine
ORCID: 0000-0002-7825-2115

[https://doi.org/10.60022/3\(2\)-16-GF](https://doi.org/10.60022/3(2)-16-GF)

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ЯК ПОСЕРЕДНИКИ У ФОРМУВАННІ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

VALUE ORIENTATIONS AS MEDIATORS IN THE FORMATION OF SOCIAL IDENTITY

Анотація. У статті досліджується роль ціннісних орієнтацій як ключових посередників у процесі формування соціальної ідентичності, особливо в умовах сучасних соціальних викликів, таких як воєнні конфлікти та суспільні трансформації в Україні. Проблема тісно пов'язана з науковими завданнями щодо вивчення психологічних механізмів адаптації особистості до кризових ситуацій, а також з практичними аспектами соціальної інтеграції вразливих груп населення, включаючи молодь і переміщених осіб. На основі аналізу останніх досліджень і публікацій у галузі психології та соціології виділено невирішені питання, пов'язані з інтеграцією ціннісних орієнтацій у загальну модель посередництва між зовнішніми впливами та внутрішніми процесами самоідентифікації. Зокрема, акцентовано на відсутності комплексного підходу до розуміння, як ці орієнтації впливають на динаміку соціальної ідентичності в контексті глобальних і локальних криз. Метою роботи є обґрунтування механізмів, за допомогою яких ціннісні орієнтації фільтрують зовнішні фактори, такі як стрес від воєнних подій чи економічні зміни, та трансформують їх у стабільні елементи соціальної ідентичності, сприяючи адаптації та згуртованості суспільства. Основний матеріал дослідження охоплює теоретичні основи понять ціннісних орієнтацій і соціальної ідентичності, а також емпіричні дані щодо зсувів у цих орієнтаціях серед молоді, переміщених осіб та в економічному контексті, з детальним обґрунтуванням причинно-наслідкових зв'язків між кризовими умовами, змінами пріоритетів і формуванням нової ідентичності. У висновках підкреслюється, що адаптивні ціннісні орієнтації посилюють соціальну згуртованість, сприяють психологічній стійкості та інтеграції індивідуальної ідентичності в колективну, особливо в умовах тривалого конфлікту.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, соціальна ідентичність, адаптація, психологічні механізми.

Abstract. The article explores the role of value orientations as key mediators in the process of social identity formation, especially in the context of modern social challenges, such as military conflicts and social transformations in Ukraine. The problem is closely related to scientific tasks related to the study of psychological mechanisms of individual adaptation to crisis situations, as well as to practical aspects of social integration of vulnerable groups of the population, including youth and displaced persons. Based on the analysis of recent research and publications in the field of psychology and sociology, unresolved issues related to the integration of value orientations into the general model of mediation between external influences and internal processes of self-identification are highlighted. In particular, the emphasis is on the lack of a comprehensive approach to understanding how these orientations affect the dynamics of social identity in the context of global and local crises. The aim of the work is to substantiate the mechanisms by which value orientations filter external factors, such as stress from military events or economic changes, and transform them into stable elements of social identity, contributing to the adaptation and cohesion of society. The main material of the study covers

the theoretical foundations of the concepts of value orientations and social identity, as well as empirical data on shifts in these orientations among young people, displaced persons and in the economic context, with a detailed justification of the cause-and-effect relationships between crisis conditions, changes in priorities and the formation of a new identity. The conclusions emphasize that adaptive value orientations strengthen social cohesion, contribute to psychological resilience and the integration of individual identity into the collective, especially in conditions of protracted conflict.

Keywords: value orientations, social identity, adaptation, psychological mechanisms.

Постановка проблеми. У сучасному світі, де соціальні процеси ускладнюються через глобальні виклики, такі як війни, міграції та соціально-економічні трансформації, формування соціальної ідентичності стає ключовим елементом стабільності суспільства. Соціальна ідентичність визначає, як індивіди сприймають себе як частину групи, що впливає на їхню поведінку, взаємодію та адаптацію до змін. Ціннісні орієнтації, як система пріоритетів і переконань, виступають посередниками в цьому процесі, оскільки вони фільтрують зовнішні впливи та формують самоідентифікацію. Проблема полягає в тому, що в умовах кризи, наприклад, воєнного конфлікту, ціннісні орієнтації можуть як посилювати соціальну згуртованість, так і спричиняти конфлікти ідентичностей.

Ця проблема тісно пов'язана з важливими науковими завданнями, такими як вивчення психологічних механізмів адаптації в постконфліктних суспільствах, та практичними – наприклад, розробкою програм соціальної інтеграції для переміщених осіб чи молоді. У контексті України, де триває російсько-українська війна, розуміння ролі ціннісних орієнтацій у формуванні соціальної ідентичності має практичне значення для посилення національної єдності, профілактики психологічних травм та підтримки економічної соціалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження в галузі психології та соціології активно розглядають взаємозв'язок між ціннісними орієнтаціями та ідентичністю. Наприклад, Шматко Н. диференціює поняття цінностей і ціннісних орієнтацій, підкреслюючи, що останні є динамічними утвореннями, які впливають на поведінку особистості в соціальному контексті [6]. Daria V., аналізує ціннісні орієнтації студентської молоді України в умовах воєнного стану, відзначаючи зсув до пріоритетів національної безпеки та солідарності [7]. Krasilnikov I. та Mats O., досліджують екзистенційно-конфліктні стани особистості в аспекті ціннісних орієнтацій підлітків, показуючи, як конфлікти впливають на формування ідентичності [8].

У контексті війни в Україні, Кухарук О., вивчає взаємозв'язки соціальної згуртованості та ідентичності, де ціннісні орієнтації виступають як фактор впливу [3]. Піонтовська Д., фокусується на формуванні національної ідентичності українців під час війни, підкреслюючи роль психологічних особливостей [5]. Красва О., розглядає ідентичність переміщених осіб, де ціннісні орієнтації допомагають адаптуватися [2]. Палагнюк О. трактує ідентичність як ядро соціальної солідарності, пов'язуючи її з цінностями [4]. Lisnievska Y. акцентує на ціннісній орієнтації на особисте здоров'я як факторі національної безпеки [9]. Zubiashvily I. та Lavrenko O. досліджують економічну ідентичність як механізм соціалізації студентів [10]. Вознюк О. підкреслює творчу діяльність як головну ціннісну орієнтацію в професійному становленні студентів [1].

Спираючись на ці роботи, які започаткували розв'язання проблеми, але виділяють невирішені частини: відсутність комплексного аналізу ціннісних орієнтацій саме як посередників у формуванні соціальної ідентичності в умовах кризи. Більшість досліджень фокусуються на окремих аспектах (наприклад, національна чи економічна ідентичність), але не інтегрують їх у модель посередництва. Цій статті присвячено заповнення цієї прогалини через синтез наявних даних.

Метою статті є дослідження ролі ціннісних орієнтацій як посередників у формуванні соціальної ідентичності, з акцентом на український контекст воєнного часу. Завдання включають: 1) проаналізувати теоретичні основи ціннісних орієнтацій та соціальної ідентичності; 2) обґрунтувати механізм посередництва на основі емпіричних даних з літератури; 3) виділити практичні імплікації для соціальної політики.

Виклад основного матеріалу. Ціннісні орієнтації визначаються як стійкі пріоритети, що направляють поведінку та сприйняття, відрізняючись від базових цінностей своєю динамічністю та контекстуальністю [6]. Вони не є статичними конструкціями, а радше адаптивними механізмами, які дозволяють особистості реагувати на зовнішні зміни, інтегруючи нові досвіди в існуючу систему переконань. У психологічній науці ціннісні орієнтації розглядаються як динамічні утворення, що впливають на мотивацію, рішення та соціальні взаємодії, роблячи їх ключовими для розуміння, як індивіди формують свою ідентичність у соціальному середовищі. Вони виступають посередниками в

формуванні соціальної ідентичності, оскільки фільтрують зовнішні впливи, такі як війна чи міграція, і перетворюють їх на елементи самоідентифікації. Цей процес посередництва відбувається через когнітивні та емоційні канали: з одного боку, ціннісні орієнтації допомагають відбирати релевантну інформацію з середовища, а з іншого – забезпечують емоційну стабільність, дозволяючи інтегрувати травматичні події в coherentну нарративну структуру ідентичності.

У контексті війни в Україні, ціннісні орієнтації посилюють національну ідентичність, виступаючи як механізм консолідації суспільства перед загрозою. Піонтковська Д., показує, що під час конфлікту відбувається зсув до колективних цінностей, як патріотизм, що формує сильнішу соціальну ідентичність [5]. Згідно з її аналізом, сформованість національної ідентичності об'єднує громадян у єдине ціле на основі спільних принципів національного буття, де умови війни прискорюють цей процес, роблячи його інтенсивним і каталізованим психологічною парадигмою боротьби за суверенітет. Наявність спільного ворога відіграє ключову роль, стимулюючи звернення до національних маркерів, що відрізняють українців від росіян та інших націй, а національна індиферентність сприймається як підігрування ворогу, що посилює консолідацію. Фокус на спільних цілях і позитивній взаємозалежності сприяє єдності в поліетнічній державі з плюралізмом ідентичності щодо мови, релігії, геополітики, символіки та історичного минулого. Національна ідентичність базується на установках, що визначають громадянську належність, і закорінена в історичному минулому та теперішньому, де війна прискорює формування ідентичності порівняно з мирним часом. Ці тези підкреслюють, як ціннісні орієнтації, орієнтовані на патріотизм і солідарність, медіують трансформацію індивідуальної ідентичності в колективну, забезпечуючи психологічну стійкість.

Кухарук О., обґрунтовує, що соціальна згуртованість залежить від ідентичності, де ціннісні орієнтації є взаємозв'язком: наприклад, орієнтація на солідарність посилює групову ідентифікацію [3]. У її роботі встановлено, що соціальна згуртованість є динамічним явищем і залежить від психологічних чинників, які змінюються під впливом війни, а соціальна ідентичність може бути конструктивною, сприяючи згуртованості в контексті спільної ідентичності, однак в умовах тривалого травматичного стресу та соціальних потрясінь вона зазнає змін, що загострює міжгрупові суперечності і посилює міжгрупову ізоляцію. Підтримка належного рівня соціальної згуртованості потребує порозуміння між різними соціальними групами та розвитку міжгрупової комунікації, гнучких ідентичностей і конструктивних контактів, що ґрунтується на розумінні динаміки соціальної ідентичності. Таким чином, ціннісні орієнтації, такі як орієнтація на спільні цілі та порозуміння, виступають посередниками, пом'якшуючи негативні ефекти стресу та сприяючи формуванню гнучкої соціальної ідентичності.

Для переміщених осіб, Краєва О., відзначає психологічні особливості ідентичності, де ціннісні орієнтації на адаптацію (наприклад, збереження культурних цінностей) виступають буфером проти травм [2]. У її дослідженні вимушене переселення внаслідок окупації та бойових дій на сході України призводить до трансформації структури ідентичності, з одностороннім зниженням показників у ключових сферах (робота, матеріальне становище, погляди на майбутнє), що свідчить про кризу ідентичності та актуалізацію псевдоідентичності. Ціннісні орієнтації зміщуються до домінування безпеки та самостійності, з перевагою статусу «мораторію», що актуалізує стан кризи ідентичності, а також актуалізацію псевдоідентичності з порушенням механізмів ідентифікації до відособлення у бік гіпертрофованості. Це має суттєвий вплив не лише на фізичне здоров'я, а й на психологічні структурні показники ідентичності, формуючи відособлення та гіпертрофованість механізмів ідентифікації. Отже, ціннісні орієнтації на безпеку та самостійність медіують адаптацію, перетворюючи травму на елемент нової ідентичності, де збереження культурних цінностей стає ключовим посередником для відновлення соціальної інтеграції.

Серед молоді, Daria B., демонструє, як воєнний стан змінює ціннісні орієнтації студентів на пріоритети безпеки та єдності, що формує соціальну ідентичність [7]. У її роботі порівняння результатів опитування загальної вибірки та студентської молоді ілюструє, що порівняно з загальними цінностями, респонденти шкільного віку мають більшу ціннісну орієнтацію на самореалізацію в освіті, на задоволення потреби приймати незалежні рішення та бути почутими, а також на можливість організації культурного дозвілля, що загалом відображає актуальні потреби підлітків. Новизна дослідження полягає у визначенні цінностей та ціннісних орієнтацій шкільної молоді України, які виявляються в умовах воєнного стану, та порівнянні отриманих даних з результатами опитувань різних вікових груп дорослого населення. Ці орієнтації, такі як самореалізація та незалежність, виступають посередниками в формуванні соціальної ідентичності молоді, дозволяючи інтегрувати воєнні реалії в особистісний розвиток.

Вознюк О., підкреслює творчу діяльність як орієнтацію, що сприяє професійній ідентичності [1], де творчість стає ключовим пріоритетом у професійному становленні студентів, медіуючи

перехід від індивідуальних цінностей до соціальної ролі в освітньому середовищі. Krasilnikov I. та Mats O. показують, що в підлітків конфліктні стани впливають на ціннісні орієнтації, що, в свою чергу, формують ідентичність через розв'язання екзистенційних дилем [8]. У їхньому дослідженні екзистенційно-конфліктні стани (самотність, відчуження, депресивність) рідко трапляються на високих рівнях серед підлітків (не перевищують 11%), з відчуженням дещо поширенішим за самотність, а самотрансценденція як позитивний екзистенційний стан спостерігається на високому рівні приблизно у 50% підлітків, але 10% демонструють низькі рівні, вказуючи на невирішені емоційні конфлікти. Егоцентрична орієнтація на “Я” позитивно корелює з посиленням самотності ($r=0.44$), відчуження ($r=0.42$) та депресивності ($r=0.50$), тоді як орієнтація на “Справу” негативно корелює з самотністю ($r=-0.42$) та відчуженням ($r=-0.58$), зменшуючи емоційну напругу, а орієнтація на “Спілкування” негативно корелює з депресивністю ($r=-0.46$), але не має значного зв'язку з самотністю чи відчуженням, можливо, виконуючи компенсаторну функцію. Гендерні відмінності підкреслюють, що у дівчат індивідуалізм зменшує негативні стани та посилює самотрансценденцію ($r=0.65$), тоді як у хлопців збільшує їх ($r=0.58$ для самотності), що пояснюється специфікою гендерної соціалізації. Ці ціннісні орієнтації визначають вираженість екзистенційно-конфліктних станів у старших підлітків, де егоцентрична орієнтація посилює негативні стани, а орієнтація на справу їх пом'якшує, а на спілкування забезпечує часткову компенсацію депресивності, впливаючи на формування ідентичності через подолання конфліктів, що є критичним для розвитку особистості підлітків.

Економічний аспект ілюструє Zubiashvily I. та Lavrenko O., де економічна ідентичність як частина соціальної формується через ціннісні орієнтації на соціалізацію [10]. У їхньому дослідженні економічна ідентичність у ранньому юнацькому віці характеризується суперечностями з наявністю внутрішнього конфлікту, де виявлено протиріччя – незважаючи на те, що учні високо оцінюють значення грошей, вони ще не вміють використовувати кошти за призначенням та мають погане уявлення про роль грошей в особистому та суспільному житті. Емпірично досліджено, що для економічної ідентичності старшокласників характерна пріоритетність власне економічних показників економічного успіху (бізнес, капітал, нерухомість тощо) над психологічними (спілкування, задоволеність від володіння отриманими благами), а у старшокласників переважає ідентичність «Соціального Я», що свідчить про готовність виконувати соціальні ролі, у тому числі й економічні. Старшокласники позитивно ставляться до економіки країни, але у них відсутній інтерес до неї через бойові дії на її території та соціально-економічну кризу, а економічні уявлення дівчат характеризуються більш вираженим ціннісно-смісловим значенням, ніж юнаків. Отримані дані свідчать про те, що економічна ідентичність характеризується суперечностями з наявністю внутрішнього конфлікту, недостатньо активізованими особистісними характеристиками, пов'язаними з економічною ідентичністю, необхідними для розуміння економічних процесів, та тенденцією до перебільшення труднощів у задоволенні потреби матеріальної забезпеченості та стабільності. Економічна ідентичність розглядається як основний психологічний механізм економічної соціалізації учнівської молоді, пов'язаний з формуванням особистісної ідентичності в контексті соціалізації, де вона інтегрує елементи соціальної ідентичності та ціннісних орієнтацій, підкреслюючи роль ідентифікації в економічній соціалізації, де внутрішні конфлікти та зовнішні кризи впливають на формування цінностей і ролей.

Lisnievska Y., додає, що орієнтація на здоров'я посилює національну безпеку, інтегруючи індивідуальну ідентичність у соціальну [9]. У її роботі детермінанти здоров'я включають індивідуальні, соціальні, економічні та екологічні фактори, що впливають на здоров'я індивідів, груп і нації, а сучасні умови переходять від фрагментованого до інтегративного підходу до здоров'я, об'єднуючи фізичну, психічну та соціальну сфери через взаємодії в медицині, освіті, соціальних послугах, спорті тощо, для покращення громадського здоров'я та якості життя. Пандемія ввела інфодемічні загрози національній безпеці, збільшуючи захворюваність замість посилення людського капіталу (здоров'я, матеріального та духовного благополуччя), що призвело до критичного перегляду Національної стратегії безпеки України (2016–2020) та прийняття нової Стратегії державної безпеки 16 лютого 2022 року, яка окреслює загрози, напрями політики та завдання. Особисте здоров'я в моральному та фізичному аспектах залишається релевантним для національної безпеки, оскільки воно визначає якість життя та безпеку держави, вимагаючи від України розробки власного підходу на основі міжнародного досвіду. Таким чином, ціннісна орієнтація на здоров'я медіує інтеграцію індивідуальної ідентичності в соціальну, посилюючи національну безпеку через фокус на інтегративному підході. Палагнюк О. трактує ідентичність як ядро солідарності, де ціннісні орієнтації є сутнісним посередником [4], підкреслюючи, як ідентичність слугує основою соціальної солідарності, з цінностями як ключовим елементом, що забезпечує єдність.

Обґрунтування результатів базується на синтезі: ціннісні орієнтації медіують через когнітивний

фільтр (вибір пріоритетів) та емоційний (адаптація до стресу), що підтверджується емпіричними даними з джерел. Серед молоді, гендерні відмінності в орієнтаціях та пріоритети самореалізації показують динаміку посередництва в розвитку. В економічному аспекті, суперечності в орієнтаціях та інтегративний підхід до здоров'я підкреслюють інтеграцію індивідуального в соціальне. Цей синтез обґрунтовує модель посередництва, де ціннісні орієнтації забезпечують адаптивність ідентичності в кризових умовах, з практичними імплікаціями для психологічних інтервенцій.

Висновки. Дослідження показує, що ціннісні орієнтації є ключовими посередниками у формуванні соціальної ідентичності, особливо в умовах кризи, де вони посилюють згуртованість і адаптацію. Вони фільтрують впливи, перетворюючи їх на елементи самоідентифікації, як у випадках національної чи економічної ідентичності.

Перспективи: подальші емпіричні дослідження з використанням опитувань для кількісного підтвердження моделі посередництва; розробка інтервенцій для корекції орієнтацій у вразливих групах. Це може сприяти соціальній політиці в поствоєнній Україні.

Список використаних джерел

1. Вознюк О. Творча діяльність студента – головна ціннісна орієнтація його професійного становлення. Актуальні проблеми формування професійно-ціннісних орієнтацій студентів в умовах сучасного освітнього середовища: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції / ред. Ю. Ївженко. Київ, 2024. С. 25–28.
2. Краєва О. Психологічні особливості ідентичності осіб, переміщених із окупаційної території України. Вісник Національного університету оборони України. 2022. С. 95–101. URL: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-70-6-95-101> (дата звернення: 15.11.2025).
3. Кухарук О. Соціальна згуртованість і соціальна ідентичність: взаємозв'язки та взаємовпливи в контексті війни в Україні. Проблеми політичної психології. 2024. Т. 16. С. 208–223. URL: <https://doi.org/10.33120/porp-vol16-year2024-172> (дата звернення: 15.11.2025).
4. Палагнюк О. Ідентичність як сутнісне ядро соціальної солідарності. Наукові перспективи (Naukovi perspektivi). 2022. № 2 (20). URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-2\(20\)-463-483](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-2(20)-463-483) (дата звернення: 15.11.2025).
5. Піонтовська Д. Психологічні особливості формування національної ідентичності українців в умовах російсько-української війни. Психологія: реальність і перспективи. 2021. № 19. С. 119–128. URL: <https://doi.org/10.35619/prapr.v1i19.313> (дата звернення: 15.11.2025).
6. Шматко Н. Differentiation of the concepts of values and value orientations in psychological science. “Scientific notes of the University” KROK”. 2024. No. 3(75). P. 280–285. URL: <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2024-75-280-285> (date of access: 15.11.2025).
7. Daria B. Value orientations of student youth of Ukraine under the conditions of the state of martial. Theoretical and methodical problems of children and youth education. 2022. Vol. 1, no. 26. P. 43–54. URL: <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2022-26-1-43-54> (date of access: 15.11.2025).
8. Krasilnikov I., Mats O. Existential-conflict states of the personality in the aspect of value orientation of adolescents. “Bulletin of postgraduate education” (series «social and behavioural sciences»). 2021. No. 44. P. 78–95. URL: [https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-15\(44\)-78-95](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-15(44)-78-95) (date of access: 15.11.2025).
9. Lisnievska Y. Value orientation on personal health as an important factor in ensuring the national security of Ukraine. Dnipro academy of continuing education herald. series: public management and administration. 2022. P. 6–9. URL: <https://doi.org/10.54891/2786-699x-2022-2-1> (date of access: 15.11.2025).
10. Zubiashvily I., Lavrenko O. Economic identity as the main psychological mechanism of students' economic socialization. Організаційна психологія Економічна психологія. 2024. Vol. 33, no. 3-4. P. 97–110. URL: <https://doi.org/10.31108/2.2024.3.33.9> (date of access: 15.11.2025).

References

1. Daria, B., (2022). Value orientations of student youth of Ukraine under the conditions of the state of martial. *Theoretical and methodical problems of children and youth education* [online]. 1(26), 43–54. [Data zvernennia 15 lystopada 2025]. Rezhym dostupu: doi: 3778-2022-26-1-43-54230810.32405
2. Kraieva, O., (2022). Psykholohichni osoblyvosti identychnosti osib, peremishchenykh iz okupatsiinoi terytorii Ukrainy. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy* [online]. 95–101. [Data zvernennia 15 lystopada 2025]. Rezhym dostupu: doi: 6858-2022-70-6-95-101261710.33099
3. Krasilnikov, I. ta Mats, O., (2021). Existential-conflict states of the personality in the aspect of value orientation of adolescents. “*Bulletin of postgraduate education*” (series «social and behavioural sciences») [online]. (44), 78–95. [Data zvernennia 15 lystopada 2025]. Rezhym dostupu: doi: 9931-2021-

15(44)-78-95252210.32405

4. Kukharuk, O., (2024). Sotsialna zghurtovanist i sotsialna identychnist: vzaiemozviazky ta vzaiemovplyvy v konteksti viiny v Ukraini. *Problemy politychnoi psykholohii* [onlain]. 16, 208–223. [Data zvernennia 15 lystopada 2025]. Rezhym dostupu: doi: vol16-year2024-172popp10.33120

5. Lisnievska, Y., (2022). Value orientation on personal health as an important factor in ensuring the national security of ukraine. *Dnipro academy of continuing education herald. series: public management and administration* [onlain]. 6–9. [Data zvernennia 15 lystopada 2025]. Rezhym dostupu: doi: 699x-2022-2-1278610.54891

6. Palahniuk, O., (2022). Identychnist yak sutnisne yadro sotsialnoi solidarnosti. *Naukovi perspektyvy (Naukovi perspektivi)* [onlain]. (2 (20)). [Data zvernennia 15 hrudnia 2025]. Rezhym dostupu: doi: 7530-2022-2(20)-463-483270810.52058

7. Piontkovska, D., (2021). Psykholohichni osoblyvosti formuvannia natsionalnoi identychnosti ukraintiv v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny. *Psykhologhiia: realnist i perspektyvy* [onlain]. (19), 119–128. [Data zvernennia 15 lystopada 2025]. Rezhym dostupu: doi: prapr.v1i19.313

8. Shmatko, N., (2024). Differentiation of the concepts of values and value orientations in psychological science. *“Scientific notes of the University”KROK* [onlain]. (3(75)), 280–285. [Data zvernennia 15 lystopada 2025]. Rezhym dostupu: doi: 2209-2024-75-280-285266310.31732

9. Vozniuk, O., (2024). Tvorcha diialnist studenta – holovna tsinnisna oriiientatsiia yoho profesiinoho stanovlennia. U: Yu. Yivzhenko, red. *Aktualni problemy formuvannia profesiino-tsinnisnykh oriiientatsii studentiv v umovakh suchasnoho osvithnoho seredovyshcha: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Kyiv. s. 25–28.

10. Zubiashvily, I. ta Lavrenko, O., (2024). Economic identity as the main psychological mechanism of students' economic socialization. *Orhanizatsiina psykholohiia Ekonomichna psykholohiia* [onlain]. 4), 97–110. [Data zvernennia 15 lystopada 2025]. Rezhym dostupu: doi: 2.2024.3.33.9

УДК 37.013:629.735.45

Пилипенко Олена Сергіївна

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
Національний університет цивільного захисту України, Україна

Pylipenko Olena

PhD student

National University of Civil Defense of Ukraine, Ukraine

ORCID: 0009-0003-2408-4077

[https://doi.org/10.60022/3\(2\)-17-GF](https://doi.org/10.60022/3(2)-17-GF)

АНАЛІЗ ЗАРУБІЖНОГО ТА ВІТЧИЗНЯНОГО ДОСВІДУ У ПІДХОДАХ ДО РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ОПЕРАТОРІВ БЕЗПІЛОТНИХ ЛІТАЛЬНИХ АПАРАТІВ В УМОВАХ НАВЧАЛЬНО- ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

THE ANALYSIS OF FOREIGN AND DOMESTIC EXPERIENCE IN APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONALLY IMPORTANT QUALITIES OF FUTURE UNMANNED AERIAL VEHICLE OPERATORS IN THE CONTEXT OF EDUCATIONAL AND PROFESSIONAL TRAINING

Анотація. У статті наведено детальний огляд як міжнародних, так і національних досліджень щодо розвитку професійно значущих навичок у майбутніх операторів безпілотних літальних апаратів (БПЛА) через їхню освітню та професійну діяльність. Головною метою цього дослідження є обґрунтування системи професійно значущих навичок, необхідних операторам БПЛА відповідно до чинних професійних стандартів, та визначення найефективніших методів оцінювання, розвитку та включення цих навичок в освітні та професійні програми.

У основній частині статті було охарактеризовано комплекс головних складових, які є підґрунтям успішної підготовки операторів безпілотних авіаційних комплексів, а саме: когнітивні здібності, оптимальне використання психофізіологічних ресурсів, розвиток емоційно-вольової стійкості, посилення професійної мотивації, а також формування не менш вагомих навичок ефективної командної взаємодії. Проведено у статті ґрунтовний аналіз новітніх на сьогодні стратегій, які застосовуються як у передовій зарубіжній, так і у вітчизняній навчальній практиці, для об'єктивної оцінки таких параметрів, як інтенсивність концентрації уваги, швидкість та обґрунтованість ухвалення рішень, рівень стресостійкості, точність координації рухів та загальна ефективність управління БПЛА.

Доведено, що тільки поєднання високотехнологічних симуляційних тренажерів з реалістичними польовими випробуваннями, а також постійний психологічний супровід та цілеспрямований моніторинг актуального психофізіологічного стану майбутніх операторів, дозволяє не просто сформувавши необхідний рівень професійних навичок, а й істотно підвищити їхню адаптивність та оперативну ефективність функціонування навіть у найбільш непередбачуваних та стресових обставинах; причому така систематизація когнітивних, мотиваційних та емоційно-вольових аспектів підготовки є необхідною передумовою для значної оптимізації всього навчально-професійного процесу, стимулюючи розвиток критичного мислення та невіддільної здатності до оперативного ухвалення виважених рішень у динамічному та високонапруженому операційному середовищі.

Таким чином, проведене у статті дослідження переконливо демонструє: формування

висококваліфікованих фахівців у цій надзвичайно відповідальній сфері є абсолютно неможливим без застосування цілісного, неухильно системного підходу до планомірного розвитку всіх психофізіологічних, когнітивних та мотиваційних резервів особистості, що гарантує комплексне становлення професійно найважливіших якостей, необхідних для бездоганного та успішного виконання покладених завдань у реальних бойових умовах і в умовах крайнього екстриму.

Ключові слова: професійно важливі якості, розвиток професійно важливих якостей, майбутні оператори безпілотних літальних апаратів (БПЛА), навчально-професійна діяльність, зарубіжний досвід, вітчизняний досвід, професійна мотивація, емоційно-вольова сфера, когнітивні ресурси, когнітивні здібності.

Abstract. The article examines international and domestic studies of how future UAV (unmanned aerial vehicles) operators acquire vital job competences through training and operational experience. The study provides evidence supporting the structural makeup of competences required by UAV operators by analyzing current professional demands and identifying optimal methods for their assessment, development, educational integration and employment implementation. The article identifies essential training elements for operators which include cognitive skills and physical and psychological endurance, emotional state with willpower and motivation and teamwork capabilities. The paper provides an overview of current foreign and domestic educational institution procedures for assessing concentration and speed and stress tolerance and coordination skills and UAV control performance.

According to the study, professional training among cadets is increased by the use of simulators, field training, psychological support and mental and physical evaluation. These aspects enable cadets to be able to work efficiently in hard and stressful conditions. It is many mentally based and motivational and emotional training components that factor into the greater effectiveness of training and performance, which in turn increases cadets' motivation and develops the critical thinking and decision making skills in brief stress.

The article explains that advanced foreign technology-simulators of computer, Artificial Intelligence and adaptive monitoring need to be combined with training of human operators in Ukraine to train the next generation of UAV to operate professionally and in a state of complete readiness. The research indicates that quality education in this domain ought to be holistic in such a way that it fosters the psychophysiological, cognitive and motivational resources of learners which will foster complete professional development and will guarantee the fulfillment of their duties in actual stressful circumstances.

Keywords: professionally important qualities, development of professionally important qualities, future operators of unmanned aerial vehicles (UAVs), educational and professional activities, foreign experience, domestic experience, professional motivation, emotional and volitional sphere, cognitive resources, cognitive abilities.

Постановка проблеми. У контексті сучасної війни в Україні безпілотні авіаційні комплекси (БпАК) не просто увійшли в практику ведення бойових дій – вони суттєво перетворилися з додаткового засобу на чільний елемент оборонно-ударної та розвідувальної діяльності. Динаміка застосування БпАК під час антитерористичної операції (АТО), операції Об'єднаних сил (ООС) та під час повномасштабної збройної агресії Російської Федерації дозволяє стверджувати, що сьогодні безпілотні системи є одним із найважливіших компонентів тактичних і стратегічних операцій.

В свою чергу, використання БпАК сприяє зниженню втрат особового складу, підвищенню ефективності застосування озброєння та військової техніки, а також якісному виконанню бойових завдань на різних ділянках фронту. Аналіз даних українських оборонних джерел показує, що у 2024 році українські безпілотні літальні апарати становлять понад 96 % усіх БпАК, що постачалися Силам оборони України, що підкреслює важливість національного виробництва й масштабного впровадження цих систем у Збройні сили [18].

Кількісні й якісні показники використання безпілотних систем прямо впливають на успішність вогневої протидії ворогу та досягнення оперативної переваги. Наприклад, за оцінками експертів, у 2024–2025 рр. виробництво дронів в Україні зросло з кількох тисяч до понад 2 мільйонів одиниць у 2024 році, і ця тенденція зростання зберігається, оскільки країна має потенціал виробляти до 4,5-8 мільйонів безпілотників щорічно у 2025 році за умов повної завантаженості виробничих потужностей [13].

Разом із тим, незалежно від технічного класу чи складності БпЛА – від простих FPV-дронів до складних оперативно-тактичних комплексів із автономними функціями – ефективність їх використання майже завжди визначається не технічними характеристиками, а якістю керування ними. Саме тому

рівень професійної підготовки операторів БпАК (наземних екіпажів БпЛА) стає критично важливим для успішного бойового застосування. Професійно значущі якості майбутніх операторів становлять фундаментальний базис, що впливає на здатність виконувати складні операційні завдання в умовах високої інформаційної насиченості та психофізіологічного навантаження.

У зарубіжних і вітчизняних дослідженнях підкреслюється, що до провідних професійно важливих якостей належать емоційна врівноваженість, фізична витривалість, здатність до тривалої концентрації, розподілу уваги та відповідності встановленим психофізіологічним параметрам [14].

Вищезазначені вимоги продовжують зростати в разі впровадження новітніх систем БпАК і розширення спектра бойових операцій. Сучасні вітчизняні кадрові підходи зосереджуються на побудові системи базових кваліфікаційних рівнів для операторів БпЛА, що охоплюють різні категорії апаратів та складні умови експлуатації, включаючи роботу з радарними станціями та планування польотів у різних класах повітряного простору.

Разом із тим реальний досвід бойових дій підкреслює, що кваліфікація оператора є одним із головних чинників, що визначає результативність застосування дронів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання підготовки таких фахівців охоплює психофізіологічні, когнітивні та мотиваційні аспекти, що безпосередньо визначають ефективність виконання складних завдань у високонавантажених і стресових умовах [8, с. 214].

Український дослідник М. В. Фомич підкреслює, що ефективність бойового застосування БпЛА значною мірою залежить від рівня підготовки операторів, їхніх когнітивних і психофізіологічних здібностей, а також від здатності приймати швидкі та адекватні рішення у стресових ситуаціях [8; 9].

Вчені С. О. Гура та М. В. Петрова при цьому наголошують на комплексному розвитку провідних складових професійно важливих якостей: емоційної врівноваженості, фізичної витривалості, концентрації та розподілу уваги, когнітивної гнучкості і стратегічного мислення [4]. Подібні висновки узгоджуються з результатами роботи Н. С. Кучеренка, який зазначає, що рівень розвитку зазначених якостей безпосередньо впливає на прогнозування ефективності службово-бойової діяльності майбутніх офіцерів технічного профілю [6].

Важливим аспектом підготовки є також мотиваційна складова, що визначає готовність майбутніх операторів до активного професійного розвитку. Г. С. Грибенюк аналізує мотиваційну готовність курсантів та слухачів вищих навчальних закладів і виокремлює психологічні аспекти формування необхідних якостей [3]. Ю. М. Ширококов досліджує цільову психологічну підготовку військовослужбовців до екстремальних умов, підкреслюючи важливість інтегрованого підходу, який поєднує психофізіологічні, когнітивні та мотиваційні компоненти [7; 10].

Особливу увагу приділено професійному відбору кандидатів на посади операторів БпЛА. В. С. Афанасенко та В. І. Пасічник у своїх дослідженнях розглядають методичні аспекти забезпечення відмінного професійного відбору, акцентуючи значення психофізіологічних характеристик, когнітивних здібностей та відповідності кандидатів вимогам специфіки бойового застосування БпЛА [1, 1]. Подібні підходи зокрема доповнюються використанням психофізіологічних профілів операторів для підвищення точності та ефективності відбору [5].

Зарубіжні дослідження підтверджують, що ефективність діяльності операторів залежить від поєднання когнітивних, мотиваційних і психофізіологічних показників. Doroftei et al. [12] на основі кількісної оцінки ефективності пілотів дронів показують, що точність виконання завдань прямо корелює зі швидкістю обробки інформації та координацією рухів у симульованих і реальних умовах. Водночас, Schmidt et al. [17] акцентують увагу на комплексі компетенцій цивільних операторів, вказуючи на необхідність підготовки в умовах реального навантаження та тренувань для забезпечення безпеки й ефективності польотів. Ruiz-Medina et al. [16] підтверджують, що тренування у симульованих середовищах істотно впливає на розвиток моторних навичок, що є критично важливим для управління БпЛА в екстремальних ситуаціях. Alharasees і Kale [11] вказують на значення інтеграції систем штучного інтелекту та реєстрації фізіологічних показників у режимі реального часу для оптимізації робочої ефективності операторів і зниження ризику помилок у бойових операціях.

На основі всеохоплюючого аналізу досліджень (вітчизняних та зарубіжних) можна стверджувати, що новітня підготовка операторів БпЛА має в собі поєднувати психофізіологічні, когнітивні, мотиваційні та технологічні компоненти. При цьому, доцільно наголосити що окреслений підхід дозволить сформувати високий рівень професійної компетентності та готовності до виконання складних операційних завдань у реальних бойових і цивільних умовах.

Метою статті є обґрунтування в узагальненому вигляді професійно важливих якостей майбутніх операторів безпілотних літальних апаратів у процесі навчально-професійної діяльності, а також уточнення структурних компонентів зазначених якостей з урахуванням специфіки сучасної

операторської діяльності.

Основні завдання включають:

- проаналізувати та виокремити провідні підходи до формування та розвитку професійно важливих якостей операторів безпілотних літальних апаратів;
- окреслити діючі ефективні методи оцінювання та розвитку професійно важливих якостей у системі підготовки операторів БПЛА;
- визначити та систематизувати основні структурні компоненти цільних якостей операторів безпілотних літальних апаратів з урахуванням психологічних, психофізіологічних і когнітивних аспектів діяльності.

Виклад основного матеріалу. Професійно важливі якості операторів безпілотних літальних апаратів (БПЛА) визначаються комплексом психофізіологічних, когнітивних, мотиваційних та організаційно-управлінських характеристик, які забезпечують ефективне виконання завдань у бойових та екстремальних умовах. Аналізуючи думки вітчизняних та зарубіжних вчених простежуємо як спільні, так і відмінні риси у їхніх підходах.

Формування та розвиток професійно важливих якостей операторів безпілотних літальних апаратів (БПЛА) є комплексним, багаторівневим процесом, який охоплює когнітивні, психофізіологічні, мотиваційні та емоційно-вольові компоненти особистості (рис. 1).



Рис. 1. Основні структурні компоненти професійно важливих якостей операторів БПЛА
Джерело: сформовано автором самостійно

Зазначені на рис. 1 компоненти визначають ефективність виконання завдань у складних та непередбачуваних умовах, характерних для сучасних операцій у сфері безпілотної авіації. Когнітивні здібності включають здатність концентрувати увагу, оперативно аналізувати інформацію, приймати стратегічно обґрунтовані рішення та прогнозувати наслідки дій у динамічних умовах [6, с. 129]. Для

їх оцінки широко застосовуються психодіагностичні тести, тести на швидкість реакції та логічне мислення, які дозволяють не лише виявити рівень розвитку цих навичок, а й прогнозувати потенційну успішність навчання та професійної діяльності.

Психофізіологічний компонент включає контроль основних систем організму – серцево-судинної, м'язової та нервової, що дозволяє оцінити стресостійкість, витривалість та загальну працездатність операторів [5, с. 3]. Моніторинг фізіологічних показників, таких як частота серцевих скорочень, електроміографічні та електроенцефалографічні дані, дає змогу інструктору своєчасно коригувати навчальний процес та оптимізувати навантаження на кожного курсанта.

Симуляційні тренажери та віртуальні середовища забезпечують можливість відпрацьовувати практичні навички управління БпЛА у безпечному режимі, моделюючи реальні бойові та екстремальні ситуації. Такі тренажери сприяють формуванню навичок швидкого реагування, прийняття рішень під тиском часу, координації дій у команді та управління складними системами [2, с. 128]. Крім того, використання спеціальних датчиків для моніторингу пульсу, мозкової активності та м'язової діяльності дозволяє здійснювати індивідуалізацію навчання та оптимізацію навантаження для підвищення операційної готовності курсантів [11, с. 4].

Інтеграція всіх зазначених підходів – когнітивного, психофізіологічного, мотиваційного та практичного – забезпечує комплексний підхід до розвитку професійно важливих якостей операторів БпЛА, що представлено у розширеній системі методик оцінювання та розвитку професійно важливих якостей у табл. 1.

Таблиця 1

Система методик оцінювання та розвитку професійно важливих якостей операторів БпЛА

Компонент професійно важливих якостей	Методика оцінювання	Форми навчання	Інструменти	Основний результат
Когнітивні здібності	Психодіагностичні тести, тести на швидкість реакції, логічне мислення	Індивідуальні тренування, групові семінари	Комп'ютерні тести, симулятори	Виявлення рівня концентрації уваги, швидкості мислення, стратегічного планування
Психофізіологічні показники	Вимірювання серцево-судинних показників, електроміографія, ЕЕГ	Лабораторні заняття, тренування в стресових умовах	Біосенсори, монітори пульсу, ЕЕГ	Контроль працездатності, стресостійкості, фізіологічної готовності
Мотиваційні та емоційно-вольові характеристики	Опитувальники мотивації, спостереження психолога	Індивідуальні консультації, тренінги саморегуляції	Психологічні анкети, групові заняття	Підвищення мотивації, самоконтролю, відповідальності
Практичні навички управління БпЛА	Тестування на тренажерах та в польових умовах	Симуляційні та польові тренування	VR-симулятори, дрони для польових випробувань	Підвищення точності управління, швидкості реагування, ефективності прийняття рішень
Командна взаємодія	Оцінка поведінки в команді, групові тренінги	Кооперативні вправи, командні тренінги	VR-середовище, інструктори	Поліпшення комунікації та взаємодії у команді
Адаптивне навчання	Моніторинг результатів, коригування навантаження	Інтерактивні курси з адаптивними завданнями	Штучний інтелект, автоматизовані тренажери	Підвищення ефективності навчання та індивідуальна оптимізація підготовки

Джерело: складено автором самостійно

Таким чином, інтеграція різних методик забезпечує цілісний та багаторівневий процес формування професійно важливих якостей операторів БпЛА, підвищуючи безпосередньо їхню готовність до виконання надскладних завдань у непередбачуваних умовах.

Висновки. Всебічний та глибокий аналіз як сучасних закордонних, так і вітчизняних методологічних підходів до становлення професійно необхідних якостей операторів безпілотних літальних апаратів (БпЛА) переконливо засвідчив, що ключовим чинником ефективності навчальної підготовки є саме неподільна інтеграція когнітивних, психофізіологічних та мотиваційно-вольових складових.

Список використаних джерел

1. Афанасенко В. С., Пасічник В. І. Методичні аспекти забезпечення якісного професійного відбору кандидатів на посади операторів безпілотних авіаційних комплексів тактичних класів. *Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах*. Київ, 2019. С. 224–228. URL: <https://chiz.nangu.edu.ua/article/view/295206> (дата звернення: 14.11.2025).
2. Афанасенко В. С., Пасічник В. І. Особливості професійного відбору кандидатів на посади операторів безпілотних авіаційних комплексів тактичних класів. *Chest i zakon*. 2019. № 4(71). С. 126–136. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chiz_2019_4_18 (дата звернення: 14.11.2025).
3. Грибенюк Г. С. Мотиваційна готовність курсантів і слухачів вищого навчального закладу до професійної діяльності: автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 20.02.02 – військова педагогіка та психологія. Київ, 1997. 17 с.
4. Гура С. О., Петрова М. В. Розвиток професійно важливих якостей у майбутніх працівників ДСНС України під час навчання у ВНЗ. *Series of Monographs Faculty of Architecture, Civil Engineering and Applied Arts Katowice School of Technology*. 2018. URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/7959> (дата звернення: 14.11.2025).
5. Калниш В. В., Швець А. В., Мальцев О. В., Пашковський С. М., Коваль Н. В. Особливості застосування психофізіологічних профілів операторів безпілотних авіаційних комплексів для професійного відбору. *Фізіологічний журнал*. 2023. Т. 69, № 5. URL: https://fz.kiev.ua/journals/2023_V.69/5/FiziolZh-5_2023-3-11.pdf (дата звернення: 14.11.2025).
6. Кучеренко Н. С. Професійно важливі якості особистості як основа прогнозування успішності службово-бойової діяльності майбутніх офіцерів технічного профілю. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2014. Вип. 1(2). С. 127–131. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2014_1\(2\)_24](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2014_1(2)_24) (дата звернення: 14.11.2025).
7. Пасічник В. І., Ширококов Ю. М., Савчук О. А. Психологічні особливості діяльності операторів безпілотних авіаційних комплексів тактичних класів та їх урахування у практиці професійної підготовки цих військових фахівців. *Chest i zakon*. 2023. № 4(87). С. 113–120. URL: <https://chiz.nangu.edu.ua/article/download/295206/288088/681433> (дата звернення: 14.11.2025).
8. Фомич М. В. Модель професійно важливих якостей начальника караулу пожежно-рятувального підрозділу як фахівця та командира. *Вісник Національного університету оборони України*. 2010. Вип. 3. С. 214–219. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnaou_2010_3_41 (дата звернення: 14.11.2025).
9. Фомич М. В. Розвиток професійно важливих якостей фахівців оперативно-рятувальної служби цивільного захисту: автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.09 – психологія діяльності в особливих умовах. Київ, 2012. 17 с. URL: https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=wqQEt1gAAAAJ&citation_for_view=wqQEt1gAAAAJ:u5HHmVD_uO8C (дата звернення: 14.11.2025).
10. Ширококов Ю. М. Особливості цільової психологічної підготовки військовослужбовців до можливого захоплення у полон в ході антитерористичної операції. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2015. Вип. 18. С. 296–304. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekp_2015_18_38 (дата звернення: 14.11.2025).
11. Alharasees O., Kale U. Human factors and AI in UAV systems: enhancing operational efficiency through AHP and real-time physiological monitoring. *Journal of Intelligent & Robotic Systems*. 2025. Vol. 111, no. 5. URL: <https://d-nb.info/1358382328/34> (date of access: 16.11.2025).
12. Doroftei D., De Cubber G., Lo Bue S., De Smet H. Quantitative assessment of drone pilot performance. *Drones*. 2024. Vol. 8, no. 9. P. 482. URL: <https://www.mdpi.com/2504-446X/8/9/482> (date of access: 16.11.2025).
13. Interfax Ukraine. Ukrainian companies produce 1.7 mln drones in 2024 against 1,200 in 2022. *Interfax-Ukraine*. 2025. August 01. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/1092556-amp.html> (date of access: 16.11.2025).
14. Ministry of Defence of Ukraine. The Basic Qualification Levels for UAV operators have been finalized. Official website of the Ministry of Defence of Ukraine. 2025. January 14. URL: <https://mod.gov.ua/en/news/the-basic-qualification-levels-for-uav-operators-have-been-finalized> (date of access: 16.11.2025).
15. OSW. Blackout w Kijowie. 1329. dzień wojny. *Ośrodek Studiów Wschodnich*. URL: <https://www.osw.waw.pl/en/node/33514> (date of access: 16.11.2025).
16. Ruiz-Medina J. S., Sungju M., Nianzhi T., Itoh M. Evaluating drone operator motor skills: a comparison between simulated and real environments. *Proceedings of the 23rd International Symposium on Aviation Psychology*. 2025. P. 181–186. URL: https://corescholar.libraries.wright.edu/isap_2025/32 (date of

access: 16.11.2025).

17. Schmidt R., Schadow J., Eißfeldt H., Pecena Y. Insights on remote pilot competences and training needs of civil drone pilots. *Transportation Research Procedia*. 2022. Vol. 66. P. 1–7. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2352146522007177> (date of access: 16.11.2025).

18. Umerov R. Ukrainian-made drones constituted 96.2% of all UAVs supplied to the Defence Forces in 2024. Official website of the Ministry of Defence of Ukraine. 2024. December 28. URL: <https://mod.gov.ua/en/news/rustem-umerov-ukrainian-made-drones-constituted-96-2-of-all-ua-vs-supplied-to-the-defence-forces-in-2024> (date of access: 16.11.2025).

References

1. Afanasenko V. S., Pasichnyk V. I. Metodichni aspekty zabezpechennia yakisnoho profesiinoho vidboru kandydativ na posady operatoriv bezpilotnykh aviatsiinykh kompleksiv taktychnykh klasiv. *Filosofsko-sotsiologichni ta psykholoho-pedahohichni problemy pidhotovky osobystosti do vykonannia zavdan v osoblyvykh umovakh*. Kyiv. 2019. P. 224–228. URL: <https://chiz.nangu.edu.ua/article/view/295206> (date of access: 14.11.2025).

2. Afanasenko V. S., Pasichnyk V. I. Osoblyvosti profesiinoho vidboru kandydativ na posady operatoriv bezpilotnykh aviatsiinykh kompleksiv taktychnykh klasiv. *Chest i zakon*. 2019. № 4(71). P. 126–136. URL: <http://chiz.nangu.edu.ua/article/view/197001/197192> (date of access: 14.11.2025).

3. Hrybenyuk H. S. Motivational readiness of cadets and students of higher educational institutions for professional activity. Abstract of PhD dissertation in psychology. Kyiv. 1997. 17 p.

4. Hura S. O., Petrova M. V. Development of professionally important qualities in future employees of the State Emergency Service of Ukraine during university studies. *Series of Monographs Faculty of Architecture, Civil Engineering and Applied Arts Katowice School of Technology*. 2018. URL: <http://repositc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/7959> (date of access: 14.11.2025).

5. Kalnysh V. V., Shvets A. V., Maltsev O. V., Pashkovskiy S. M., Koval N. V. Osoblyvosti zastosuvannia psykhofiziologichnykh profiliv operatoriv bezpilotnykh aviatsiinykh kompleksiv dlia profesiinoho vidboru. *Fiziologichnyi zhurnal*. 2023. Vol. 69. Issue 5. URL: https://fz.kiev.ua/journals/2023_V.69/5/FiziolZh-5_2023-3-11.pdf (date of access: 14.11.2025).

6. Kucherenko N. S. Professionally important qualities of personality as a basis for predicting the success of service-combat activity of future officers of technical profile. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Psychological Sciences*. 2014. Vol. 1. Issue 2. P. 127–131. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2014_1\(2\)_24](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2014_1(2)_24) (date of access: 14.11.2025).

7. Pasichnyk V. I., Shyrobokov Yu. M., Savchuk O. A. Psykholohichni osoblyvosti diialnosti operatoriv bezpilotnykh aviatsiinykh kompleksiv taktychnykh klasiv ta yikh urakhuvannia u praktytsi profesiinoy pidhotovky tsykh viiskovykh fakhivtsiv. *Chest i zakon*. 2023. № 4(87). P. 113–120. URL: <https://chiz.nangu.edu.ua/article/download/295206/288088/681433> (date of access: 14.11.2025).

8. Fomych M. V. Model of professionally important qualities of the fire and rescue unit chief, as a specialist and commander. *Visnyk of the National Defense University of Ukraine*. 2010. Vol. 3. P. 214–219. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnaou_2010_3_41 (date of access: 14.11.2025).

9. Fomych M. V. Development of professionally important qualities of specialists of the operational-rescue service of civil protection. Abstract of PhD dissertation in psychology. Kyiv. 2012. 17 p. URL: https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=wqQEt1gAAAAJ&citation_for_view=wqQEt1gAAAAJ:u5HHmVD_uO8C (date of access: 14.11.2025).

10. Shyrobokov Y. M. Features of targeted psychological training of servicemen for possible capture during anti-terrorist operations. *Problems of Extreme and Crisis Psychology*. 2015. Vol. 18. P. 296–304. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekp_2015_18_38 (date of access: 14.11.2025).

11. Alharasees O., Kale U. Human factors and AI in UAV systems: enhancing operational efficiency through AHP and real-time physiological monitoring. *Journal of Intelligent & Robotic Systems*. 2025. Vol. 111, no. 5. URL: <https://d-nb.info/1358382328/34> (date of access: 16.11.2025).

12. Doroftei D., De Cubber G., Lo Bue S., De Smet H. Quantitative assessment of drone pilot performance. *Drones*. 2024. Vol. 8, no. 9. P. 482. URL: <https://www.mdpi.com/2504-446X/8/9/482> (date of access: 16.11.2025).

13. Interfax Ukraine. Ukrainian companies produce 1.7 mln drones in 2024 against 1,200 in 2022. *Interfax-Ukraine News Agency*. 2025. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/1092556-amp.html> (date of access: 16.11.2025).

14. Ministry of Defence of Ukraine. The Basic Qualification Levels for UAV operators have been finalized. *Official website of the Ministry of Defence of Ukraine*. 2025. URL: <https://mod.gov.ua/en/news/the->

basic-qualification-levels-for-uav-operators-have-been-finalized (date of access: 16.11.2025).

15. OSW. Blackout in Kyiv. 1329th day of the war. *Centre for Eastern Studies (OSW) Commentary*. 2025. URL: <https://www.osw.waw.pl/en/node/33514> (date of access: 16.11.2025).

16. Ruiz-Medina J. S., Sungju M., Nianzhi T., Itoh M. Evaluating Drone Operator Motor Skills: A Comparison Between Simulated and Real Environments. *Proceedings of the 23rd International Symposium on Aviation Psychology*. 2025. P. 186–191. URL: https://corescholar.libraries.wright.edu/isap_2025/32 (date of access: 16.11.2025).

17. Schmidt R., Schadow J., Eißfeldt H., Pecena Y. Insights on Remote Pilot Competences and Training Needs of Civil Drone Pilots. *Transportation Research Procedia*. 2022. Vol. 66. P. 1–7. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2352146522007177> (date of access: 16.11.2025).

18. Umerov R. Ukrainian-made drones constituted 96.2% of all UAVs supplied to the Defence Forces in 2024. *Official website of the Ministry of Defence of Ukraine*. 2024. URL: <https://mod.gov.ua/en/news/rustem-umerov-ukrainian-made-drones-constituted-96-2-of-all-ua-vs-supplied-to-the-defence-forces-in-2024> (date of access: 16.11.2025).

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ГУМАНІТАРНИЙ ФОРУМ

Том 3, № 2, 2025

SCIENTIFIC JOURNAL

HUMANITARIAN FORUM

Vol. 3, № 2, 2025

Головний редактор – Мачинська Наталія Ігорівна

Видано у авторській редакції

Київ 2025

Підписано до друку 27.12.2025. Формат 60×84/8
Папір офсетний. Гарнітура NewCenturySchoolbook.
Умовно-друкованих аркушів 17,32. Тираж 100.
Замовлення № 239. Ціна договірна.
Надруковано з готового оригінал-макету.

Надруковано у видавництві ТОВ «Центр учбової літератури»
вул. Лаврська, 20, м. Київ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2458 від 30.03.2006 р.

Адреса редакції:
01133, м. Київ, вул. Мечнікова, буд. 4/1, оф. 19А
Контактний телефон: +38 (044) 222 58 89
E-mail: info@csr.com.ua
<https://humanitarian.com.ua>